

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GORDİON TÜMÜLÜSLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
FATİH TALAY

Ankara - 2026

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GORDİON TÜMÜLÜSLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

FATİH TALAY

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK
DANIŞMAN

Ankara - 2026

ONAY SAYFASI

Fatih Talay tarafından hazırlanan "Goridon Tümülüsleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüArkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		Kurumu	İmza
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK		AYBÜ İTBF	
Kabul ☒	Red ☐		
Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK		AYBÜ İTBF	
Kabul ☒	Red ☐		
Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE		Ankara Ünv. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi	
Kabul ☒	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 26.11.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

Doç. Dr. Önder ÖZGÜR

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Adı SOYADI: Fatih TALAY

İmza

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının tamamlanması sürecinde bilgi, sabır ve özverileriyle bana rehberlik eden değerli danışmanlarım Prof. Dr. Bahattin Çelik ve Doç. Dr. Yusuf Albayrak'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca sevgisi, emeği ve fedakârlıklarıyla bana güç veren, bugün aramızda olmasa da manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim kıymetli rahmetli anneme ve her zaman yanımda olan babama en derin minnet ve şükranlarımı sunarım. Bana kazandırdıkları değerler ve yaşam boyu verdikleri destek, bu çalışmanın en önemli ilham kaynaklarından biri olmuştur. Annemi saygı, sevgi ve özlemle anarken, babama da sağlığı ve varlığı için teşekkür ederim.

Bu zorlu akademik süreç boyunca anlayışları, sabırları ve sevgileriyle bana destek olan, en büyük motivasyon kaynağım sevgili çocuklarıma gönülden teşekkür ederim. Varlıkları bana her zaman umut ve daha iyisini başarma cesareti vermiştir.

Ayrıca, bu uzun ve meşakkatli yolculuk boyunca her zaman yanımda olan, desteğini, sabrını ve bana olan inancını hiçbir zaman esirgemeyen değerli yol arkadaşıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmanın tamamlanması sürecinde gösterdiği anlayış ve manevi destek benim için paha biçilemez bir değere sahiptir.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanmasına doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlayan herkese teşekkür eder, içten şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Karadeniz'in kuzeyinden gelen kavimler, "Ege Göçleri" olarak adlandırılan büyük bir göç hareketini başlatmışlardır. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü adıyla anılan kavimler hareketi başta Hititler olmak üzere Mitanni ve III. Babil gibi MÖ. 2. bin yılın büyük devletlerini ortadan kalkmış ve Mısır Devleti'ne zor anlar yaşatmıştır. Boğazlar yoluyla Anadolu'ya giren Trak kökenli kavimler sadece Anadolu'yu değil, aynı zamanda Mezopotamya ve Suriye topraklarını da etkilediler. Asurlular, MÖ. 1150 yılına tarihlenen yazılı kayıtlarında Friglerden Muşkiler olarak söz etmişlerdir. MÖ 8. yüzyılda merkezî Gordion olmak üzere güçlü bir devlet kuran Frigler, egemenliklerini bir yüzyıldan fazla süre boyunca sürdürmüşlerdir. Ankara'nın Polatlı ilçesinde Gordion, Yozgat'ta Kerkenes ve Ankara olmak üzere kendi kentlerini oluşturmuşlardır. MÖ. 1200 göçleri sonrası Anadolu'yu iskan eden Frigler beraberlerinde getirdikleri yeni uygulamalarıyla Anadolu'nun kültürel gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Frigler'in ölülerini gömdükleri yerlerin, oyulmuş mezarlar ya da yığma mezar tepeleri olarak bilinen tümülüslerden oluştuğu bilinmektedir. Tümülüs taş veya toprak yığılarak, yapay tepeler oluşturulan mezarlara verilen isimdir. Tümülüs içerisindeki oda mezarlara ölü bazen bedensel olarak bazende ölünün külleri oda mezarlara bırakılmıştır. Friglerin başkenti Gordion, Eskiçağ'da ticaret yollarının kavşak noktasında, Sakarya Nehri yakınlarında, Kral Yolu'nun Pessinus'tan (Sivrihisar) Ankara'ya giden kısmı üzerinde yer almaktadır. Çevresine hakim konumda ve bir çok yerden bakıldığında görülebilecek boyutta olmalarının yanında yapılan farklı gömü şekilleriyle de tümülüsler hem siyasi hem sosyal açıdan taşıdığı anlamlar bakımından diğer mezar çeşitleri ve gömü uygulamalarından ayrılır. Gordion'da tümülüsler ovaya yayılmış şekilde, höyüğün etrafında tarlalar arasında, yükseklikleri 5-50 m olmak üzere yer alırlar.

Başkent Gordion'da bulunan yaklaşık 150 örneğin dışında Ankara il merkezinde de yaklaşık 20 Frig tümülüsü saptanmıştır. Gordion'daki tümülüslerin geneli ana toprak içine açılan çukurlara ağaç mezar odaları yerleştirilerek oluşturulmuştur. Frig Tümülüsleri'nin yapan ustalar ve mühendisler, belli bir kurala uyarak bunları inşa etmişlerdir. Belirlenmiş sınırlara göre yapıldığından ötürü mezarlar daire ve koni şeklindedir. Tümülüsün çevresi pergel kullanılarak belirlenir, sonra, bu çizgi boyunca toprak dolguyu yığacak olan işçilere sınır işareti topraktan bir

yükselti oluşturulurdu. Planlanan tümülüsün tam merkezine dikilen ahşap direkler, toprak yığılırken görsel bir işaret sağlayarak, Frig Tümülüsleri'nin tam olarak konik olmasına yardımcı olurdu.

Frig tümülüslerinde ölüler mezar odalarına inhumasyon ya da kremasyon olmak üzere iki farklı tipte bırakılmaktadır. Gordion tümülüsleri arasında, Körte Tümülüs II, III, IV, Tümülüs A, Tümülüs N, Tümülüs KY, Tümülüs P, Tümülüs W, Tümülüs X, Tümülüs Y, Mamaderesi ve Kızlarkayası tümülüslerindeki mezar odaları ana toprak içine açılan çukurlara ağaç, kalaslardan inşa edilmiştir. Kapısı bulunmayan ve tonlarca taş, toprak ile kil dolguyla örtülen tümülüslerde, ahşap mezar odalarına genellikle tek seferlik gömü gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Her bir tümülüsün çoğunlukla tek bir bireye ait olduğu ve bu nedenle şahıs mezarı niteliği taşıdığı görülmektedir.

Gordion'da yer alan Frig tümülüslerinde eşsiz ahşap eserler, Frigya'ya özgü tasarıma sahip, özenle işlenmiş bronz "emniyet iğneleri" olan birçok fibula ele geçmiştir. Friglerin ölülerini süsledikleri bilinmektedir. Arkeolojik veriler, ölünün giydirilmesinin ölü gömme töreninin önemli bir aşamasını oluşturduğunu göstermektedir. İskeletler üzerinde tespit edilen kumaş kalıntıları, giysi kenarlarını tutturmaya yarayan fibulalar ve kemerler, bireyin törensel bir kıyafetle defnedildiğine işaret etmektedir. Tümülüslerde ele geçen Fil fildişi artık özellikle yakma mezarları için tasarlanmış olan mezar hediyelerinde, ayrıntılı süslemeler için sürekli kullanılan bir malzeme olmuştur. Gordion, K-V, M, I ve A Tümülüslerinde görülen kremasyonun, ölü yemeği ve armağanların ardından zemine açılan gömü çukuru içerisinde yapıldığı görülür.

Gordion tümülüsleri yalnızca mezar yapıları olarak değil aynı zamanda mimarlık tarihi, sosyal ve kültürel yapı, inanç sistemleri, ölü gömme gelenekleri ve kültürel geçişler üzerine çok farklı ve önemli arkeolojik veriler sunan bilgi merkezleri oldukları anlaşılmaktadır. Anadolu'da ilk kez Friglerle beraber görülmeyen başlanan tümülüs tipi mezarlar önce çağdaşı Lidya, daha sonra ise Hellen ve Roma Uygarlıkları tarafından da sevilerek kullanılmaya devam etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Frigler, Gordion, Tümülüs, Ölü Gömme, Mezar Geleneği, Mezar Eşyaları

GordianTumuli

Summary

Tribes originating from the northern Black Sea regioninitiated a majör migration movement known as the ‘Aegean Migrations’. This movement of tribes, referred to as the Aegean Migration sorthe Migration of the Sea Peoples, led to the collapse of majör states of the 2nd millennium BC, notably the Hittites, Mitanniand the Third Babylonian Empire, and caused significant difficulties for the Egyptian state. The Thracian-origin tribes entering Anatolia via the Straitsaffected not only Anatolia but also the lands of Mesopotamia and Syria. The Assyrians referred to the Phrygians as the Muski in written records dating to 1150 BC. The Phrygians, who established a powerful state centred on Gordion in the 8th century BC, maintained their dominance forover a century. They founded the irown cities, including Gordion in the Polatlı district of Ankara, Kerkenes in Yozgat, and Ankara itself. The Phrygians, who settled in Anatolia following the migrations of 1200 BC, made significant contributions to the cultural development of Anatolia through the new practices they brought with them. It is known that the sites where the Phrygians buried their deadconsisted of tumuli, known as carved tomb sormounds of earth. A tumulus is the name given to tombs where artificial mound sarecreated by piling upstone orearth. Within the chamber tombs inside the tumulus, the deceased was sometimes laid to rest physically, and at other times their as hes wereplaced in the chamber tombs. Gordion, thecapital of the Phrygians, is situated at a crossroads of ancient trader outesn earthe Sakarya River, on thesection of the Royal Road running from Pessinus (Sivrihisar) to Ankara. In addition to their commanding position over the surrounding are a and their size, which makes them visible from many directions, the tumuli are distinguished from other types of tombsand burial practices by the different burial forms they exhibit, both in terms of their political and social significance. In Gordion, the tumuli ares cattereda cross the plain, situated amongs the fields surrounding the mound, with heigh tsranging from 5 to 50 metres.

In addition to the approximately 150 examples found in the capital, Gordion, around 20 Phrygian tumuli have also be enidentified in the provincial centre of Ankara. Most of the tumuli at Gordion were constructed by placing wooden burial chambers

into pits dug into the natural ground. The crafts menandeng in eers who built the Phrygian tumuli constructed them in accordance with a specific set of rules. As they were built within defined boundaries, the tomb sare circularand conical in shape. The perimeter of the tumulus was marked using a compass; subsequently, a raisede arthen mound was created to serve as a boundary marker for the workers who would pile the earth along this line. Wooden pole serected at the exact centre of the planned tumulus provided a visual guide as the earth was pile dup, helping to ensure that thePhrygianTumuli were perfectlyconical.

In Phrygian tumuli, the deadareinterred in burial chambers in two differentways: by inhumationor cremation. Among the Gordion tumuli, the burial chambers in KörteTumulus II, III, IV, Tumulus A, Tumulus N, Tumulus KY, Tumulus P, Tumulus W, Tumulus X, Tumulus Y, Mamaderesi and Kızlarkayası have been constructed from timber and planks within pits dug into the natural ground. In these tumuli, which have no entrance and are covered with tonnes of stone, eart handclayfill, it is understood that the wooden burial hambers were generally used for single burials. It appears that each tumulus belonged to a single individual and there fore served as a personal grave.

In the Phrygian tumuli at Gordion, unique wooden artefacts have been discovered, along with numerous fibulae—meticulously crafted bronze ‘safetypins’ featuring designs characteristic of Phrygia. It is known that the Phrygians a dorned their dead. Archaeological evidence suggests that dressing the deceased constituted an important stage of the funeralrite. Fabric remnants identified on the skeletons, along with fibulae and belts used to fastentheedges of garments, indicate that the individual was buried in ceremonialattire. Elephantivory, found in the tumuli, has been a material consistently used for intricatede corations in grave goods, particularly those designed for cremation burials. It is evident that the cremation observed in the Gordion K-V, M, I and A Tumulus took place within a burial pit dugin to the ground following the funeral feastand the offering of gifts.

It is understood thatt he Gordion tumuli serve not only as burial structures but also as centres of information providing a wide range of significant archaeological data on architectural history, social and cultural structures, belief systems, burial traditions

and cultural transitions. This type of tumulus burial, which first appeared in Anatolia along side the Phrygians, continued to be favoured and used by the contemporary Lydians, and later by the Hellenistic and Roman civilisations.

Keywords: Phrygians, Gordion, Tumuli, Dead Burial, Grave Tradition, Grave İtems

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI ……..……...i

BEYAN …….....ii

TEŞEKKÜR ……..iii

ÖZET….……..……..……..…….....iv

ABSTRACT……...……...……..…...…….vi

İÇİNDEKİLER…….……..……...……..viii

1.GİRİŞ……..…..……..……..1

1.1.Konı……...……..……..…….5

1.2.Amaç……..…….……6

1.3.Kapsam……...……..…...….6

1.4.Yöntem……...…….....……7

2.FRİGLER…...……..8

3.FRİG DİNİ ve ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ……...……..…14

4.GORDİON……...…….....22

5.TÜMÜLÜS ve FRİG TÜMÜLÜSLERİ…...…….……27

6.GORDİON TÜMÜLÜSLERİ……...……35

6.1. Tümülüsü A……..……..…….….....37

6.2. Tümülüsü B…….……...38

6.3. Tümülüsü C……...…...……...40

6.4. Tümülüsü D……...……..…….……...41

6.5. Tümülüsü E……...……..……41

6.6. Tümülüsü F……...…….……44

6.7. Tümülüsü G……46

6.8. Tümülüsü H……47

6.9. Tümülüsü I……..49

6.10. Tümülüsü J……...50

6.11. Tümülüs Körte I……...51

6.12. Tümülüs Körte II……..……52

6.13. Tümülüs Körte III……53

6.14. Tümülüs Körte IV……55

6.15. Tümülüs Körte V……..……55

6.16. Tümülüs KY……..……56

6.17. Tümülüs M……57

6.18. Mamaderesi Tümülüsü……58

6.19. Tümülüs MM……59

6.20. Tümülüs N……64

6.21. Tümülüs O……65

6.22. Tümülüs P……..……66

6.23. Tümülüs R……69

6.24. Tümülüs Q……70

6.25. Tümülüs S……71

6.26. Tümülüs S1……...72

6.27. Tümülüs S2……...73

6.28. Tümülüs S3……..…….74

6.29. Tümülüs T26……..……...74

6.30. Tümülüs U……75

6.31. Tümülüs W……..……75

6.32. Tümülüs X……77

6.33. Tümülüs Young……78

6.34. Tümülüs Z……80

7.SONUÇ……...……81

8.KAYNAKÇA……100

9.RESİMLER…...……..…….115

1. GİRİŞ

Ege Göçleri sonucunda Anadolu'ya gelen Frigler, ilk olarak Troia ve çevresine yerleşmişlerdir. Zamanla güney ve doğu yönlerinde genişleyerek Anadolu'nun iç kesimlerine yayılmışlardır. Erken Demir Çağı'na ait kalıntılar incelendiğinde, Friglerin MÖ. 12. yüzyılda Polatlı yakınlarında bulunan Yassıhöyük'te yerleşik yaşama geçtikleri anlaşılmaktadır[1]. MÖ. 8. yüzyılda başkenti Gordion olan güçlü bir devlet kuran Frigler, bölgedeki hâkimiyetlerini bir yüzyıldan uzun süre sürdürmüşlerdir. Arkeolojik buluntular, Frig Krallığı'nın sınırlarının güneyde Burdur çevresine, kuzeyde ise Maşathöyük ve Samsun yakınlarındaki Akalan'a kadar uzandığını göstermektedir. Ayrıca Kızılırmak'ın doğusunda yer alan Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Kültepe ve Göllüdağ'da da Frig yerleşimlerinin bulunduğu, yapılan kazılar ve elde edilen buluntular sayesinde ortaya konulmuştur[2]. Frigler, Anadolu'da daha önce yaşamış Hatti, Hurri, Luvi ve Hitit topluluklarının kültürel mirasından etkilenmiş olmakla birlikte, zamanla kendilerine özgü bir kültür oluşturmuşlardır. Göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçen Frigler, ekonomik faaliyetlerini büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandırmışlardır. Bununla birlikte, önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaları nedeniyle ticaret de Frig ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur[3].

Erken Frigya Dönemi başkentinin MÖ. 9. yüzyılın başlarında kurulduğu kabul edilmektedir. Orta Frigya Dönemi'nde ise MÖ. 8. yüzyıldan itibaren, özellikle Midas dâhil Frig krallarına atfedilen mimari yapıların belirgin biçimde zenginleştiği görülmektedir[4]. Frigler, Anadolu'da başkenti Gordion olan bir krallık kurmuş ve Kimmerlerin bölgeye gelişine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Friglerin ana merkezi olan Gordion, Eskiçağ'da ticaret yollarının kavşak noktasında, Sakarya Nehri yakınlarında konumlanmıştır. Ayrıca yerleşim, Kral Yolu'nun Pessinus (Sivrihisar) ile Ankara arasındaki güzergâhı üzerinde yer almaktadır[5]. Gordion başkent olarak en parlak dönemini kral Midas zamanında yaşamıştır[6]. Frig Krallığı döneminde yerleşim,

[1] Tüfekçi Sivas, 2007, s. 9-14
[2] Parman, 2002, s. 15
[3] Memiş, 2022, s. 11
[4] Voigh, 2007, s. 75
[5] Ramsay, 1960, s. 247
[6] Tuna, 2002, s. 53

savunma amacıyla güçlendirilmiş ve surlarla çevrili bir kale karakteri taşımaktaydı. Tamamen surlarla çevrili olan bu erken dönem yerleşim, karmaşık bir basamaklı mimari düzenleme ile desteklenmiştir. Frigler döneminde tahkimatı güçlendirilen bu kale tipi yerleşim, hem idari hem de savunma işlevleri açısından önemli bir merkez niteliği taşımaktadır[7]. Kimmerler, MÖ. 676 yılında Frig egemenliğindeki toprakları alarak başkent Gordion'u ele geçirmişlerdir. Bu olay, Frig Devleti'nin siyasi ve askerî gücünün büyük ölçüde zayıflamasına yol açmıştır. En parlak dönemini yaşayan Frig Devleti'nin Kimmerler tarafından yıkılması, Anadolu'ya yönelen Kimmer göçlerinin ve istilalarının bölgedeki siyasi dengeler üzerinde ne denli etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır[8]. MÖ. 7. yüzyılın başlarında Kimmer saldırılarına karşı koyamayan Frig Krallığı'nın yıkıldığı kabul edilmektedir. MÖ. 6. yüzyılda Anadolu'da başlayan Pers egemenliği sürecinde Frigya bölgesi önce İon-Lidya satraplığına, daha sonra ise Daskyleion (Ergili–Bandırma) satraplığına dâhil edilmiştir. MÖ. 4. yüzyılda Büyük İskender'in Anadolu'ya gelerek Persleri yenmesiyle birlikte tüm Frigya toprakları Makedon hâkimiyeti altına girmiş ve böylece bölgede Helenistik Dönem başlamıştır[9].

Paleolitik Çağın en erken dönemlerinden itibaren Anadolu'da günümüze kadar pek çok farklı mezar mimarisinin varlığı arkeolojik verilerle ortaya konmuştur. Bir mezar mimari biçimi olan tümülüs mezarlar Anadolu mezar mimarisinde önemli bir yere sahiptir. Bu mezarlar, ölen kişinin kutsal yüksek dağlara gömülmüş yapılar olarak kabul edilir. Tümülüs mezar geleneği MÖ. 8. yüzyılda Anadolu'da karşımıza Phrygialar ile çıkar ve özellikle Orta Anadolu'da Gordion ile ön plana çıkarak tüm Anadolu'da hızla yayılım göstermiştir. Frigya Uygarlığıyla ortaya çıkan tümülüs mezar geleneği Roma İmparatorluk Dönemine varlığını sürdürmüştür. Tümülüs mezar geleneği, Anadolu'da ilk kez MÖ. 8. yüzyılda Frigler ile birlikte görülmektedir. Bu mezar tipi, özellikle Frig başkenti Gordion aracılığıyla Orta Anadolu'dan başlayarak Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılmıştır. Tümülüs, taş veya toprak yığılarak oluşturulan yapay tepeler altında inşa edilen mezarlara verilen addır. Daha çok yönetici sınıfa ve üst düzey kişilere ait olan bu mezarlar, Friglerin mezar mimarisi ve ölüm

[7] Dietrich, 2007, s. 41
[8] Durmuş, 2008, s. 87
[9] Parman, 2002, s. 15

gelenekleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Tümülüs kelimesi Yunanca, Tymbos/Tumbos, Latince ise Tumulus-Tumuli terimlerinden türetilmiş[10] ve "bir gömütün ya da mezar binasının üzerine insan eliyle oluşturulan tepe veya mezar tepesi" anlamlarına gelmektedir[11]. Genellikle tümülüslerin Anadolu coğrafyasının en karakteristik bileşenleri olarak görülmesi eğilimi vardır ki bu doğrudur, ancak MÖ. 9. yüzyılda sadece Gordion'da mevcuttular. Lidyalılar bu geleneği ancak MÖ. 6. yüzyılın ortalarında benimsemişlerdir[12]. Anıtsal mezar höyüklerinin ilki olan W Tümülüsü, yaklaşık MÖ. 850 yılında inşa edilmiş ve sonunda 120'den fazla Tümülüs yerleşimi çevrelemiştir. Bu geleneğin kaynağı belirsizdir: mezar höyükleri Bronz Çağı'nda Güneydoğu Avrupa'da kullanılıyordu, burası Friglerin anavatanıydı, ancak göçleri 12. yüzyılın sonlarında gerçekleşmişti ve Gordion'un kazılan en eski Tümülüsleri dokuzuncu yüzyılın ortalarından önce ortaya çıkmamıştı[13]. Frig mezarlarının, bozkır topluluklarına ait kurganlarla hem mimari özellikleri hem de mezar içerikleri bakımından benzerlik göstermesi, Frig kültürünün kökenleri ve gelişimi açısından dikkat çekici bir olgudur. Söz konusu benzerlikler, Friglerin gömü gelenekleri ile bozkır kültürleri arasındaki olası etkileşimlere işaret etmektedir. Özellikle MÖ. 2. ve 1. binyıllarda Avrasya bozkırlarında etkili olan Kimmerler ve İskitler, kurgan geleneğinin önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Frig tümülüsleri ile bozkır kurganları arasındaki benzerliklerin incelenmesi, Anadolu ile Avrasya bozkırları arasındaki kültürel ilişkilerin ve göç hareketlerinin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır[14]. Kurganlar, bozkır göçebe hayatında, belli bir yönetimde düzen içinde önem taşıyan kişilere ait mezarlarıdır. Bu toprak yığma mezarlar, antik batı kaynaklarında Tümülüs olarak adlandırılmıştır[15].

Tümülüslerin merkezinde genellikle ahşaptan inşa edilmiş bir mezar odası bulunmaktadır. Defnedilecek kişinin naaşı ve beraberinde bırakılan mezar hediyeleri bu odaya yerleştirildikten sonra mezar odası kapatılmakta ve üzeri toprak yığılarak yapay bir tepe oluşturulmaktadır. Tümülüsün büyüklüğü ve yüksekliği, çoğu zaman ölen kişinin toplum içindeki statüsü, siyasi gücü ve itibarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu

[10] Bora, 2015, s. 86
[11] Steimle, 2010, s. 13
[12] Roosevelt, 2009, s. 99, 100
[13] Ratté, 2011, s. 54
[14] Koçak, 2015, s. 68
[15] Çoban, 2018, s. 289

nedenle, toplumda önemli bir konuma sahip kişilere ait mezarların daha büyük ve daha yüksek tümülüsler şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Tümülüslerin yüksekliği, aynı zamanda ölen kişiye duyulan saygının ve onun toplumsal konumunun simgesel bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Friglerde görülen tümülüs tipi mezar geleneği, bozkır topluluklarının kurgan mezarlarıyla çeşitli benzerlikler göstermektedir. Her iki mezar tipi de anıtsal nitelikleri, mezar yapılarının özellikleri ve ölüyle birlikte gömülen eşyalar bakımından ortak unsurlar taşımaktadır. Bozkır kültürlerinde yaygın olarak görülen kurganlar, genellikle yer seviyesinin altında hazırlanan mezar odalarının üzerinin toprak veya taş yığılarak örtülmesiyle oluşturulmuştur. Ölen kişiye hediye olarak bırakılan eşyalar, minyatür ölçüde küçük masalar, kaplar kacaklar, at gömüleri ve bu atlara ait at koşum takımları gibi nesneler, keçe, halı ve diğer dokuma türleri yer almıştır[16].

Frig tümülüsleri, günümüz Türkiye coğrafyasında belirli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bu mezar tipinin en yoğun görüldüğü alanlardan biri, Ankara'nın Polatlı ilçesi yakınlarında yer alan Yassıhöyük ve çevresidir. İkinci yoğunlaşma alanı Ankara merkez ve çevresi olarak tespit edilmektedir. Üçüncü dağılım alanı Afyonkarahisar sınırları içerisinde yer alırken, daha sınırlı örnekler Antalya il sınırlarına kadar uzanmaktadır. Friglerin başkenti Gordion ve çevresinde ise sayıları yaklaşık 150'yi bulan tümülüs mezar tespit edilmiştir. Tümülüslerden 35 kadarının kazısı yapılmış ve tarihlendirme konusunda MÖ. 9. yüzyıldan başlayıp Hellenistik Döneme kadar uzanmakta olduğu anlaşılmıştır. Araştırmacılar arasında aynı zamanda büyük bir kısmının tarihlendirme konusunda 6. yüzyıl ve öncesine ait olduğu kabul görmüştür[17]. Gordion'da nehir kıyısında yer alan ovaların yüksek noktalarına Frig kral ailesinden olanlar ve önemli kişiler, öldükten sonra ölçüleri değişkenlik gözteren, tümülüs adı verilen büyük toprak yığınlarıyla kaplanmış, ahşaptan mezar odaları olan yapılara gömülmüşlerdir. Frig tümülüs mezar odaları genel olarak kare veya dikdörtgen planda, zemine açılan çukurlar içerisine yerleştirilmiştir. Ölçüsel olarak büyük çaplı tümülüslerin mezar odası yığma tepenin en üst noktasının hemen altında

[16] Çoruhlu, 2004, s. 247
[17] Sams, 2012, s. 244

merkezde bulunurken, daha küçük ölçekli tümülüslerin mezar odası ise tam merkezde yer almamaktadır[18].

Friglerde iki farklı tümülüs gömü geleneğinin uygulandığı, yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bunlar inhumasyon (bedenin bütün olarak gömülmesi) ve kremasyon (yakılarak gömülmesi) uygulamalarıdır. Frig gömü gelenekleri içerisinde kremasyon uygulamasının, inhumasyon geleneğinden sonra ortaya çıktığı ve MÖ. 7. yüzyılın sonlarında görülmeye başlandığı kabul edilmektedir[19]. Kremasyon uygulamasının bilinen en erken örneklerinden biri, günümüzden yaklaşık 9.000 yıl öncesine tarihlenen ve avcı-toplayıcı bir yerleşim olan Niğde-Aksaray bölgesindeki Aşıklı Höyük'te 1991 yılında ortaya çıkarılmıştır[20]. Bunlar mezarlarda oda içerisine klinenin önüne ve/veya taş/ahşap sehpalar üzerine bırakılmışlardır[21]. Tümülüslerde yalnızca yetişkinlerin değil, çocuklara ait gömülere de rastlanmaktadır. Mezar sahiplerinin cinsiyet dağılımı kadın ve erkek bireyleri kapsamakta olup, yaş aralığı oldukça geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda, yaklaşık 4–5 yaşlarındaki çocuklardan 60 yaşlarındaki yetişkinlere kadar farklı yaş gruplarına ait bireylerin tümülüslerde defnedildiği anlaşılmaktadır[22].

Friglerin yerleştikleri Gordion ve çevresinde tümülüslerin sayısal olarak fazla olması bu bölgedeki kazı çalışmalarının halen devam etmesine neden olmuş ve Gordion'da yapılan kazıların artmasıyla da bilgilerimiz artmıştır.

1.1. Konu

"Gordion Tümülüsleri" başlıklı bu tez çalışması, arkeolojik araştırma ve kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Gordion çevresindeki Frig tümülüslerinin belirlenerek bir araya toplanması ve değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çalışmada özellikle Frigler ve Gordion üzerine yapılan araştırmalar ve kazılar sonucu tespit edilen tümülüsler temel veri kaynakları olarak ele alınmıştır. Her bir tümülüsün

[18] Uçankuş, 2002, s. 287
[19] Sams, 2012, s. 248
[20] Özgen ve Özgen, 1988, 32-60; Mellink 1975, pl. 59, fig. 7
[21] Özgen ve Özgen, 1988, s. 32-34
[22] Balta, 2010, s. 43

konumu yapısal özellikleri, mimarisi ve tümülüs içerisinde ele geçen mezar eşyaları araştırmanın kapsamı içinde incelenmiştir.

1.2. Amaç

Anadolu'da pek çok yerde görülen mezar yapısı olan Tümülüsler yoğun olarak Lidya bölgesi, Trakya ve Frig yerleşimi olan Gordion çevresinde görülmektedir. Bugüne kadar yapılan araştırma ve kazılarda tümülüslerin bütüncül bir yaklaşımla incelenmesi ve bu mezarların bölge kültürü içerisindeki konumunun belirlenmesi, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Tezimizin konusu olan Gordion tümülüslerinin Gordion çevresindeki varlığını araştırmalar ve kazılar ışığında tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ölü gömme geleneklerinin bir yansıması olan mezar mimarisi içerisinde yer alan tümülüsler daha çok kral ve önemli kişiler için yapılan mezar yapılarıdır. Bu mezarların mimari özellikleri ve mezar hediyelerinin neler olduğuna dair cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Bunun yanında bu çalışmada amacımız o dönem ölü gömme türleri nelerdir, Tümülüslerin nasıl yapıldığı, mezar odalarının hangi şekilde yapılıp oluşturulduğu ve mezar konulan eşyaların neler olduğu ve mezar içerisinde nasıl konumlandırıldığı gibi sorulara cevap aramak ve bakış açılarına yeni fikirler bulmak olacaktır.

1.3. Kapsam

Çalışmanın merkezini Gordion'da bulunan tümülüsler oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü giriş kısmı olarak verilmiştir. İkinci bölümde, Frigler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Friglerin kökeni, Anadolu'ya nerden geldikleri ve nerelere yerleştikleri ile siyasi yapıları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Frig dini yapısı anlatılarak, dini inançları doğrultusunda ölü gömme geleneklerine yer verilmiştir. Ölü gömme gelenekleri etkisinde ne tür mezarlar yaptıkları detaylı bir şekilde sunulmuştur. Dördüncü bölümde, Friglerin başkenti olan ve tümülüslerin yer aldığı Gordion yerleşimi hakkında bilgi verilmiştir. Beşince bölümde, Friglerin ana mezar yapıları olan Tümülüsler hakkında genel bilgilerden sonra Frig Tümülüsleri anlatılmıştır. Altıncı bölümde Gordion yer alan ve kazıları yapılan Tümülüsler tek tek detaylı

şekilde verilmiştir ve son olarak sonuç kısmında detaylı şekilde değerlendirmeler yapılmıştır.

1.4 .Yöntem

Çalışmada izlenen yöntem; yayınlar ve tezlerin taranmasının yanı sıra Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile müzedeki envanter kayıtlarının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Ayrıca Gordion tümülüsleri yerinde incelenmiş ve bu yapıların doğru biçimde tanımlanması sağlanmıştır. Elde edilen veriler ışığında tümülüslerin boyutları, topografik konumları, coğrafi yayılımları, mimari özellikleri ve buluntu envanterleri ele alınmıştır. Kazısı yapılmış ve tahribat raporu bulunan tümülüslerden elde edilen veriler doğrultusunda, yüzey araştırmalarıyla tespit edilen tümülüslerle karşılaştırmalar yapılmış ve bu sayede söz konusu yapıların dönemleri ve nitelikleri hakkında çeşitli değerlendirmelere ulaşılmıştır. Çalışmada, özellikle kazısı gerçekleştirilmiş tümülüsler ağırlıklı olarak ele alınmıştır.

Günümüze kadar Gordion'daki tümülüsler karşılaştırılmalı olarak detaylı şekilde bir bütün halinde incelenmemiştir. Arkeoloji dünyasında bir eksikliği görülen bu durum, çalışmamız ile ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

2. FRİGLER

Karadeniz'in kuzeyinden gelen kavimler, "Ege Göçleri" olarak adlandırılan büyük bir göç hareketini başlatmışlardır. Ugarit ve Mısır vesikalarına[23] Göre bu göçler iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama, MÖ. 13. yüzyılın son çeyreğine, ikinci aşama ise MÖ. 12. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir[24]. Ege Göçleri'nin ilk aşamasında yer alan kavimlerin adları, Mısır firavunu Merenptah tarafından yaptırılan Karnak Yazıtı'ndan; ikinci aşamaya ilişkin bilgiler ise Medinet Habu Yazıtı'ndan elde edilmektedir.[25]. Ege Göçleri, eski Yakın Doğu dünyasının dengelerini ve demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir[26]. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü olarak adlandırılan kavimler hareketi, başta Hititler olmak üzere Mitanni ve III. Babil gibi MÖ. 2. binyılın önemli büyük devletlerinin yıkılmasında etkili olmuş, ayrıca Mısır Devleti'ni de ciddi biçimde zorlayan bir süreç olarak değerlendirilmiştir[27]. Trak kökenli kavimlerin Anadolu'ya yönelen hareketleri, Anadolu'nun yerli topluluklarının yer değiştirmesine yol açmış ve Hitit Devleti'nin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Trakya üzerinden Boğazlar aracılığıyla Anadolu'ya giren bu toplulukların etkisi yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmamış, Mezopotamya ve Suriye bölgelerine de yayılmıştır. Asur kaynaklarında, MÖ. 1150 dolaylarına tarihlenen yazılı kayıtlarda Friglerden "Muşkiler" olarak bahsedildiği görülmektedir[28]. Asur kaynaklarında Frig Kralı Midas'ın "Muşkili Mita" olarak anılması, Friglerin etki ve yayılım alanına ilişkin önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. I. Tiglat-Pileser (MÖ. 1112–1074), tahta çıkışından yaklaşık 50 yıl öncesine tarihlenen bir olay bağlamında, ülkesinin sınır bölgelerinde 20.000 Muşki ile savaştığını belirtmektedir. Ancak bu kaydın MÖ. 1162 yılına denk geldiği yönündeki yorumlar, kronolojik açıdan tartışmalıdır. Olayın Tiglat-Pileser'in tahta çıkışından 60–70 yıl öncesine yerleştirilmesi durumunda, kuzeyden gelen bu toplulukların Güneydoğu Anadolu'da görünmeleri ve Mısır'a karşı yürütülen çatışmalarda yer almaları MÖ. 1190–1180 yıllarına tarihlendirilebilir[29].

[23] Memiş ve Bülbül, 2019, s. 148
[24] Memiş, 2009a, s. 72
[25] Memiş, 2005, s. 126
[26] Memiş, 2019, s. 160
[27] Memiş, 2009b, s. 49
[28] Kaya, 2023b, s. 202
[29] Akurgal, 2005, s. 109.

MÖ. 1200 dolaylarında Hitit Devleti yıkılmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun çöküş sürecine girdiği bu dönemde Anadolu, kuzeydoğudan Kafkaslar üzerinden ve batıdan Boğazlar yoluyla gelen çeşitli göç hareketlerinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Doğudan gelen gruplar Muşki olarak adlandırılmakta olup Elazığ yöresine yerleşmişlerdir. Batıdan, Makedonya üzerinden geldikleri düşünülen topluluklar ise Bryg ya da daha yaygın adıyla Frig olarak bilinmektedir. Bu gruplar Çanakkale Boğazı'nı aşarak Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu kıyılarına yerleşmişlerdir. Her iki topluluk da, beylerin etrafında örgütlenmiş çeşitli boylardan oluşmaktaydı. Zamanla Orta Anadolu'ya doğru ilerleyen bu boylardan Frigler, MÖ. 10. yüzyıl içerisinde Polatlı yöresine, yani daha sonra başkent olarak kullanacakları Gordion'a ulaşmışlardır[30]. Frigler, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya girdiklerinde ilk olarak Propontis'in (Marmara Denizi) güney kesimlerine yerleşmişler, buradan doğu yönünde ilerleyerek Orta Anadolu'ya ulaşmışlardır. MÖ. 11. yüzyılda basit köy yerleşimleri hâlinde yaşam sürerken, MÖ. 9. yüzyılın başlarına gelindiğinde iki büyük kale inşa edecek düzeyde bir maddi kültür ve örgütlenme kapasitesine ulaşmışlardır. Bu süreçte Gordion merkezli güçlü bir devlet yapısı oluşturmuşlardır. Homeros'un aktardığı bilgilerden de Friglerin Sakarya Nehri kıyılarında yaşadıkları anlaşılmaktadır[31]. Frigler, Orta Anadolu'da Ankara, Alacahöyük, Pazarlı, Boğazköy ve Konya; Doğu Anadolu'da Malatya; batıda ise Afyon, Kütahya, Eskişehir ve Manisa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yerleşim göstermişlerdir.[32]. Friglerin hâkim oldukları sınırlar doğuda Kapadokya, Galatya, güneyde Lykaonia, Pisidia, batıda Mysia, Lidya, Karya, kuzeyde ise Bithynia ve Paphlagonia bölgeleri ile çevrilidir[33] (Harita 1).

Friglerin Anadolu'ya ne zaman geldikleri konusu tartışmalıdır[34]. Friglerin Ege Göçleri ile mi yoksa MÖ. 8. yüzyılda meydana gelen Trak kavimlerinin göçü ile mi geldikleri meselesi açıklığa kavuşturulamamıştır. Friglere ait arkeolojik verilerin MÖ. 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başladığın belirtilmektedir[35]. Friglerin Anadolu'ya gelmeleri Hitit Devleti'nin yıkılmasının hemen öncesine işaret etmektedir.

[30] Uçankuş, 2000, s. 568
[31] Homeros, İl. III, 185-186
[32] Memiş, 2022, s. 2
[33] Reyhan ve Cengiz, 2015, s. 139
[34] Memiş, 2020a, 33
[35] Kınal, 1987, s. 233-234

Hitit Devleti, Ege Göçleri ile yıkılınca Frigler daha yoğun bir şekilde ilerleyerek Anadolu'da Hititlerin bıraktığı yerleri doldurmuşlardır[36] (Harita 2).

Antik Yunan kaynaklarında Frigler, Bryg/Brig (Bryges) adıyla anılmaktadır. Bu bağlamda, Balkanlar'da yaşayan Brygler ile Anadolu'daki Friglerin aynı topluluk olabileceği ve göç hareketleri sonucunda coğrafi yer değişikliğiyle birlikte adlarının da değişmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Antik kaynaklarda Brygler olarak da geçen bu topluluğun, bölgesel farklılaşma sonucunda iki kola ayrılmış bir kabile yapısına sahip olduğu belirtilmektedir. Frigler'in oluşturduğu kabilenin bir kısmı Midas'ın hüküm sürdüğü, doğuda Halys (Kızılırmak) ve Tatta'ya (Tuz Gölü), batıda bugünkü Denizli-Pamukkale yöresine, güneybatı uçta ise bugünkü Elmalı Ovası'na kadar uzandığı Büyük Frigya[37] olarak bilinirken, Hellespontos üzerinde yer alan Olympos'un etrafını çevreleyen kısım ise Küçük Frigya, diğer bir adıyla Frigya Epiktetos olarak bilinmektedir. Son araştırmalara göre Frig Uygarlığı'nın yaşadığı coğrafyanın aynı bölgelerini simgeleyen Batı Frig ve Doğu Frig olmak üzere iki farklı isimle adlandırıldığı görülmektedir [38].

Herodotos, Friglerin Avrupa'da yaşadıkları dönemde Bryg (Bryges) adını taşıdıklarını, Asya'ya geçtikten sonra ise yerleştikleri coğrafyayla birlikte adlarını da değiştirerek Frigler olarak anılmaya başladıklarını aktarmaktadır[39]. Herodotos, Friglerin Halys Irmağı'nın (Kızılırmak) solundaki bölgelerde oturduklarını[40] ve Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgelere Frigya denildiğini aktarmaktadır[41]. Herodotos Frigler'den şu şekilde bahsetmektedir;

"Phrygialılar'ın donanımları Paphlagonialılarınkine çok benziyordu, ama küçük değişiklikler vardı. Makedonialılar'a göre Phrygler, Avrupa'da oturdukları zaman Bryg adını taşıyorlardı ve onların komşularıydılar, Asya'ya geçtikten sonra yurtlarıyla beraber adları da değişmiştir. Phrygia kolonları olan Ermeniler, Phrygialılar gibi

[36] Memiş ve Bülbül, 2019, s. 149
[37] Ünsal, 2017, s. 461
[38] Mutlu, 2016, s. 186
[39] Herodotos, VII: 73
[40] Herodotos, I: 72
[41] Herodotos, V: 49

giyiniyorlardı ve bunlar da Phrygialılar gibi, Dareios΄un kızlarından biriyle evlenmiş olan Artokhmes΄în buyduğu altındaydılar [42].

Strabon Frigler için şu ifadeleri kullanmıştır;

"*Aynı şekilde Brygler ve Frigler aynı insanlardır*" ve "*Frigya ve Mysialılara ait söylentiler Troia savaşından önceye dayanır*"[43].

Antik Yunan yazarları, Friglerin MÖ. 13. yüzyıldan sonra Batı Anadolu'da olduklarını belirtmektedir. Frigler Anadolu'ya geldikten sonra bölgedeki yerel topluluklarla etkileşime girmiş ve dönem kaynaklarında giderek daha görünür hâle gelmişlerdir. Doğu ile Batı dünyasının karşı karşıya geldiği Troya Savaşı'nda ise Friglerin, Akhalara karşı Truvalıların yanında yer aldığı ifade edilmektedir. Frig adının ilk kez Homeros'un *İlyada* destanında geçtiği kabul edilmektedir[44]. Homeros, *İlyada* destanında Troya Savaşı'na ilişkin anlatısında, Askanios yönetimindeki Frigyalıların Askania'dan geldiklerini ve savaşa katılma konusunda istekli olduklarını aktarmaktadır[45]. Eskiçağ'da Askania olarak bilinen bölge, günümüzde İznik ve çevresi ile sınırlıydı. Bu bilgi, Friglerin Trakya'dan Anadolu'ya geçişleri sırasında iskân edildikleri alanların coğrafi sınırlarına ilişkin ipuçları sunmaktadır. Homeros, *İlyada* destanında Troya Kralı Priamos döneminde Batı Anadolu'da, verimli bağlık ve bahçelik Frigya topraklarında Friglerin varlığından söz etmektedi[46].

MÖ. 8. yüzyılda merkezî Gordion olmak üzere güçlü bir devlet kuran Frigler, egemenliklerini bir yüzyıldan fazla süre boyunca sürdürmüşlerdir. Ankara'nın Polatlı ilçesinde Gordion, Yozgat΄ta Kerkenes ve Ankara olmak üzere kendi kentlerini oluşturmuşlardır. Ankara'nın yakın çevresinde Frig başkenti Gordion dışında Yalıncak, Bağlıca, Bitik, Gâvurkale, Hacı Tuğrul, Halil Ören, Karaoğlan, Hacılar,

[42] Herodotos, VII: 73
[43] Strabon, XII. 3: 20; XII. 8: 4
[44] Gökçek ve Abacı, 2019, s. 162
[45] Homeros, İl. II, 862-864
[46] Homeros, İl., III, 184

Taşpınar gibi pek çok Frig yerleşimi daha olduğu görülmektedir. Arkeolojik verilerin de yardımıyla Frig Krallığı'nın sınırlarının güneyde Burdur ili çevresine, kuzeyde Zile Maşathöyük ve Samsun ili yakınlarına kadar genişlediği görülür. Kızılırmağın doğusunda Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Kültepe ve Göllü Dağ'da da Frig yerleşimleri olduğu buluntular sonucu ortaya çıkmıştır[47].

Frigler, Anadolu'da yaşamış Hatti, Hurri, Luvi ve Hitit topluluklarının kültürel mirasından etkilenmiş olmakla birlikte, zamanla kendilerine özgü bir kültür geliştirmişlerdir[48]. Zamanla yerleşik bir toplum yapısına dönüşen Frigler, geçimlerini büyük ölçüde tarım ve hayvancılıkla sağlamışlardır. Bunun yanı sıra, önemli ticaret yolları üzerinde yer almaları nedeniyle ticaret de Frig ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Homeros ise Friglerin hızlı koşan atlara sahip olduklarını aktarmaktadır[49]. Kökeni bakımından Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göç hareketleriyle ilişkilendirilen Frig toplumu, büyük ölçüde köylü ve çiftçilerden oluşan bir yapıya sahipti. Bununla birlikte, gelişmiş kesimin Gordion ve Midas gibi önemli merkezlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Friglerin göçebe kökenli olmaları ve süvari geleneğine sahip bulunmaları, askerî açıdan hareketli ve savaşçı bir karakter geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Homeros da *İlyada*'da Frigleri, savaşçı özelliklerini vurgulayarak "savaşa girmek için yanıp tutuşan" bir topluluk olarak tanımlamaktadır[50].

Başkenti Gordion olan Frig kültür ve siyasi tarihi, kronolojik olarak geçiş evresi denebilecek bir dönem ve 100 yıllık bir karanlık çağ teorisi ile sınıflandırılmıştır. Frigler ile birlikte gerçekleşmiş olan yıkımın sonrasında kültürel kalkınma yapabilecekleri bir 100 yıl ve sonrasında görülen Erken Demir Çağı adı verilen kültür, dönem açısından daha uygun görülmüştür. Yapı katı planlamaları, mimari teknikleri, seramik yapım teknikleri ve seramikleri ile Frig uygarlığı ile benzerlik gösteren Erken Demir Çağı Kültürü, kültürel birikimin ardından Erken Frig Çağı, Orta Frig Çağı ve Geç(Akamenid) Frig Çağı'nın oluşumunu sağlamıştır[51]. Süregelen araştırmalar sonucunda kimi araştırmacılar tarafından kültürel devamlılığın sürmesi ve Karanlık

[47] Parman, 2002, s. 15
[48] Memiş, 2022, s. 11
[49] Hemeros, İl. III, 185
[50] Pekyaman, 2008, s. 6
[51] Voigt, 2009, s. 6

Çağ'ın aydınlanması gerekliliğ, tamamen yazınsal azlık veya kaybolmaktan kaynaklı yeterli tarihsel bilginin bulunmadığı düşüncesi kabul görmektedir[52].

Frig Devleti, Midas unvanını taşıyan krallar döneminde ve Helenlerle dostane ilişkiler kuran bir hükümdarın yönetimi altında en güçlü dönemini yaşarken, Kimmer akınları giderek artarmaya başlamıştır[53]. Kimmerler Anadolu'ya girdiklerinde ilk olarak Urartu Krallığı üzerine yürümüş ve MÖ. 714 dolaylarında Urartuları mağlup etmişlerdir. Ardından Orta Anadolu'ya yönelen Kimmerler, burada ilk kez Friglerle karşılaşmışlardır. Yapılan savaşta Frig kralı Midas'ın Kimmerlere yenildiği ve rivayete göre bir sığırın kanını içerek intihar ettiği aktarılmaktadır. Kimmerler, MÖ. 690'lu yıllarda Frig Devleti'ne son vermişlerdir[54].

Frig krallığı yıkıldıktan sonra hemen tarih sahnesinden silinmemiştir. Kısa süre sonra eski geleneklerde bir kesinti olmadan Gordion yeniden yerleşime uğramıştır. Kimmerlerden sonra hayatta kalabilen kral ailesinin önde gelen üyeleri Yukar Sakarya vadisine, bazıları da Kızılırmakın doğusundaki Hattuşa (Boğazköy) ve Pazarlı gibi merkezlere gidrek, burada MÖ. 547 yıllarına kadar bağımsız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir[55].

[52] Erdan, 2018, s. 168
[53] Umar, 2008, s.243
[54] Memiş, 2009a, s. 189
[55] Sevin, 2007, s. 195.

3. FRİG DİNİ ve ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Frigler çok tanrılı bir inanç sistemine sahiptirler. Bu panteon içerisinde Güneş Tanrısı Sabazios ile Ay Tanrısı Men en bilinen tanrılar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Frig dini denildiğinde en önemli figür, Agdistis, Matar Kubile (Büyük Ana) ya da Kybele olarak adlandırılan tanrıçadır. Kybele, Frig inanç dünyasında doğa tanrıçası olarak kabul edilmiş, hatta doğanın kendisinin kutsal bir tezahürü olarak algılanmıştır[56]. Frig dininde ana tanrıça kültü ön plana çıkmaktadır. Kökeni Paleolitik Dönem'in "Venüs" figürinlerine kadar uzanan bu inanç geleneğinin Anadolu'daki en erken örnekleri Neolitik Çağ'da Çatalhöyük ve Hacılar gibi merkezlerde görülmektedir. Bu merkezlerde tespit edilen ana tanrıça tasvirleri, genellikle dolgun vücut yapısı ve özellikle vurgulanan kalça bölgesiyle dikkat çekmektedir[57].

Strabon'a göre Frigler genel olarak Tanrıça Rhea'ya tapmaktaydılar. Bu tanrıça, farklı yerel adlarla da anılmış; "Tanrıların Anası Agdistis", "Büyük Frigya Tanrıçası Kybele" ya da kült merkezlerine bağlı olarak "Ida", "Dindymene", "Spilos" veya "Pessinus" gibi isimlerle de ifade edilmiştir. Bu durum, Kybele kültünün hem yerel farklılıklar taşıdığını hem de geniş bir coğrafyada çeşitli merkezlerle ilişkilendirilerek sürdürüldüğünü göstermektedir[58]. Anadolulu olan Tanrıça Kybele, Frig tanrıçası olarak da kabul görmüştür. Kybele'ye ait kutsal tapınım alanları, çoğunlukla kayaların üzerine yapılmaktaydı[59]. Friglerin kayalara oyulmuş diğer bir dinsel yapı türü, genellikle doğuya bakan kaya basamaklarıdır. Bir oturma yerine doğru çıkan bu basamakların sunak olarak kullanıldığına sanılmaktadır. Kybele genç kızların koruyucu tanrıçası olarak en büyük tapınma yeri, Pessinus kentindeydi[60]. Frigler bu tanrıçayı öyle kabullenmişlerdi ki, tüm devlet ve ülkelerini Pessinus Kybele'nin malı saydılar. Bunun sonucunda, çok köklü bir Anadolu tanrıçası olduğu halde Kybele tarihe bir Frig tanrıçası olarak kabul görmüştür. Kral Midas tanrıçanın oğlu ve Pessinus'taki tapınağın kurucusu sayıldı. Tapınımı Roma İmparatorluk Çağı'nın içlerine değin sürdü[61]. Midas zamanında ve daha öncesinde hükümdarların ilahi

[56] Uçankus, 2002, s. 569
[57] Işık, 2012a, s. 338
[58] Parman, 2002, s. 21
[59] Tekçam, 2007, s. 175
[60] Yıldırım, 1996, s. 133
[61] Sevin, 2003, s. 250

koruyucusu olan Kubaba ile özdeşleştirir. Sardis'teki Kybebe kültünde, tanrıçanın kralın ilahi annesi olmasının yanı sıra kralın ilahi sevgilisidir[62]. Pessinus'un burada yapılan kült biçimleri ve törenleri ile bu törenleri yöneten tanrıçanın rahipler ön plana çıkmaktadır. Burada Ana Tanrıça'nın başrahiplerine Attis adı verilmekte[63] ve Kybele kültünde tanrıçanın eşi veya sevgilisi olarak tanınmaktadır[64]. Ölümüyle bütün tabiatın canlılığını yitirdiğine, ancak bahar ayları gelince tekrar uyanmasıyla birlikte tabiatın tüm canlı gösterişine yeniden kavuştuğuna inanılmıştır. Bu özelliğiyle Attis, Ana Tanrıça Kybele'nin bitkiler âlemi üzerindeki nüfuzuna da atıfta bulunarak bitki tanrısı sevgilisi şeklinde benimsenmiştir[65]. Toprağı ve verimliliği yansıtan bu tür mitolojilerde KybeleAttis çiftine çok benzer İnanna-Dumuzi ve İštar-Tammuz gibi tanrısal çiftlerin görülmesi, geçmişinin Mezopotamya'ya dek uzandığını göstermektedir[66]. Kybele-Attis efsanesinde esasen Kybele ve Attis arasındaki duygusal yakınlıktan bahsedilirken; Kybele'ye karşı sadakat sözünü tutamayan Attis'in bu davranışının bir cezası olarak kendi kendini hadım etmesi teması işlenmektedir[67]. İlk olarak Gordion'da bulunan ve tanrıçanın diğer tasvirlerine oranla çok daha küçük ölçüde olan iki farklı figürin, Frigler'deki hadım rahiplik kurumuna ilişkin bazı bilgiler vermektedir. Kısa saçlar ve sakalsız erkeksi genç yüz hatlarının yanında bir de ellerinde tuttukları atribüler nedeniyle bu figürinlerin tanrıça ile yakın bir ilişkisinin bulunması ve tanrıçanın kendisinden çok kültünde hizmetli hadım rahipleri yansıtması kabul edilmektedir[68].

Friglerin, hem erkek hem de dişi çok sayıda tanrıya tapan çok tanrılı bir inanç sistemine sahip oldukları kabul edilmektedir. Bununla birlikte, insan biçiminde tasvir edilen tek tanrısal figürün, "anne" anlamına gelen Matar adlı tanrıça olduğu düşünülmektedir. "Matar" adı, çeşitli Frig yazıtlarında çoğunlukla tanrıçayı niteleyen sıfatlar ya da lakaplarla birlikte geçmektedir. Bu lakaplar arasında en yaygın olanlardan biri, Frig dilinde muhtemelen "dağ" anlamına gelen "Kybeleia"dır ve bu kullanımın, tanrıçanın Eski Yunancadaki karşılığı olan Kybele adının kökeniyle ilişkili

[62] Munn, 2006, s. 95
[63] Çapar, 1978, s. 178
[64] Rapp, 1884-1890, s. 715-727
[65] Vermaseren, 1966, s. 1-12
[66] Doğancı, 2019, s. 630
[67] Paus. VII.17.10-12
[68] Mellink, 1983, s. 352, Taf. 72/1-3,

olduğu ileri sürülmektedir. Frig tanrıçası Matar her zaman ayakta, ileri doğru bakan olgun bir kadın şeklinde betimlenmiştir; uzun bir elbise ve süslü bir başlık giyer; başlığının arkasından aşağıya doğru bir duvak inmektedir. Elinde tanrısallığına işaret eden bir dizi nesne ya da atribü tutar. Bunlar içki kabı veya kâsesi, yırtıcı kuş ve nar olması muhtemel yuvarlak bir objeden meydana gelir. Boğazköy'de bulunmuş iyi korunmuş bir tasvirde, tanrıça iki yanında yer alan küçük erkek figürleriyle birlikte betimlenmiştir. Bu erkek figürlerden biri çifte flüt, diğeri ise lir çalmaktadır. Ankara/Etlik'te ele geçen bir kabartmada ise tanrıça, ellerini dua etme ya da korunma amacıyla yukarı kaldırmış insan-hayvan karışımı bir cin ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu tür betimlemeler geniş bir coğrafi alanda karşımıza çıkmakta olup Boğazköy, Ankara, Gordion ve Afyonkarahisar ile Eskişehir arasındaki Dağlık Frigya Bölgesi'nden çok sayıda örnek bilinmektedir[69].

Frig tanrısal inancında yer alan pek çok tasvir başta Anadolu toplumu Hititler'de ve Frigler'in çağdaşı Urartu ve Geç Hitit uygarlıklarında da görülmektedir. Dağların kutsal kabul edilmesi, su kaynakları ve vahş, hayvan simgeleri ile dinsel törenler arasındaki bağlantılar benzer konulardır. Kültürel etki kapsamında Hitit-Frig devamlılığı tartışmalı ve kapsamlı bir konudur. Boğazköy ve Gordion gibi merkezler her iki kültürün de izlerini taşıması açısından oldukça önemlidir. Dinsel anlamda Hitit panteonu, birkaç yerel tanrı dışında salt ana tanrıça kültüne sıkı sıkıya bağlı görülen Friglere kıyasla oldukça geniştir. Hititlerin pek çok etnik kimliği içinde barındıran yapısı ile açıklayabileceğimiz bu durum, Friglerle bir farklılık oluşturmaktadır. Bu farklılık dini yapıların sayı ve niteliğinde de kendisini göstermekte, Frig yaşam merkezlerinde Hititler'deki gibi büyük tapınaklara rastlanılmamaktadır[70].

Efsanevi Frig kralı Midas ile ilgili söylenceler de Frig dininde önemli bir yer tutmaktadır. Kendisini tanrıçanın oğlu olarak gören Midas ile ilgili bilinen efsanelerin hepsi bölgeye özgü ve ana tanrıça kültü ile bağlantılı sayılmaktadır[71]. Babası Gordios'un ana tanrıça ile birleşmesi sonucu doğduğu söylenen Midas, tanrıçanın önemli bir Frig dini merkezi olan Pessinus'daki büyük tapınağını kurmuş olmakla övünmektedir. Midas ile ilgili en ünlü söylence kulaklarıyla ilgili olanıdır. Tmolos

[69] Roller, 2007, s. 141, 142
[70] Roller, 2004, s. 59, 60
[71] Erhat, 2000, s. 205

Dağları'nda tanrı Apollon ile Marsyas'ın müzikal yarışmasına tesadüfen denk gelen Midas hakem olan dağ tanrısı Tmolos'un saz çalan Apollon'u seçmesi üzerine Marsyas'ın kavalını daha çok beğendiğini belirtmiş, buna kızan Apollon ise Midas'ın kulaklarını uzatarak eşek kulağına çevirmiştir[72].

Frig dini inancında, dinin anıtsal mimariye yansıması olan açık hava kutsal alanları inançları hakkındaki en önemli bilgi kaynaklarımızdandır[73]. Mezar ve ölü gömme gelenekleri halkın dini, sosyal ve ekonomik yaşantısı hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Anıtsal mezarlar çoğunlukla toplumun aristokratik sınıfı için yapılmıştır. Tümülüsün yapımı ve mezar odasına bırakılan zengin mezar hediyelerinin yanı sıra refahın göstergesidir, çünkü yapım sırasında finansal kaynak ve çok sayıda iş gücüne ihtiyaç vardır[74]. Frig dininin mimariye yansımış hali olan fasadlar doğrudan Ana Tanrıça Kybele ile ilişkilidir. Fasadlar üzerinde yer alan "Ana" ifadesi de bunu doğrular niteliktedir. Frigler, bazen fasadlar üzerinde yer alan nişlere taşınabilir heykeller yerleştirerek, bazende doğrudan yüksek kabartma heykeller yaparak tanrıçaya tapınmışlardır. Bu fasadlarda anlık değil, sürekli bir *epifani* olayı gerçekleşmektedir[75].

MÖ. 1200 göçleri sonrası Anadolu'yu iskan eden Frigler beraberlerinde getirdikleri yeni uygulamalarıyla Anadolu'nun kültürel gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Anadolu'da ilk kez Friglerle beraber görülmeyen başlanan tümülüs tipi mezarlar önce çağdaşı Lidya, daha sonra ise Hellen ve Roma Uygarlıkları tarafından da sevilerek kullanılmaya devam etmiştir. Frig ölü gömme geleneği bağlamında görülen diğer uygulamalar ise kaya mezarları ve basit toprak gömülerdir. Kaya mezarları özellikle Friglerin dini merkezi de sayılabilecek olan Batı Frigya'da yoğunlaşmaktadır. Anadolu'da Friglerden önce Urartular tarafından yoğun olarak kullanıldığı bilinen[76] ölü gömme için kullandıkları kayalara oyulan oda mezarlar şeklindedir. Frig kaya mezarları genel olarak tek odalı, bazen arka arkaya açılmış iki odası bulunan dikdörtgen ya da kareye yakın planlıdırlar. Mezar odalarının önemli bir

[72] Vassileva 1997, s. 16, 17
[73] Roller, 2007, s. 141
[74] Tonkova, 2016, s. 351, 352
[75] Tüfekçi Sivas, 1999, s. 143-144
[76] Çevik, 2000, s. 22-30

kısmında sayıları 1 ila 3 arasında farklılık gösteren ve üzerine ölülerin yatırıldığı seki ya da klineler bulunmaktadır[77].

Frigler'de ölü gömme gelenekleri mezara konulan mezar eşyalarının zenginliği ve farklı malzemeler kullanılması ile bazı farklılıklar oluştururlar. Frigler'de ölü gömme tarzında da bazı farklılıklar bulunur. Tümülüs içerisindeki oda mezarlara ölü bazen bedensel olarak bazende ölünün yakılıp külleri oda mezarlara bırakılmıştır. Bedensel olarak gömmenin yaygın olduğu Gordion'daki Frig tümülüsleri MÖ. 8. yüzyıl sonu ile MÖ. 7. yüzyıl başları arasına tarihlendirilmektedir. Böylelikle bu dönemde yani Kimmer istilası öncesindeki dönemde bedensel olarak gömmenin daha yaygın olduğunu görmekteyiz. Frig tümülüslerindeki mezar odalarında bedensel olarak gömü yanı sıra, ölülerin yakılarak, küllerinin mezar odasına bırakılması sonucunda oluşan "*kremasyon"* dediğimiz bir gömme tarzı da vardır[78]. İnhumasyon gömülerde defin işlemi, ölmüş olan kimsenin giysileri ve değerli eşyaları ile birlikte ahşap/taş klineler üzerine yatırılması, ölü yemeği ve mezar armağanlarının bırakılması ile son bulmuş olması makul görünür[79]. Bu yönüyle, ölünün Frig örneklerinde mezar odasına üstten indirildiği düşünülür[80].

Kremasyon yani yakılarak gömü, Gordion, Tümülüs K-V, M, I ve A örneklerinde olduğu gibi, ölüyemeği ve hediyelerin sunumun ardından gömü çukuru içerisinde gerçekleştiği görülür[81]. Anadolu'daki Hitit İmparatorluğunun yıkılmasından sonraki dönemi takip eden yıllarda Orta Anadolu'da Frig tümülüslerindeki oda mezar geleneği yaygınlaşır. Ancak MÖ. 8. yüzyıl sonları ile MÖ. 7. yüzyılın başlarında ölü, mezar odasına giysileri ile birlikte gömülürken, MÖ. 7. yüzyılın ortalarından itibaren yakılmaya başlandığı anlaşılıyor. Anadolu'da kökeni çok eskilere dayanan kremasyon, Frig tümülüslerindeki oda mezarlarda daha önceden kullanılan iskelet olarak gömmeye tercih edilip, MÖ. 7. yüzyıl ortalarında Frig tümülüslerinde kullanılmaya başlamasının nedenlerine kesin bir cevap bulunamamıştır. Yapılan sistemli kazılar sonucu ortaya çıkan bilgilere göre, mezar odasının önünde törenlerle yakıldıktan sonra, tipik Frig geleneğine göre yapılan ağaç oda içerisinde, aynen gömü gibi

[77] Sivas, 2012, s. 260
[78] Birecikli, 2010, s. 224
[79] Dörtlük, 1995, s. 98
[80] Işık, 2012, s. 57
[81] Kohler, 1980, s. 66

konmaktadır. Yine yapılan kazılar neticesinde bir taraftan mezar odası yapılırken diğer taraftan da belki de günlerce süren ölü yakma törenlerinin yapıldığını açıkça görmekteyiz. Buluntular, gerek Hitit yazılı belgelerinde anlatılan 14 gün boyunca süren ölü yakma adetleri, gerekse Homeros'un İlyada destanında dile getirdiği Patraklos ve Hektor için yapılan ölü yakma törenlerini adeta belgelemektedir[82]. MÖ. 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren mezar odalarının yapımında malzeme, teknik ve iç düzenleme noktasında farklılıklar görülür[83]. Bu mezarlarda, beşik çatılı dromosa sahip olmayan tek odalı plan Frig geleneğiyle bağlantılı görülürken, mezar odalarının taştan inşa ediliyor olması dönemin Lidya tümülüslerinde karşılaşılan uygulama tarzı olarak değerlendirilir[84].

Frigler'in ölülerini gömdükleri yerlerin, yığma mezar tepeleri olarak bilinen tümülüslerden oluştuğu bilinmektedir[85]. Bu anıtsal tümülüsler ve kaya mezarları ile bunların içinde bulunan zengin ölü hediyelerinin, Frigler'in ölü kültüne ve ölü gömme adetlerine verdikleri önemi ortaya koyduğu düşünülür[86]. Ahşaptan küçük bir mezar odasının üzerine toprak yığılması sonucu oluşturulan tümülüs mezarlar, önceki dönemlerde Anadolu'da bilinmiyordu ve Frigler tarafından Trakya ve Makedonya bölgesinden getirilmiştir. Bu mezar odaları içerisinde beden sedirler üzerine yatırılır, yanlarına armağanlar konulduktan sonra çatısı örtülen mezar odası bir daha hiç açılmamak üzere toprakla örtülüyordu. Mezarın üzerine yığılan toprağın yüksekliği ölen kişinin önemine göre değişiyordu. Ancak MÖ. 7. yüzyılın sonlarından itibaren Frigler Yunanistan'dan gelen etkiler sonucunda ölülerini yakmaya başlamışlardır[87].

Frigler'de at ve katır gibi hayvanlar önemli bir yere sahiptir. Homeros, Friglerin dörtnala giden bir sürü atlara sahip olduğunu aktarmaktadır[88]. Friglerin sosyal hayatında at önemli bir binek hayvanı olmakla beraber onların dinî inançları ve ölü gömme ritüelleri farklıdır. Mezarlara at gömme ritüeli bozkır kökenli Türklere

[82] Buluç, 1993, s. 84, 91
[83] Işık, 2012, s. 57
[84] Mellink, 1976, s. 25
[85] Sevin, 1982, s. 23
[86] Uçankuş, 2002, s. 39
[87] Yıldırım, 1996, s. 133, 134
[88] Homeros, İl. III, 185

özgüdür. KY tümülüsünde ahşap bir mezar odası ve oda etrafında iki at gömüsü diğer tümülüslerde görülmeyen bir özelliktir. Bu tür gömüler daha çok bozkır geleneğidir[89].

Erken Demir Çağlarında Frigler ile Trak kavimleri arasında pek çok benzerlik vardır. Her iki toplumda da mezarlar ölünün evi olarak kabul görmüş, ev formundaki bu mezarlara masalar, sandalyeler, kaplar, kumaşlar gibi günlük hayata dair çok sayıda eşya konulmuştur. Ölülerini süsleyen Frigler' de ölen kişinin giydirilmesi adetinin ölü gömme töreninin önemli bir parçası olduğunu Frig nekropollerinden ele geçen arkeolojik verilerden biliyoruz. Friglerin ve Trakların ölü gömme törenlerinde ki ortak uygulamalar, ölen kişinin en güzel elbiseleri giydirilerek gömülmesi, ölünün beslenmesi, at kurbanları, tümülüs yığılması gibi, bu iki toplumun ölüm, ölen ve ölümden sonrası hakkında ki benzerlikleri gösterir[90].

Frigler'de yakarak gömme uygulamasında, yakma işlemlerini çağdaş gömme işlemlerinden ayıran bir diğer davranış da nesnelerin "öldürülmesi" uygulamasıdır. Nesneleri öldürmek önemli bir olgudur. Gordion'da yaygın olmasa da, birçok başka yerde (özellikle mezarlarda ve kutsal alanlarda) bir nesneyi işlevsiz hale getirmenin bir yolu olarak ortaya çıkar. Bu tür nesnelerin en yaygın yorumu, "ölülerin geri dönüp, "öldürülmüş mezarlık eşyaları" ile sembolize edilen güçleri yeniden kazanıp yaşayanlara zarar verebilecekleri" korkusundan kaynaklanmalarıdır. Son çalışmalar, normatif kültürel olgular kavramını inceleyerek, ölülerin "sosyal kişiliğini" yaşayanların yanında ele alıyor ve bunu keder ve yasla ilişkilendiriyor. Bu yorum çerçevesinde, eserleri öldürmek, nesneler tarafından temsil edilen kişinin kaybından duyulan özellikle güçlü bir ıstıraptan kaynaklanmaktadır. Bazen şeyler, uygun kullanımlarının sonuna ulaştıkları fikrini vurgulamak için öldürülmüş veya emekli edilmiş olabilir. Eserlerin öldürülmesi, cenaze ritüellerine katılanlar arasında bir topluluk duygusunu artırabilir[91] ve bazen bu şeyler, cenaze ritüelleriyle ilişkili eylemler yoluyla öldürülmüş olabilir; örneğin, bir kupa veya yağ şişesini alevlere atmak gibi (belki de K-I Tümülüsü'ndeki aryballoi'de olduğu gibi). Kasıtlı olarak kamu önünde malların imha edilmesi, aynı zamanda gömülenlerin ve bu şeylere ihtiyaç duymayan ve bunları kategorik olarak yok edebilen torunlarının görünür zenginliğini

[89] Sivas, 2021, s. 87
[90] Georgieva, 1998, s. 61-63
[91] Diane Gifford-Gonzalez, 2014, s. 342-350

ve statüsünü vurgular. Ölüleri gömmek için çok çeşitli olasılıkları kabul etmek özellikle önemlidir[92].

Friglerde, yakma yöntemiyle yapılan definlerde öldürülmüş hayvanlara ait eserlerin güçlü bir şekilde öne çıkması, gömme yöntemiyle yapılan definlerde ise neredeyse hiç bulunmaması önemlidir. Ayrıca, yakma yöntemiyle yapılan definlerdeki bronz kapların -bu yüzyıldaki cenaze uygulamalarını görkemli Frigya geçmişinin yüzyıllardır süregelen gelenekleriyle ilişkilendirenlerin- neredeyse tamamının öldürülmüş hayvanlardan elde edilmiş olması da önemlidir. Bunlar zorla parçalanmış, katlanmış ve düzleştirilerek kasıtlı olarak imha edilmiştir. Seramik kaplar da bazı durumlarda benzer bir muameleye maruz kalmıştır. Böylece, K Tümülüsü'ndeki kaplar yakma işlemine atılmadan önce kırılmış ve aynı durum K-V'deki Gordion kapları için de geçerlidir; bu durum, yanmış ve yanmamış birleştirme parçalarının varlığından açıkça anlaşılmaktadır. E Tümülüsü'ndeki at gemlerinin (çoğunun) öldürülmüş hayvanlardan elde edildiğini düşünülebilir, çünkü her birinden sadece bir yanak parçası bulunmuştur ve bunlar da şekilsiz bir şekilde bükülmüştür. E ve A tümülüslerindeki araçlar dikkatlice sökülmüş ve demir aksamları gömülmüştür. Yakma tümülüslerinde öldürülmüş kişilere ait eserlere bolca rastlanmaktadır. Gordion'daki öldürülmüş eserler, özellikle ve neredeyse tamamen kremasyon tümülüsleriyle ilişkilendiriliyor. Acaba bu kadar görkemli bir yıkım ve gösteri, "öldürmek" yerine bir şekilde bir ruhu "serbest bırakmak" için mi tasarlanmıştı? Eserlere bu şekilde davranmak, kremasyonlarla bağlantılı önemli ölçüde farklı bir inanç sistemini ve değerler kümesini gösteriyor; bu kremasyonlarda, ölülerin cesetleri ölümden sonra yakılarak muhteşem bir şekilde değiştiriliyordu. Buna karşılık, bir (veya iki) cesedin dikkatlice ahşap bir odaya gömüldüğü definler, bedenlerin ve kalıntıların dünyevi olarak bozulmadan korunmasını sağlıyordu. Yakma tümülüsleri, MÖ. 6. yüzyılda Gordion'da aynı anda devam eden çeşitli kavram ve uygulamaları sergilemektedir; zira ölümün işaretlenmesi konusunda birbirinden çok farklı görüşlere sahip insanlar yan yana yaşamış ve ölmüştür[93].

[92] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 217
[93] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 218

4. GORDİON

Gordion, günümüzde İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara ilinin yaklaşık 90 km güneybatısında, Polatlı ilçesinin 18 km kuzeybatısında, Sakarya ile Porsuk Nehirlerinin birleştiği yerde, Sakarya Nehri'nin doğusunda ve Yassıhöyük mahallesinde yer almaktadır. Yassıhöyük köyü çevresinde Kıranharmanı, Beylikköprü ve Çekirdeksiz köyleri yer alır. Etimolojik köken olarak Gordion, kent anlamına gelen Slav kökenli "Grad" sözcüğünün Frig dilindeki anlamı ya da "Gordieion" yani "Gordios'un yeri" manasına geldiği bilinmektedir[94].

Gordion, Eskiçağ'da ticaret yollarının kavşak noktasında, Sakarya Nehri yakınlarında, Kral Yolu'nun Pessinus'tan (Sivrihisar) Ankara'ya giden kısmı üzerinde yer almaktadır[95]. Kale höyüğünün Türkçe adı olan "Yassıhöyük", veya "düz tepeli yerleşim höyüğü", üst yüzeyinin düzgün seviyesinden kaynaklanmaktadır; bu yüzey şu anda çevredeki düzlükten 13–16.5 m yüksekliğe ulaşmaktadır. Yakındaki köy de "Yassıhöyük" adını taşımaktadır ve antik yerleşimle aynı nedenle bu noktada kurulmuştur: Sakarya Nehri'nin yakınlığı. Günümüz Türkiye'sinin üçüncü en uzun nehri olan Sakarya Nehri, Afyon'un kuzeydoğusundaki bir bölgeden Karadeniz'e akmaktadır. Gordion ilk kurulduğunda, Sakarya Nehri, höyüğün doğu tarafı boyunca akıyordu, ancak yüzyıllar boyunca yoğun otlatma ve ağaçların kesilmesi, artan erozyona ve nehrin yatağında istikrarsızlığa yol açtı. MS. 18. veya 19. yüzyıla gelindiğinde, Sakarya nehri, höyüğün batı tarafı boyunca bugünkü yatağına kaymıştır[96].

Gordion önemli bir doğu-batı yol güzergâhı üzerindedir ve Lidya ile Persler gibi büyük güçlerin arasında kalmıştır[97]. Gordion'daki kazılardan ele geçen arkeolojik veriler Frig dilinin güneydoğu Avrupa dil aile grubu içerisinde sayılan Trakça ve Yunanca ile yakınlıklarının varlığı bu geleneği doğrular niteliktedir[98].

[94] Claerhout ve Devreker, 2008, s. 176
[95] Ramsay, 1960, s. 247
[96] Rose, 2017, s. 137
[97] Glendinning, 2007, s. 185
[98] Sams, 2012, s. 245

Gordion'da ilk yaşam izleri Bronz Çağı'na (MÖ. 2500-1200) tarihlendirilmektedir. Demir Çağı'nda (MÖ. 1200-550) Frigler Gordion'a yerleşerek burada yaşamışlar ve siyasi oluşumlar meydana getirmişlerdir. Gordion, bu dönemde Kafkaslardan Anadolu'ya gelen Kimmerlerin etkisine girmiştir. Doğudan batıya yönelen Kimmerler, Gordion ve çevresinde Friglerle karşılaşmışlardır. Kimmerlerin bölgedeki etkilerine ilişkin arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular ve buluntular üzerindeki hayvan tasviri özelliklerini yansıtan figürler bilgi vermektedir[99]. Gordion'daki Ahameniş Pers yönetimi dönemi, ekonomik odağın Gordion'un bir merkez olmasından, çok daha büyük bir ekonomik ağın uzak bir düğümü haline gelmesine doğru kaymasıyla karakterize edilir. Tarihsel kaynaklara göre, Gordion, Herodot tarafından canlı bir şekilde tanımlanan Pers Kraliyet Yolu üzerinde yer alıyordu[100], bu yol Pers başkentleri Persepolis, Babil ve Susa'yı Pers'in en batıdaki satraplığı olan Sardis'e bağlıyordu. Şehrin kendisi bir nüfus merkezi olarak kaldı, ancak ithal ve yerel olarak üretilen Ahameniş tarzı eserler, Gordion'un ekonomik ağının daha öncekinden çok daha doğuya uzandığını göstermektedir[101].

Gordion Kral Midas'ın zamanında en parlak dönemini yaşamıştır[102]. Kral Midas Gordion'u yönetirken diğer devletlerle siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Doğuda çağdaşı Assur kralı II. Sargon'a (MÖ. 721-705) karşı bölgedeki Urartu ve Geç Hitit devletleriyle, Kimmer tehlikesi yaklaşınca da II. Sargon ile barış antlaşması sağlamış[103], batıda ise Yunanistan'daki Delphoi Apollon Tapınağı'na üzerinde oturup alenen adalet dağıttığı krallık tahtını[104] ve sunular hediye ederek Yunanlarla ilişkilerini her zaman sağlam tutmaya çalışmıştır[105].

Frig Krallığı güçlü ve ele geçirilmesi zor bir kalenin içerisinde, etrafı tamamen surlar ile çevrili karmaşık bir merdiven sistemiyle de ilişkiliydi[106]. Gordion Kalesi höyüğü 450 x 300 m (135.000 m2) ölçülerindeydi, bu da Truva kalesinin yaklaşık dört katı büyüklüğündeydi. İçinde yer alan 10 ardışık yerleşim yeri, yaklaşık MÖ. 2300'den

[99] Mandalloğlu, 2024, s.322
[100] Herodot, 5.52–4
[101] Young, 1964, s. 281
[102] Tuna, 2002, s. 53
[103] Sevin, 2003, s. 240
[104] Herodotos, I, 14
[105] Rose ve Darbyshire 2016, s. 5
[106] Dietrich, 2007, s. 41

MS. 14. yüzyıla kadar neredeyse dört bin yılı kapsıyordu, ancak MS. 4. yüzyılın sonları ile MS. 13. yüzyıl arasında yerleşimde bir kesinti vardı. Kale, 100 hektardan biraz daha fazla bir alanı kapsayan bir yerleşimin çekirdeğini oluşturuyordu. Kalenin kuzeyinde ve güneyinde, kuzeybatıda ikinci bir müstahkem yerleşim bölgesi "Dış Şehir" ile çevrili, her biri 44-45 hektarlık müstahkem bir yerleşim bölgesi "Aşağı Şehir" bulunuyordu. Yerleşimin çevresinde 120'den fazla tümülüs bulunuyordu. Bunların çoğu MÖ. 9. ve 6. yüzyıllar arasında inşa edilmişti ve dromoi veya krepis duvarları olmayan ahşap mezar odalarına sahiptir[107]. Kalenin höyüğün doğu tarafındaki merkezi alanı, MÖ. dokuzuncu yüzyılın sonundan önce son şeklini almış ve çok farklı işlevlere sahip iki bölgeye ayrılmıştı[108]. 10 metreden yüksek bir kapı binası, birbirinden 4 metreden yüksek olması gereken bir duvarla ayrılmış iki avluya taş döşeli "Dış Avlu" ve "İç Avlu" açılıyordu. Bu, seçkinler tarafından kullanılan bir bölgeydi, ancak muhtemelen işgalden ziyade yönetim için tasarlanmıştı. Her iki avlu da megaron ile çevrili olmasına rağmen, İç Avlu çok daha büyüktü ve üç kat daha fazla megarona sahipti. Erken Frigya Dış Avlusundaki kapıya en yakın dört megaronun çakıl taşlı zeminlere sahip olduğu ve Megaron 2'nin ana odasında çok renkli geometrik desenler içeren alışılmadık derecede ayrıntılı bir mozaik bulunduğu anlaşılıyor[109]. Başka bir faaliyet alanı olan "Teras Bina Kompleksi", geniş bir avlunun her iki tarafına yerleştirilmiş iki uzun bina sırasına sahipti ve bunların neredeyse tamamı tekstil üretimi ve tahıl işleme için ayrılmıştı[110].

MÖ. 9. yüzyıl başlarında etrafı surlarla çevrili kale inşa etmeleri Friglerin güçlü bir kral tarafından idare edildiğini göstermektedir. Kale içindeki saraylar, farklı büyüklükte megaron biçimindeki taş binalar yer almaktadır. Bu megaron tipli evler Gordion'da seçkin bir sınıfın yaşadığını göstermektedir[111]. İç kale içinde saray ve megaronların bulunduğu bölüm MÖ. 800'lerde meydana gelen nedeni bilinmeyen büyük yangınla tahrip olmuştur. Yangının ardından Frigler toparlanarak ve yeni bir kale daha inşa etmişlerdir. Bu kaleye askerî bir saldırı gerçekleşmiş ve büyük bir yangın neticesinde yerleşme son bulmuştur. Arkeolojik kazılarda ele geçen buluntular

[107] Rose, 2017, s. 137
[108] DeVries, 1990, s. 373
[109] Salzmann, 1982, s. 4
[110] Burke, 2005, s. 71, fig. 6-2
[111] Gökçek ve Abacı, 2019, s. 162, 164

arasında okla vurulmuş bir ceset de yer almıştır. Bu saldırıdan galip ayrılan Frig ailelerinden biri Gordias'ın ailesi olmalıdır. Gordias, MÖ. 8. yüzyılın ilk yarısında Frigya Krallığı'nı kurarak kendi adıyla anılan Gordion'dan krallığını yönetmeye başlamıştır[112]. Bu yüzyıldan sonra Friglerin tam olarak bir krallık hâline geldikleri görülmektedir[113]. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Gordias'ın Frig Devleti'nin ilk kralı olmuştur. Herodotos, Frig Devleti'nin Midas'tan önce Gordias tarafından yönetildiğini aktarmaktadır[114]. Kimmerler, MÖ. 676 yılında Frig egemenliğindeki bütün toprakları ele geçirerek başkentleri Gordion'u ele geçirmişlerdir. En görkemli çağını yaşayan Frig Devleti'nin Kimmerler tarafından ortadan kaldırılışı istila halinde vuku bulan Kimmer göçünün ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir[115]. MÖ. 7. yüzyılın birinci çeyreğinde Kimmer saldırılarına karşı duramayan Frig Devleti yıkılmıştır. MÖ. 6. yüzyılda Anadolu'da başlayan Pers egemenliği boyunca Frigya bölgesi önce İon-Lidya satraplığına daha sonra da Daskylaion (Ergili-Bandırma) satraplığına girmiştir[116]. Kimmerler'in saldırısıyla yıkılan Phrygia krallığı tarih sahnesinden tamamen silinmemiştir. Başkent Gordion'dan Yukarı Sakarya vadisine doğru yerleşerek burada MÖ. 590 yılında Lydia kralı Alyattes'in Kızılırmak seferine kadar olan dönemde özgürce, bu dönmeden sonra Lydia'ya bağımlı olarak egemenliklerini küçük prenslikler halinde sürdürmüşlerdir[117].

Büyük İskender MÖ. 4. yüzyılda Anadolu'ya gelip Persleri yenerek bütün Frigya'yı egemenliği altına almış; böylece Frigya'da Helenistik çağ başlamıştır[118]. Gordion'un nüfusu ve gücü Helenistik dönemde azalmış olsa da, yerleşim yerinde standartlaştırılmış zanaat üretiminin devamlılığına dair kanıtlar mevcuttur. Erken ve Orta Helenistik dönemlerde, birçok Yunan seramik kabı ithal edilmiş olsa da, özel pişirme ve servis kaplarının yerel üretimi - öncelikle Frig geleneğinde, ancak bazı Yunan unsurlarıyla - devam etmiştir. Geç Helenistik dönemde Galatların Gordion'u işgali, o dönemde zanaat uzmanlaşması ve işgücünün elitler tarafından kontrol edildiğine dair daha fazla kanıt sunmaktadır. Kuzeybatıdaki Kale Tepesi'nde yer alan

[112] Kaya, 2023a, s. 194
[113] Memiş, 2022,s. 2
[114] Herodotos, I. 14
[115] Durmuş, 2008, s. 87
[116] Parman, 2002, s. 15
[117] Sevin, 1982, s. 257
[118] Parman, 2002, s. 15

Geç Helenistik mimari kompleks, kesme taş temelli büyük ve sağlam bir yapının etrafında kurulmuş ve büyük, çok renkli kesme taş bir duvarla çevriliydi[119]. Gordion'daki Roma ekonomisi, beklendiği gibi oldukça uzmanlaşmış ve standartlaştırılmıştı; bu durum, bu dönemde Kale Tepesi'ne hakim olan askeri kamp için de geçerliydi. Silah ve zırh buluntularının yanı sıra ithal dekoratif eşyalar, becerikli metal işçiliğini ve nesnelerin uzun mesafelerden ithal edilmesini göstermektedir[120]. Bu döneme ait seramikler, standartlaştırılmış ve Akdeniz genelindeki Roma kumaş türleri ve kap şekillerinin tipik özelliklerini taşımakta olup, daha önceki Frigya stilleriyle hiçbir bağlantı göstermemektedir[121]. Roma Gordion'unda kazılan ince eşya türlerinin çoğu, Anadolu'nun başka bölgelerinden veya tamamen bölgenin dışından ithal edilmiştir[122].

MÖ. 800'li yıllarda Gordias ve oğlu Midas dönemlerinde Gordion şehri önemli yapılar inşa edilmiştir. Kabartmalı ortostatlarla süslü binalar ve etrafı sur ile çevrilmiş kale, Gordion yerleşiminin merkez noktasını oluşturmuştur. Midas'ın hükümdarlığı döneminde kale en görkemli çağını yaşamıştır. Kale, Kimmerlerin Gordion'a gelerek şehri istila etmeleriyle büyük bir yıkım ve tahribat yaşanmıştır. Erken Frig sitadeli Kimmerler tarafından yakılıp yıkılmıştır[123]. Bu yıkıma MÖ. 7. yüzyılın başlarında Kimmerlerin neden olduğu bilinmektedir[124].

[119] Marston, 2012, s. 384
[120] Goldman, 2000, s. 389–90
[121] Voigt vd. 1997, s. 19
[122] Goldman, 2000, s. 383
[123] Sevin, 2003, s. 246
[124] De Vries, 1983, s. 266

5. TÜMÜLÜS ve FRİG TÜMÜLÜSLERİ

Tümülüs taş veya toprak yığılarak, yapay tepeler oluşturulan mezarlara verilen isimdir. Tümülüs kelimesinin isim kökü Yunanca; Tymbos/Tumbos, Latince ise Tumulus-Tumuli terimlerinden türemekte[125] ve bu bakımdan, "bir gömütün ya da mezar binasının üzerine insan eliyle inşa edilen tepe ve/veya mezar tepesi" anlamlarına gelmektedir[126]. Tümülüslerin inşa edilmesinde malzeme bakımından özellikle toprak, taş veya toprak ve taş bileşiminden oluşan ögelerin kullanıldığı bilinmektedir[127]. Yuvarlak veya oval planlı bir tepeye işaret eden tümülüsler genellikle, altlarında bulunan çukur, urne, kist, kenotaph, lahit mezarlarda ya da mezar binalarında bulunan gömüt ya da gömütler ile ilişkilidirler[128]. Bu bakımdan Tümülüs gömütlerinin, bir tepe ile örtülmüş tüm tipleri tanımladığı bilinmektedir[129]. Tarihi gelişim içinde tümülüsler, dış formlarındaki farklılıktan dolayı ayrı bir grubu oluşturur. Bu mezarlar dış formlarındaki farklılıktan başka, yeraltına değişik malzemelerden yapılan (ahşap, taş vb.) veya kayaya oyulan mezar odalarından oluşur[130].

Çevreye hâkim konumlarda inşa edilmeleri ve birçok noktadan görülebilecek büyüklükte olmalarının yanı sıra, farklı gömü biçimleriyle de tümülüsler; taşıdıkları siyasi ve sosyal anlamlar bakımından diğer mezar türleri ve gömü uygulamalarından ayrılmaktadır. Bu mezar tipinin bir diğer ayırt edici özelliği ise, yer altında ya da yer üstünde taş, ahşap ve benzeri farklı malzemeler kullanılarak inşa edilen mezar odalarına sahip olmasıdır[131]. Tümülüslerin öncülleri olarak kabul edilen dolmenler, bir mezar odası ile bu odanın önünde yer alan koridor benzeri iki bölümden oluşmaktadır. Yapının duvarları yassı taş bloklarla inşa edilmekte, üzerleri ise benzer nitelikteki taşlarla örtülmektedir. Bölümler arasında kapı işlevi gören taş bloklar üzerinde, ölülerin ruhlarının dışarı çıkmasını sağladığına inanılan dairesel açıklıklar yer almaktadır. Mezar odası ve ona bağlı koridor benzeri bölümlerden oluşan bu yapının çevresi ayrıca dairesel bir duvarla çevrelenmektedir. Son aşamada, en üstteki kapak taşının seviyesine kadar taş ve toprakla doldurularak mezar tepesi

[125] Bora, 2015, s. 86
[126] Steimle, 2010, s. 13
[127] Harris, 2006, s. 993
[128] Woodcock, 1989, s. 266
[129] Steimle, 2010, s. 13.
[130] Fedak, 1990, s.56
[131] Fedak, 199, s. 56

oluşturulmaktadır[132]. Balkanlar ve Doğu Trakya'da görülen kurgan ve dolmen tipi mezarların, Asya, Avrupa ve Afrika gibi birbirinden oldukça uzak coğrafyalara yayıldığı bilinmektedir. Bu mezar türlerinin en yoğun olarak bulunduğu bölge ise Kuzey ve Batı Avrupa'dır. Konuyla ilgili en kapsamlı araştırmaların da bu bölgelerde gerçekleştirilmiş olması, kurgan ve dolmenlerin yayılımının daha ayrıntılı biçimde ortaya konulmasını sağlamıştır. Söz konusu iki mezar türünün sayısının kırk binin üzerinde olması, geniş bir coğrafi dağılıma sahip olduklarını göstermektedir. Kurgan olarak adlandırılan mezar anıtlarının geçmişi ise MÖ. 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Önemli şahsiyetler için yığma tepeler oluşturularak mezarların anıtsal hale getirilmesi kültürünün kökeni olan Kurganlar, Güney Rusya ve Orta Asya'dan gelmektedir[133].

Tarihi gelişim içinde tümülüsler, dış formlarındaki farklılıktan dolayı ayrı bir grubu oluşturur. Bu mezarlar dış formlarındaki farklılıktan başka, yeraltına değişik malzemelerden yapılan (ahşap, taş vb.) veya kayaya oyulan mezar odalarından oluşur[134].

Homeros İlyada destanında, Hektor'un cenaze törenini anlattığı dizelerinde bir tümülüsün inşasını anlatır;

"Kemikleri alıp kodular altın bir kutuya,

erguvan rengi yumuşak örtülerle sardılar kutuyu.

Sarar sarmaz indirdiler derin bir çukura

ekli kocaman taşlarla ördüler üstünü.

Sonra bir mezar tümseği yapmaya başladılar,

gözcüler diktiler çepeçevre, dört bir yana,

mezar bitmeden Akhalar saldırmasın diye.

Bir mezar tümseği olunca toprak, kabara kabara

[132] Özdoğan, 2012, s. 146, 147
[133] Türe, 2009, s. 38
[134] Fedak, 1990, s. 56

Gerisin geri döndü hepsi kente,

toplanıp bir güzel kutladılar çok ünlü şöleni,

Zeus oğlu Kral Priamos'un sarayında.

İşte böyle yapıldı atları iyi süren Hektor'un cenaze töreni"[135].

Herodotos, Trak kavimlerinin en önemli ölü gömme geleneği olan tümülüsleri şu şekilde tanımlamaktadır;

"Zenginlerin ölü gömme törenleri şöyledir: Ölüyü üç seyre koyarlar, çeşitli kurbanlar keserler, yanıp yakılırlar ve arkasından büyük bir şölen gelir. Sonra gömerler, ölü ya toprağa verilir ya da külleri alınır; bir tümsek yaparlar, çeşit çeşit oyunlar oynarlar, en yüksek kazanç, teke tek yapılan güreş için konan ödüldür. Thrakların ölü gömme törenleri bunlardır" "[136].

Tümülüsler toplumun yüksek kesiminden özel nitelikleri olan ve kişilerin defnedildiği mezarlardır. Tek seferlik gömüleri içeren tümülüslerde mezar önceden belirlenmiş bir alanda hazırlanan çukur içine yerleştirilir[137]. Usta marangozluk eseri sayılan yontulmuş kerestelerle örülen mezar odalarının tabanı bazı örneklerde ahşaptandır. "becerikli mühendisler", tümülüs inşasında en önemli aşama olan toprak yığma işleminde görev alan işçilerin başında durmakta, mezarın daire ve koni şeklinde olmalarını sağlamaktaydı. Önceden mezar alanı olarak seçilen nokta pergelle çizilerek bir çizgi oluşturulur, dolguyu yığacak olan işçilere işaret olarak topraktan bir yükselti oluşturulurdu. Mezarların merkez noktalarına ahşap direkler dikilir, bu sayede toprak yığılırken görsel bir işaret oluşturulur ve tümülüsün konik planı sağlanmış olurdu[138]. Merkez nokta baz alınarak oluşturulan yarıçaplarda yer alan taş sıralarının yapılacak işin bölümlere ayrılmasını sağladığı belirtilmektedir[139]. Tümülüslerde en çok bilinen biçim konik olmak üzere, küre, yarım küre, biçimsiz tümsekler gibi çeşitli tipler

[135] Homeros İl. XXIV. 795–805
[136] Hdt. V. 8
[137] Kohler 1995, s. 165
[138] Sams, 2012, s. 249
[139] Kohler, 1995, s. 180

mevcuttur. Hangi tipin ilk önce ortaya çıktığını söylemeye çalışmak çok güçtür. Buradaki esas, bunların rastlantısal şekilde ortaya çıkmadığını. Orjinal biçimin koni, kubbe ya da arı kovanı şeklinde olmadığı daha mantıklı görünmektedir. Tümülüsler Trak topluluklarının seçkin sınıflarının üyelerini temsil eden mezarlardır ve onların zenginliklerini korumak amaçlı yapılmıştır[140].

Anadolu'da, Tümülüs yoğunluğunun en fazla olduğu İç Anadolu Bölgesi'nde, en fazla tümülüs Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Çorum, Sivas, Yozgat, Konya, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri illerinde bulunmaktadır. Ankara'nın Polatlı ilçesinde özellikle erken dönem tümülüs örnekleri karşımıza çıkarken Konya, Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri illeri civarındaki tümülüslerin daha geç dönemlere ait olduklarını, Çorum, Sivas, Yozgat illeri civarında ise yine Hellenistik Dönem tümülüslerinin yoğunluk kazandığını görürüz[141].

Marmara Bölgesi, tümülüs yoğunluğu bakımından Türkiye'de ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle Kuzey Marmara'da, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ çevresinde MÖ. 4. ve MÖ. 3. yüzyıllara tarihlenen tümülüslerin yoğunlaştığı görülmektedir. Tümülüs varlığı açısından zengin olan Ege Bölgesi'nde ise Batı Anadolu'nun kıyı kesimleri ile İç Batı Anadolu arasındaki yoğunluk dağılımı büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. İzmir, Manisa ve Uşak illeri, bölgedeki tümülüslerin en yoğun olarak bulunduğu alanlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, Lidya Krallığı'nın önemli mezarlık alanlarından biri olan Bin Tepe Lidya Tümülüsleri bu bölgede bulunmaktadır. Söz konusu nekropol alanında, Lidya Krallığı ve Greko-Pers dönemlerine ait tümülüslerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde tümülüsler, Batı Karadeniz, Orta Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölümlerine yayılmış durumdadır. Batı Karadeniz'de Kastamonu, Karabük, Sakarya, Düzce, Bolu, Bartın ve Sinop illeri çevresinde; Orta Karadeniz'de Amasya, Tokat, Çorum ve Samsun illeri civarında; Doğu Karadeniz'de ise Bayburt, Giresun ve Gümüşhane çevresinde tümülüs örneklerine rastlanmaktadır. Akdeniz Bölgesi'nde ise tümülüslerin özellikle Antalya ve çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Antalya'nın Elmalı ilçesinde tespit edilen

[140] Yıldırım ve Işın, 2007, s. 87
[141] Uğur, 2012, s. 38

tümülüslerin önemli bir kısmı Frig Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, Burdur ve Adana illerinde de tümülüslerin bulunduğu bilinmektedir[142].

Frig kültürünün en özgün yansımalarından biri olarak kabul edilen tümülüsler, Anadolu kültür tarihinde ilk kez Friglerle birlikte görülen mezar yapılarıdır. Friglerin ana yurdu olarak kabul edilen Güneydoğu Avrupa'da Tunç Çağı'ndan itibaren bilinen tümülüs benzeri gömü gelenekleri, Frigler aracılığıyla Anadolu'ya taşınmış ve burada yeni bir kültürel unsur olarak benimsenmiştir. Bu yönüyle tümülüsler, Friglerin yalnızca siyasi ve ekonomik varlıklarının değil, aynı zamanda gömü gelenekleri ve inanç sistemlerinin de Anadolu'ya yansıyan önemli göstergeleri arasında yer almaktadır[143].

Frig mezarlarının, bozkır topluluklarına ait kurganlarla hem yapısal özellikleri hem de gömü gelenekleri bakımından benzerlik göstermesi, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu benzerlikler, Friglerin kökenleri ve kültürel etkileşimleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bozkır kültürünün önde gelen temsilcileri arasında yer alan Kimmerler ve İskitler, MÖ. 2. ve 1. binyıllarda kurgan geleneğini sürdüren başlıca topluluklar olarak bilinmektedir. Bu nedenle Frig tümülüsleri ile bozkır kurganları arasındaki ortak unsurlar, Avrasya bozkır kültürü ile Anadolu arasındaki kültürel ilişkilerin değerlendirilmesinde önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır[144]. Kurganlar, bozkır konargöçer yaşam tarzına sahip toplumlarda, toplumsal hiyerarşi içerisinde önemli bir konuma sahip kişilerin gömüldüğü mezar yapılarıdır. Toprak ve taş yığılarak oluşturulan bu anıtsal mezarlar, Batı literatüründe genellikle "tümülüs" olarak adlandırılmaktadır. Coğrafi dağılımları incelendiğinde, kurganların ağırlıklı olarak Avrasya bozkır kuşağında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu mezar geleneğinin bozkır kültürleriyle yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Kurganlar, başta Türkler ve onların atalarıyla ilişkilendirilen topluluklar olmak üzere birçok bozkır kavminin kültürel mirasının önemli unsurları arasında yer almaktadır. Türkiye'de ise özellikle Doğu Anadolu, Kuzey Anadolu, İç Anadolu ve

[142] Uğur, 2012, s. 38
[143] Sams, 2012, s. 245
[144] Koçak, 2015, s. 68

Trakya bölgelerinde kurgan tipi mezar yapıları ya da tümülüsler yaygın olarak görülmektedir[145].

MÖ. 1200'lü yıllarda gerçekleşen Ege Göçleri sonucunda Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Frigler, bölgede daha önce yaygın olarak görülmeyen bir mezar geleneğini de beraberlerinde getirmiştir. "Tümülüs" olarak adlandırılan bu anıtsal mezarlar, Frig gömü gelenekleri ve inanç sistemiyle uyumlu mimari özellikler sergilemektedir. Benzer tümülüs örneklerine Balkanlar ve Trakya'da da rastlanmakta olup, bu durum Frig kültürünün kökenleri ve yayılım alanları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Nitekim Friglerin kültürel ve tarihsel geçmişine ilişkin günümüzde kabul gören birçok değerlendirme, tümülüslerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bulgulara dayanmaktadır[146].

Anadolu'da tümülüs geleneği, anıtsal ve sistemli bir gömü uygulaması olarak MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Frigler ile birlikte görülmeye başlamış, sonraki dönemlerde farklı kültürel etkiler doğrultusunda biçimsel ve işlevsel değişimlere uğrayarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüştür.[147]. Tümülüsler genellikle ova üzerindeki doğal yükseltiler tercih edilerek inşa edilmiştir. Erken Frig Dönemi'nde tümülüslerin boyutlarının yaklaşık 70–80 metre yüksekliğe ve 250 metre çapa ulaştığı görülürken, Orta Frig Dönemi'nde bu ölçülerin belirgin biçimde küçüldüğü; yüksekliğin 2.5–4 m'ye, çapın ise 30–35 m'ye kadar düştüğü tespit edilmektedir[148]. Tümülüslerde dromos, krepis, ön oda, sundurma ya da giriş gibi belirgin mimari bölümlere rastlanmamaktadır. Bunun yerine, tek bir mezar odasından oluşan ve ya tamamen kapalı ya da çevresi tekne tipi taşlarla sınırlandırılmış basit mezar yapıları görülmektedir[149]. Frig tümülüsleri, genellikle soylu kişiler ile onların aile bireyleri ve aynı soylu soydan gelen kişiler için inşa edilen mezar yapılarıdır. Bireylerin defnedilmesi sırasında, açılan çukur içerisine ahşap malzemeden yapılmış dikdörtgen planlı mezar odası yerleştirilmekte, ardından bu yapı moloz taşlar ve yığma toprakla örtülerek tümülüs formu oluşturulmaktadır[150]. Frig tümülüsleri, tasarım açısından

[145] Çoruhlu, 2016, s. 15, 16
[146] Young, 1951, s. 13
[147] Özhanlı, 2020, s. 5
[148] Koşay, 1933, s. 5-19; Makridi, 1926, s. 35-45
[149] Seyrek, 2019, s. 41
[150] Young, 1965, s. 44

genellikle dörtgene yakın planlı mezar odalarından oluşmaktadır. Tümülüsler, üç ana tip ve beş ara tip olmak üzere toplam sekiz gruba ayrılmaktadır. Başlıca ana tipler; oda tipi mezar, tekne tipi mezar ve taş yığma mezar olarak sınıflandırılmaktadır. Ara tipler ise düz çatılı mezarlar, semerdam (beşik çatı) formuna sahip mezarlar, sahte tonozlu çatıya sahip mezarlar, dikdörtgen planlı yığma mezarlar ve dairesel taş yığma mezarlar şeklinde tanımlanmaktadır[151]. Boyut olarak büyük çaplı tümülüslerde mezar odası, tepe noktasının hemen altında ve merkezî konumda yer alırken, daha küçük ölçekli tümülüslerde mezar odasının tam merkezde bulunmadığı görülmektedir. Antik Çağ'da mezar soyguncularının özellikle küçük çaplı tümülüsleri daha kolay tahrip edebildiği ve bu mezarlara daha rahat ulaşabildiği anlaşılmaktadır[152].

Gordion tümülüslerindeki zengin cenaze kanıtları, MÖ. 6. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki toplum ve değerler hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlıyor. Ziyafetler, cenaze törenlerinin ve görünüşe göre cenaze ritüellerinin önemli bir özelliğiydi. Geleneksel yerel yapım kil kaplar, yiyecek hazırlama ve muhtemelen tüketiminde bir sürekliliğe işaret ediyor. İçecek kapları, bronz veya kilden yapılmış, bronz kaseler ve Frig geleneğinin son derece emek yoğun, siyah sinterlenmiş kapları da dahil olmak üzere, zaman içinde saygın şekiller olabilir. Ancak bazen insanlar yepyeni, son teknoloji ürünü, ithal şarap kaplarından da içiyorlardı. Kişisel süslemeler, mücevher ve parfüm de dahil olmak üzere yabancı ifadelere duyulan bir zevki gösterir, ancak asırlık Frig geleneği, Tümülüs I'in fibulalarından Tümülüs MM'nin bronz sürahi ve kasesine kadar korunmuştur. Lidya hegemonyası altındaki yıllarda Gordion'da elitlerin nasıl davrandığı, göründüğü ve koktuğu konusunda karmaşık ve zengin bir anlayış kazanırız; bu anlayış, çok kültürlü ifade için çeşitli yollar sunar. MÖ. 540 civarında Gordion Ahameniş ordusu tarafından fethedilip Ahameniş imparatorluğuna ilhak edildiğinde işler değişti. Ahameniş Pers dönemine ait Gordion'daki tümülüslerin neredeyse tamamı, gömme yerine yakma yöntemiyle yapılan mezarlardır. Yaklaşık MÖ. 530-525 yıllarına tarihlenen A Tümülüsü, bu seride kazılan en son tümülüstür ve Helenistik döneme kadar anıtsal tümülüslere dair hiçbir kanıt yoktur. Daha sonraki tümülüslerin yokluğunun, aslında Ahameniş döneminin geri kalanının tamamı boyunca süren bir kesintiden kaynaklanmayabileceğini

[151] Seyrek, 2019, s. 42
[152] Uçankuş, 2002, s. 287

belirtmek önemlidir. Ahameniş döneminin başında Gordion'un yüksek statülü sakinlerinin ölülerini gömme konusunda son derece farklı seçenekleri vardı. Ölülerini geleneksel Frig ahşap odalarına gömmeyi seçebilirlerdi; iskelet bir tabuta yüzüstü yatırılır ve ziyafet eşyalarıyla çevrili olurdu. C tümülüsü, elit Frig cenaze töreninin bu uzun süredir devam eden davranışlarının, Ahameniş ordularının gelişiyle bile geçerli bir seçenek olarak devam ettiğini göstermektedir. Ancak Gordion sakinlerinin bazıları, cesedin ölümden sonra değiştirilmesi ve küllerle birlikte gömülen çeşitli ziyafet ve diğer eserlere zarar verilmesiyle birlikte, gösterişli bir cenaze ateşi gösterisini tercih etti; bu durum R, E ve A tümülüslerinde gösterilmiştir. Kremasyonla gömülme, daha geniş bir sosyal bağlamda daha fazla konumlanma fırsatı da sağlamış gibi görünmektedir[153].

[153] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 209, 210

6. GORDİON TÜMÜLÜSLERİ

Anadolu'da Frig tümülüslerine yönelik sistematik kazılar ilk kez 1900'lü yılların başında Gordion'da Gustav ve Alfred Körte kardeşler tarafından başlatılmıştır. Körte kardeşler, I, II, III, IV ve V olarak adlandırdıkları tümülüslerde gerçekleştirdikleri çalışmalarla, Friglerin anıtsal mezar yapıları hakkında ilk kapsamlı bilgilerin elde edilmesine önemli katkı sağlamışlardır[154] (Res. 4). 1950 yıllarında Pennsylvania Üniversitesi Müzesi adına Rodney S. Young başkanlığındaki kazı heyeti Frigya'nın başkenti Gordion'da tümülüs kazılarına başlamakla Gordion tümülüs kazılarında ikinci safhayı açmıştır. R. S. Young alfabetik harflere göre isimlendirmiş olduğu yirmi beşe yakın tümülüsü kazarak Frig tümülüslerinin nasıl bir gelişim gösterdiklerine dair bilgiler vermiştir[155]. Tümülüslerinin çoğu aynı yol üzerinde yer almaktadır, sağ ortadaki en büyük tümülüs yaklaşık elli metre yüksekliğindedir ve manzaraya hakimdir. 1900 ve 1950 yıllarında kazılan tümülüsler yolun daha yakın yamacında yer almaktadır. Bunlar üzerlerinde açılan hendeklerden tanınabilirler. Tümülüsleri, doğudaki tepelerden nehre doğru inen daha yüksek arazinin iki çıkıntısını kaplamaktadır. Kuzeyde üçüncü bir yol vardır ve üzerinde birkaç mezar tümülüsü daha bulunmaktadır[156]. Pennsylvania Üniversitesi Müzesi adına yapılan tümülüs kazılarında öncelikle MM Tümülüsü olmak üzere[157] Tümülüs P[158], Tümülüs W[159], Tümülüs X[160], Tümülüs Y[161], Tümülüs KY[162], Tümülüs A[163] gibi zengin ölü hediyeleri içeren büyük çapta Frig tümülüsleri araştırılmıştır.

Frig tümülüslerinin en bilindik ve kapsamlı incelenen örnekleri başkent Gordion'da yer alan tümülüslerin çoğu sitadeli görür şekilde konumlandırılmıştır. Frig tümülüslerinin yayılım alanı geniştir. Gordion'da tümülüsler ovaya yayılmış şekilde, höyüğün etrafında tarlalar arasında, yükseklikleri 5-50 m olmak üzere yer alırlar. Başkent Gordion'da bulunan yaklaşık 150 örneğin dışında Ankara il merkezinde de

[154] Mansel, 1938, s. 16; Sams, 2005, s. 10
[155] Young, 1965, s. 44
[156] Young, 1950, s. 196
[157] Young, 1958, s. 147; Prag, 1989, s. 159
[158] Young, 1957, s. 325
[159] Young, 1960, s. 227
[160] Young, 1966, s. 267
[161] Young, 1966, s. 268
[162] Young, 1956, s. 265
[163] Young, 1951, s. 13

yaklaşık 20 Frig tümülüsü saptanmıştır[164]. Frigya dışında, bu ölçekte ve yoğunlukta tümülüslerin görüldüğü başka bir bölge bulunmamaktadır. Tümülüslerin boyutları, yaklaşık 3 m yüksekliğinde ve yüzeyde güçlükle fark edilebilen küçük tümseklerden, kilometrelerce uzaktan dahi seçilebilen ve erozyona rağmen günümüze ulaşarak yaklaşık 53 metre yüksekliğini koruyan anıtsal örneklere kadar geniş bir aralıkta değişmektedir. Mezar içi buluntular ve iskelet kalıntıları, gömülerin hem kadın hem erkek bireylere ait olduğunu; yaş aralığının ise 4–5 yaşındaki çocuklardan yaklaşık 60 yaşındaki yetişkinlere kadar uzandığını göstermektedir[165].

Gordion yöneticileri, yerleşim yerlerini en azından başlangıçta Anadolu'daki diğer herhangi bir devletten farklı, yapay bir manzara ile çevrelemeyi seçtiler. Bu güç manzarasının bileşenlerini oluşturan kraliyet tümülüsleri, hem giderek daha etkili hale gelen krallığın zenginliğini hem de ellerindeki iş gücünün büyüklüğünü vurgulamış olacaktı[166]. Frigler, kaleyi çevreleyen anıtsal tümülüsleri inşa etmek için büyük miktarlarda odun, toprak ve taşı hızla taşıyabilen büyük ekiplere alışkındı, bu nedenle, iyi kurulmuş inşaat prosedürleri ve hammadde tedarik hatları olmalıydı. Bununla birlikte, bu ölçekte hiçbir şey, kısa bir süre içinde denenmemişti; ancak yaklaşık 60 yıl sonra Tümülüs MM'yi inşa etmek için 1 milyon m³'ten fazla malzeme taşınacaktı ve benzer bir proje MÖ. 7. yüzyılın sonlarında Kerkenes'te başlatılacaktı[167].

Hem Gordion hem de Ankara çevresinde erken dönem tümülüs örnekleri bulunmaktadır. Yaklaşık MÖ. 850–825 yıllarına tarihlendirilen Gordion'daki W Tümülüsü, Frig tümülüsleri arasında kazısı yapılmış en erken örneklerden biri olarak kabul edilmektedir[168]. Bununla birlikte Gordion'da tümülüslerin genel olarak MÖ. 9. yüzyıldan Hellenistik Çağ'a kadar uzanan geniş bir zaman diliminde inşa edildiği görülmektedir. Ancak örneklerin büyük çoğunluğunun MÖ. 6. yüzyıl ve öncesine tarihlendiği belirtilmektedir.[169]. Ankara çevresinde bulunan Frig tümülüsleri ise daha dar bir kronolojik aralık göstermektedir. Bu bölgedeki tümülüslerin genellikle MÖ. 8. yüzyıl ile erken MÖ. 6. yüzyıl arasına tarihlendirildiği kabul edilmektedir[170]. Özgün

[164] İl, 2009, s. 101-103
[165] Balta, 2010, s. 43
[166] Simpson, 2010, s. 2012
[167] Rose, 2021, s. 40
[168] Young, 1981, s. 191; Berndt Ersöz, 2012, s. 24
[169] Liebhart, 2012, 129
[170] Sams, 2012, s. 246

buluntuları nedeniyle büyük önem taşıyan Tatarlı Tümülüsü, daha geç bir döneme tarihlendirilmektedir. Söz konusu tümülüsün MÖ. erken 5. yüzyıla ait olduğu ve yaklaşık MÖ. 470 yıllarında inşa edildiği düşünülmektedir.[171].

Biçim ve içerik bakımından Frig mezarları bozkır kökenli kavimlerin mezarlarıyla paralellik göstermektedir[172]. Gordion ve çevresinde görülen tümülüslerin bozkır kültürüyle ilişkili unsurlar taşıdığı değerlendirilmektedir. Gordion'daki tümülüslerin bir bölümü kronolojik olarak Kimmer istilası öncesine tarihlendirilmekle birlikte, bu durum tüm örnekler için genellenebilir nitelikte değildir. Kimmerler bölgeye gelmeden önce Friglerin tümülüs olarak adlandırılan mezar yapısını geliştirmiş olabileceği düşünülmektedir. Kimmerlerin bölgeye gelişi sonrasındaki süreçte ise, bozkır kültür çevresine özgü bazı ölü gömme uygulamalarının Gordion'da izlenebildiği görülmektedir. Özellikle at kurbanı uygulamaları ve bazı bireylerin mezar alanı dışında defnedilmesi gibi pratikler, bu dönemde ortaya çıkan kültürel etkileşimlerin olası yansımaları olarak değerlendirilmektedir[173].

6.1. Tümülüs A

25 m çapında küçük bir tümülüstür. Mezar odası ana toprağa açılan bir çukur içerisine ahşaptan merkezden uzağa inşa edilmiştir. Ağaçtan mezar odası 137x240 cm ölçülerindedir. Mezar odasında büyük tahta kirişler ve tahta sıralar görülmektedir. Kalasların kalınlığı 16 cm'dir. Odanın baş ver ayak kısmındaki kalaslar geçme olarak yapılmıştır. Bu kalasların altında 10 cm genişliğinde başka bir kalas daha bulunmuştur. Ağaç malzemeyi birbirine bağlayan metal yada ağaçtan herhangi bir elemana rastlanılmamıştır. Mezar odasının üst kısmında taşlardan yapılmış bir katman görülür. Bunun üstüne de toprak serpilerek bir yığın yapılmıştır. Ölü mezar odasında basit bir tahta üzerine konulmuştur. Mezar odasında fibulalar, ok uçları ve boyalı bir Frig kabı ele geçmiştir bu da sade bir buluntu grubunu temsil eder. Ele geçen 1 dinos ve 2 çömleğin restorasyonu yapılmıştır. Dinos ağız çapı 11.11 cm, yüksekliği 20 cm ve karın çapı 25 cm'dir. Geniş ağızlı ve boyunsuz kaplar sınıfından olan bu madeni

[171] Bresson, 2010, s. 197
[172] Memiş, 2020b, s. 12
[173] Young, 1964, s. 54

kapların taklidi şeklinde koyu gri, siyah astarlı ve perdahlıdır[174]. Fildişinden yapılmış sıra dışı bir içki kabının yanı sıra ince işçilikli küçük tabaklar, geleneksel büyük bir dökme kabı ve bronz bir kase ile ithal kokular içermektedir[175]. Tümülüs A'dan elde edilen geniş fildişi koleksiyonu, Anadolu batısı ve sanatıyla sağlam bağlantılar göstermektedir. Küçük kore figürü, at başı eklentisi, insan kolları eklenmiş ördek şeklinde bir kap, kaz geçit töreniyle süslenmiş küçük bir rhyton, bir aynanın sapını sabitlemek için Fenike palmeti şeklinde bir eklenti ve renkli palmet kakmaları da ele geçmiştir[176].

Tümülüs A, içerdiği zengin eşyalarla, bekar kadınların gömülmesiyle ilişkili yaygın bir uygulamaya katılmaktadır. Birçok eser, Lidya, İyonya ve Levant dahil olmak üzere başka yerlerden ithal edilmiştir. Eserlerin miktarı ve değişen kalitesi, özellikle Anadolu'ya özgü olabilecek ilginç davranışlara işaret etmektedir; bunlar arasında ölüye haraç verme olasılığı da bulunmaktadır. Tümülüs A ayrıca, yaygın ve kolayca tanınabilir Ahameniş taşınabilir elit maddi kültürünün ilk oluşumuna dair kanıtlar da sunmaktadır[177].

Bu Tümülüs mimari özellikleri ve ölü gömme gelenekleri açısından bir yenilik taşımaktadır. Mezar odasının Tümülüs merkezine uzak bir çukur içine yapılması ile farklı bir öneme sahiptir. Tümülüs MÖ. 8. yüzyıl sonu, MÖ. 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilir[178].

6.2. Tümülüs B

Tümülüs B, Kuzeydoğu Sırtı'nın batı kıvrımında ve köyün hemen güneyinde yer almaktadır; tabanı 15 ve 17.50 m'lik konturlar arasında bulunmaktadır. Yaklaşık 56 m çapında ve 4.25 m yüksekliğinde olan Tümülüs B, duvarla çevrili alanda bir mezar odası yer alır. Oda uzunluğu 2.88 m, genişliği 1.58 m, yükseklik 1.16 m ve ortalama kiriş genişliği yaklaşık 0.25 m'dir (Res. 5). Mezar odası zeminini kaplayan küçük düz taşlardan oluşan döşemenin üzerinde ahşap bir zemin bulunamamıştır. Genel olarak

[174] Young, 1951, s. 13
[175] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 216
[176] Sheftel, 2023, s. 318
[177] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 211
[178] Young, 1951, s. 13, 14

tüm duvarlar, kesilmemiş veya sadece iç kısımda hafifçe kesilmiş dört kirişten oluşmuştur. Alt kiriş doğrudan döşeme taşlarının üzerine oturuyordu. Her bir üst kiriş doğrudan bir alt kirişin üzerine oturuyordu. Kullanılan tek bağlantı sistemi, dört tarafta da sıkıca yerleştirilmiş T-şekilli ve çapraz bindirme birleştirmektedir. Derz taşları küçüktür[179] (Res. 6).

Duvarlar örülüp derzleri doldurulup çatı kirişlerini yerleştirmeye hazır hale gelince, ölüler ve hediyeleri odaya yerleştirilmiştir. Odanın güneybatı tarafının tamamı, dört alçak paralel kaba kütükten oluşan bir kaide benzeri platformla kaplıdır. Üzerinde, ahşaptan elle yontulmuş bir tabut vardı. Kapak, kesit olarak dışbükeydi ve üst eğriyi takip edecek şekilde alt kısmı kabaca oyulmuş tek bir yarım kütükten oyulmuş şekildedir. Tabutun güneybatı tarafı, yan duvarın kırılmamış kirişleri tarafından korunduğu için daha iyi korunmuştur. Tek bir büyük iskelet tabutun içinde sırtüstü uzanmış, başı güneydoğuya dönük halde yatıyordu. Kafatası biraz sağa doğru kaymıştı. Yattığı haldeki toplam uzunluğu, düşmüş kafatasının tepesinden uzatılmış ayak parmaklarının uçlarına kadar 1.85 m idi. Kollar yanlardaydı; sağ kol oldukça bozulmuştu, yarıçap kemiği kalçanın yanında, humerus kemiği ise sağ omuzun yakınında dik duruyordu. Sağ kaburgaların bazıları sol kaburgaların üzerinde bulunmuştur. Bunlar, yüksek dolikosefalik kafatasına ve mükemmel dişlere sahip 40-45 yaşlarında bir kadına aittir. Üzerinde herhangi bir giysi izi kalmamıştır[180] (Res. 7).

Mezar odası buluntuları arasında insan iskeleti ile birlikte, lotus başlığı üzerine yerleştirilmiş bir koç başıyla sonlanan ince oyulmuş bir iğne[181], siyah ve gri cilalı çömlekler, altın, demir, bronz nesneler (ok uçları ve fibulalar gibi) ve üzerinde sadece iki at figürlü bir sürahi bulunmuştur. 1950 yılında Rodney Young tarafından kazılmış ve yaklaşık MÖ. 630 yılına tarihlenmiştir[182].

[179] Kohler, 1995, s. 9
[180] Kohler, 1995, s. 10
[181] Sheftel, 2023, s. 318
[182] Kohler, 1995, s. 15

6.3. Tümülüs C

C tümülüsü, 17.50 m'lik kotun biraz üzerinde yer alan tepesinde yaklaşık 9 m genişliğinde ve ortalama 0.30 m derinliğinde bir çöküntü bulunan, alçak ve aşınmış bir profile sahiptir. C tümülüsü, D tümülüsünün 38 m kuzeybatısında ve B tümülüsünün 69 m güneydoğusunda yer almaktadır. Tümülüsün kuzey-kuzeybatı kenarındaki modern yüzey, güney-güneydoğu kenarındaki en alçak noktadan 1 m daha alçaktır; C'nin merkezinden D'nin merkezine doğru uzanan bir yüzey çizgisi, hafif bir yükseliş gösterir[183] (Res. 8).

Tümülüsün altında, tümülüs öncesi ortak mezarlığa ait en az üç özellik bulunuyordu: 1. üst kısmı -2,23 m aşağıda olan bir çocuk pithos mezarı (G) çakıllı bir alanda bulunuyordu ve muhtemelen "Batı Evi"ndeki (D) sakinler tarafından bilinmiyordu. 2. Kazı yapan kişi tarafından ana mezar olduğu düşünülen "Taş Kompleksi 4". 3. Mezarda ele geçen çömleklere dayanarak Kimmer öncesi döneme ait olduğu düşünülmektedir. Kuzeydoğuda taş kaplamasını kaybetmiş çift taş bir çevreden oluşmaktadır. "Taş Kompleksi 3" (F), eski yüzeyin altında (alt kısım -1,53 m.) bulunan ve muhtemelen bozulmamış, fakir bir kremasyondur. Oryantalize döneme ait bir fildişi levha içeriyordu. Kenarları özenle dövülmüş olan çukurun taban ölçüleri kuzey-güney yönünde 2.20 m ve doğu-batı yönünde 2.10 m'dir. Tabanı yaklaşık 0.35x0.35 m boyutlarında düz taşlarla döşenmişti. Mezar odasının yapımındaki bir özellik, kirişleri birbirine (burada açıkça 0.02 m aralıklarla) ve kirişleri yan duvarların taşlarına bağlamak için alçı kalıplarının kullanılmasıydı (bazı kalıpların bir tarafında ahşap damar izleri, diğer tarafında ise taş yüzey izleri vardı). Taş ve kirişlerin altında, odanın asıl alanının içinde, zemin üzerinde ve üstünde hala ölçülebilir boş bir alan vardı. Kuzeydoğu köşesinde bulunan bu boşluk, bir ucu yerinde çürümeye bırakılmış bir kütük tabutun varlığını düşündürmektedir[184] (Res. 9).

Mezar odasında, 6 çömlek, 8 taş, bir alabastron parçası, parçalı hayvan biçimli kap 3, 4-6 lydia parçası, 7 siyah-kırmızı kase parçası, 10 kurşun, balta taşı, demir bantlardan çiviler, kelepçe ve contalar ele geçmiştir[185]. Kemik ve fildişi işçiliğinde

[183] Kohler, 1995, s. 25
[184] Kohler, 1995, s. 26
[185] Kohler, 1995, s. 27

belirgin bir batı etkisinin en güçlü kanıtı, Tümülüs C'den ele geçen lotus tomurcukları ve palmetlerden oluşan bir zincirle süslenmiş kesik bir lotus çiçeği ve palmet dizisine sahip küçük bir kakmada görülmektedir[186].

6.4. Tümülüs D

D Tümülüsü, çeşitli yerlerde dokuz küçük çocuk veya bebek ve dört yetişkinin gömülmesiyle birlikte birkaç yapıyı kapsıyordu. Kazı kayıtlarına göre, bu mezar kümesinin bir veya daha fazla aileye ait olabileceği öne sürülmüştür. Ayrıca, insan kalıntılarına yakın bir yerde iki sağlam at iskeleti ortaya çıkarılmış ve bu da at iskeletleri ile mezarlar arasında olası ilişkiler hakkında spekülasyonlara yol açmıştır. Tümülüste bir içme kabı, bir dökme kabı, alçak ağızlı kavanozlar ve bir yardımcı kap bulunmuştur. Tümülüs D, MÖ. 560 civarına tarihlenir[187].

6.5. Tümülüs E

Tümülüs E, Tümülüs G'nin yaklaşık 94.5 m güneydoğusunda ve Tümülüs F'nin 49 m doğusunda yer almaktadır. En yüksek nokta, tümülüsün kuzey yarıçapının ucunda, 16 m'lik eş yükselti çizgisinin hemen üzerinde, modern zemin seviyesinin 7.08 m üzerinde ölçülmüştür. Tümülüsün güney kenarı biraz daha alçakta olup, 16 m'lik eş yükselti çizgisinin hemen altında yer almaktadır. Çapı, yıkanmış toprak da dahil olmak üzere 65 m'dir. Tümülüs içindeki dikey ölçümler için referans noktası, bu durumda merkezin sadece 0.07 m kuzeyinde olan en yüksek noktasına yerleştirilmiştir. Yakınındaki Tümülüs F alçak bir tümülüs olduğu için, Tümülüs E'nin batıya doğru Tembris Nehri vadisine uzanan uzun bir manzarası vardı ve doğuya doğru yolun karşısında Tümülüs M'ye bakıyordu. Çoğunlukla hayvan çukurunun üzerinde bulunan ve merkezlerinde ve hayvan çukurunun üzerinde birleşen kılavuz duvarlar ve hayvan çukurunun yakınında çeşitli dar, derin çukurlar bulunmuş olabilir ancak hiçbir ahşap izine rastlanmamıştır. Görünüşe göre başlangıçta daha küçük bir tümülüs, hayvanların ve metal birikintisinin üzerine yığılmış ve daha sonra daha büyük tümülüs örtüsünün

[186] Sheftel, 2023, s. 322
[187] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 35-38

dokusuna dahil edilmiştir. Doğrudan hayvanların ve metal birikintisinin üzerine dökülen ve kabaca kılavuz duvarların altındaki alanda bulunan örtü malzemesi, bu sınırların üstüne ve ötesine dökülen malzemeye göre daha killiydi[188].

Tümülüs E'nin merkezinde yapılan kazılarda, altında iki ayrı odadan oluşan önceki bir mimari aşamaya dair kanıtlarla birlikte Kuzey Evi ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı, Güneybatı Evi'nin son aşamasıyla çağdaş görünmektedir, ancak terk edilmiş kalıntı içermemektedir. Doğuda, iki parçalı yapı daha vardır. Kerpiç Mahzen ve Doğu Evi. Bu alanda tümülüsten önceye ait üç mezar bulunmuştur. Kuzey Evi'nin yanındaki bir sanduka mezarda bir yetişkin, Doğu Evi'nin yanındaki bir sanduka mezarda bir bebek ve kaba bir kapta yakılmış bir ceset bulunmuştur. Kerpiç Mahzen, küçük, kapısız, 2.30 m kuzey-güney ve 1,70 m doğu-batı genişliğinde bir yeraltı mekanıydı. Duvarlar kerpiç tuğlalardan oluşuyordu, ancak dış köşelerde birbirine bağlanmak yerine, dış dolgunun basıncıyla bir arada tutuluyordu. İç duvar yüzeyi ve zemin, 1.23 m yüksekliğe kadar korunmuş kalın bir beyaz çamur sıva tabakasıyla kaplıydı. Kuzeydoğu ve doğu-kuzeydoğu tümülüs kılavuz duvarları daha sonra sırasıyla Kerpiç Mahzen'in kuzey ve güney duvarlarının üzerine inşa edildi ve önceki yapı sağlam bir temel olarak kullanılmıştır. Bu daha sonraki yeniden kullanım, Kerpiç Mahzen'in üst duvarlarını yok etmiş ve Kuzey Evi ve Doğu ile olan bağlantısını kesmiştir. Kerpiç Mahzenin dolgusunda bir insan uzun kemiği ve duvarların tepesinden yaklaşık 30 cm aşağıda bulunan zırh bulunmuştur. Mahzenin zemininde terk edilmiş bir kalıntı vardı. Batı duvarına yaslanmış bir yığın dokuma tezgahı ağırlığı, boyalı geometrik desenlere sahip kaba bir seramik kutunun bir parçası ve güneydoğu köşesinde, bir demir toka, başka bir zırh 2 ve bir demir halkanın üzerinde kaba bir seramik çömleğin üç büyük parçası diğer buluntu ele geçmiştir[189].

Tümülüs E'de bir mezar bulunamamıştır. Bununla birlikte, örtünün hemen altından iki çok önemli çağdaş kalıntı ortaya çıkarılmıştır. Eklemli at ve sığır iskeletlerinin konsantrik dairelerini içeren büyük oval bir çukur ve bronz kazanlar ve bir kase, at gemleri ve en az bir ayrıntılı iki tekerlekli aracın bronz ve demir aksamları da dahil olmak üzere metal eserlerden oluşan bir tortu içeren hazırlanmış bir yüzey

[188] Kohler ve Dusinberre, 2023b, s. 99
[189] Kohler ve Dusinberre, 2023b, s. 100, 101

bulunmuştur. Bu dairesel tümülüs, özellikle at ve sığır kemikleri de dahil olmak üzere on üç takım hayvan kalıntısı içeren önemli bir mezar topluluğuna sahiptir. Atın tüm 6 üst azı dişi, 4 alt azı dişi ve 2 kesici dişi mevcuttur. Bu, bir zamanlar tüm kafatasının mevcut olduğunu gösterir. Üst azı dişlerinin yüksekliğine dayanarak, atın ölüm yaşı 4 ile 6 yaş arasındadır. Kazılardan elde edilen kanıtlar, hayvan kemiklerinin bazılarında yanma izleri olduğunu ve çoğunun bozulmadan gömüldüğünü ortaya koymaktadır. Arşivlenmiş kemiklerin yakın zamanda yeniden değerlendirilmesi, orijinal kazılardan elde edilen çizimler ve fotoğraflarla birlikte, tümülüs içinde en az dört atgiller ve üç sığırgiller türünün varlığını doğrulamaktadır. Bulunan yanmamış bronz ve demir nesnelerin büyük yatağı, E ve G kılavuz duvarlarının altında ve kısmen F duvarının altında bir alanda bulunuyordu. Yatağın altında, rastgele çömlek parçaları ve hayvan kemikleri içeren, oldukça yumuşak, birkaç santimetre kalınlığında kahverengi toprak vardır. Ziyafet ve ateş yakma gereçleri, Bronz ve demirden üç ayaklı kazan, çok büyük lebes kazanı, sade kase ve demir aletler Bronzdan kabartmalı plakalar, iki farklı boyutta bronz ve demirden at ağızlıkları, bronzdan halka bağlantılı araç donanımları, demirden iki tekerlekli bir araçtan elemanlar, küçük kelepçeler araçtan, bronzdan direk başlıkları, en az bir araçtan demir halkalı tutacaklar da ele geçmiştir. Muhtemelen aile yadigarı bronz kazanlar ve bronz bir kase (muhtemelen yine aile yadigarı) içermesi, iki yüzyıl öncesinin cenaze törenleriyle ve Orta Frigya döneminin zirvesinde, 8. yüzyılın sonlarında Frigya elitinin muazzam bronz ziyafet eşyalarıyla bilinçli bağlantısını göstermektedir[190].

Bu bulgular, tümülüsün hem atları hem de sığırları içeren ritüellerle ilişkili bir mezarlık alanı olarak önemini vurgulamakta ve MÖ. 6. yüzyılın başlarındaki antik Anadolu gömme uygulamaları ve kültürel inançları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Tümülüs E, Yaklaşık olarak MÖ. 530-525 yıllarına tarihlenir[191]. Ancak, Young, tümülüs E'nin altındaki evlerdeki çömleklerin MÖ. 7. yüzyıla ait olduğunu belirtti ve üç seferden sonra bile, "büyük bir mezar" bulamadığı için Tümülüs E'nin inşasına bir tarih atamayı tercih etmedi. Bunun yerine, alışılmadık derecede iyi korunmuş bir mobilya koleksiyonu içeren, oldukça geniş bir şekilde temizlenmiş altta bulunan evlerle ilgilenmeye başladı. Yuvarlak ağızlı sürahi Tümülüs P'nin, Kale

[190] Kohler ve Dusinberre, 2023b, s. 216
[191] Kohler ve Dusinberre, 2023b, s. 102-105

Tepesi'ndeki Güney Mahzen'den gelen aynı sürahi Tümülüs P ile bağlantısı, evlerin muhtemelen MÖ. 8. yüzyılın sonlarına ait olduğunu düşünmektedir[192].

6.6. Tümülüs F

Tümülüs F, batıdaki tümülüs grubunun en büyük tümülüsü olan Tümülüs E'nin yaklaşık 49 m (merkezden merkeze) batısında yer almaktadır. Tümülüs F'nin orijinal çapı 28 m'dir. Kazı ekibi, tümülüsün görünen dış kenarının 1.89 m üzerinde en yüksek korunmuş yüksekliğidir. Tümülüsün güneybatı kesimindeki 4 ve 5 numaralı hendeklerin kazısı, içinde kalıntılar, bir kutu veya sandık ve bronz ve demir birikintisi bulunan kalın, bozulmamış siyah bir kremasyon birikintisini ortaya çıkarmıştır. Bu, tümülüsün inşa edildiği mezardı. 6 numaralı hendekte, D noktasında, oldukça yüksek bir seviyede, örtü tabakasında, yüzeyden herhangi bir ek intrüzyon çizgisi olmaksızın, çevresel bir mezar amforası ortaya çıktı. 7–11 numaralı hendekler, tümülüs öncesi ev seviyelerinin planını daha da ortaya çıkarmıştır. 8 numaralı hendekte (2 numaralı hendekte olduğu gibi) ağır yanmış bir yerleşim kalıntısı tabakası tespit edilmiştir. Bu tümülüsün altındaki sert tabaka, tümülüsün kenarlarında -1.17 m'den yükselen sert kahverengi kildir. Tümülüste yakma yerinin nihai boyutları doğu-batı yönünde 2,40 m, kuzey-güney yönünde 1.50 m olarak belirlenmiş ve hesaplanan merkezin güney-güneybatısında 5.90 ile 7.40 m arasında bir aralıkta yer almıştır. Çukurdaki çöpler arasında kemik materyali yoktur[193].

Tümülüs F'nin altındaki ana mezar, ikincil bir yakma işlemiydi (yani, ölen kişi başka bir yerde yakılmış ve kalıntıları daha sonra buraya getirilip buraya gömülmüştü). Mezarın altındaki ve çevresindeki toprak hala gevşek ve pişmemiş halde bulundu, bu da mezarın ikincil karakterini gösteriyordu. Tümülüs F yakma işleminde bulunan nesneler, 1. Ölenle birlikte bulunanlar, cenaze yemeğinden kalma çömlekler dahil, 2. Muhtemelen bir kutudan veya sandıktan kalma dekoratif fildişi parçaları, 3. İki beherden kalma bronz ve demir parçalar. Tümülüs F'de dikkat çekici olan, mezarla ilişkili olarak bulunan büyük miktardaki fildişidir. Tümülüste çömlek büyük kırmızı askos, büyük siyah cilalı krater, küçük gri kraterimsi kap, kaba silindirik pithos, bir

[192] Young, 1966, s. 268, 269
[193] Kohler ve Dusinberre, 2023e, s. 8

içme kabı, bir dökme kabı ve bir kazan (hepsi bronz), alçak ağızlı kavanozlar (yemek sunumu için mi?), büyük bir dökme kabı ve kokular bulunur. Ayrıca, Altın tekne şeklinde küpe (sağlam), rozet aplike, rozet aplike, çömlek oluklu sürahi (kırık ama eksiksiz), kil piramit şeklinde dokuma ağırlığı, bronz üç yapraklı sürahi (yaklaşık üçte ikisi korunmuş), halka kulplu kase ve bantlı kenarlı kase (katlanmış, yarı kaynaşmış), bronz ve demir küçük kazan, demir halka standının parçası (sadece bir ayak ve halkanın dörtte biri), Geyik boynuzu iğne ucu büyüklüğünde parça ve çömlek Korint alabastron parçası (boyun ve gövdenin dikey yarısı) ele geçmiştir[194].

Tümülüs F'de altın takıların bulunması Gordion'da alışılmadık bir durumdur ve burada üç sınıf altın takı ele geçmiştir. İki farklı damga ile yapılmış elli aplike, süslenmemiş tekne şeklinde bir küpe ve iki çiçekten oluşan saplama, daha büyük çiçek sac metalden yapılmış ve bir kalıbın üzerine preslenmiş daha küçük çiçek ise damgalanmıştır. Bu mezarda altın bulunmasına rağmen, metalin kullanımının tabut için bir örtüyle veya yakıldıktan sonra mezara eklenen bir kefen veya giysiyle ve bir adet sade küpeyle sınırlı olduğu anlaşılıyor[195]. Tümülüs F'den (toplam 50 aplike) sekiz kabartmalı yaprağı olan iki tip çiçek aplikesi ele geçmiştir. Bir tipin dört örneği aynı damgadan yapılmıştı. Her aplikenin kenarlarında dört büyük, eşit, dairesel delik bulunuyordu. Bu da aplikelerin kumaşa dikildiğini veya tahta kutu veya deri kemer gibi ölmüş başka bir nesneye tutturulduğunu gösteriyordu. İkinci tip çiçek aplikesi ilkine benzese de, tasarım olarak biraz farklıydı ve ortasında bir çıkıntı bulunuyordu. Bu çiçek aplikelerinden 46 tanesi kurtarıldı, her birinde tutturma için düzensiz yerleştirilmiş üç ila dört küçük delik vardı. Basit, süslemelerden arındırılmış, yakalı bir tekne şeklinde küpe de bulunmuştur. Gerçekten iyi durumda ve kulağa takılması için eksiksiz bir tel halkası mevcuttur[196].

Yakma işleminde bulunan ithal bir çömlek parçasının, Korint alabastronun tarihi, Tumulus F'deki defin için olağanüstü bir son tarih oluşturmaktadır. Bu eser, Geçiş Dönemi'nin başlarına ait olup, başlangıçta yaklaşık MÖ. 640-625 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Korint çömleklerinin yeniden tarihlendirilmesi, yaklaşık olarak

[194] Kohler ve Dusinberre, 2023e, s. 9
[195] Kohler, 1980, s. 66
[196] Kohler ve Dusinberre, 2023e, s. 14, 15

MÖ. 625-610 yıllarını kapsamakta ve Tümülüs F için MÖ. 7. yüzyılın sonlarına ait bir tarih vermektedir[197].

6.7. Tümülüs G

G tümülüsü, köyün güneyinde, Kuzeydoğu Sırtı'nın batı tarafında, C tümülüsünün 92 m güney-güneybatısında ve D tümülüsünün 84 m güneybatısında yer almaktadır. G'yi içeren 15 m'lik eş yükselti çizgisinin hemen üzerindeki şerit, B, F ve E tümülüslerini de içermektedir. G'nin zirvesi, 17.50 m'lik eş yükselti çizgisinin hemen üzerinde yükselmektedir. Tümülüs, yaklaşık 10°'lik bir eğime sahip alçak bir kil tepesi veya zemin yükseltisi üzerinde yer almaktadır. Merkeze doğru eğimler yaklaşık 10°'dir. Tümülüsün 2.23 m'lik yüksekliği, tümülüsün hala yuvarlak bir eş yükseltiye bağlı olduğu en alçak çevresel noktada alınan 25.04 m'lik varsayılan bir çap üzerinde merkezde ölçülmüştür[198] (Res. 10).

2.40x1.37 m ölçülerinde ve 0.70 m yüksekliğinde olan ahşap mezar odası, zemin altındaki yüzeyin özel olarak hazırlandığına dair hiçbir kanıt yoktu. Zemini oluşturmak için genişlik boyunca kuzey-güney yönünde uzanan tahtaların kalınlıkları, korunmuş uçlarından ölçüldüğünde, 0.02 ila 0.05 m arasındaydı. İçeriden bakıldığında tahtalar, odanın dört duvarının altından geçiyor ve birkaç noktada yan duvarların ötesine, dışarıdan ölçülebilen 0.48 m'lik bir mesafeye uzanıyordu. Yan duvarların altında, yan pervazlar için güvenli bir yer sağlamak üzere, tam duvar genişliğinde ve yaklaşık 0.01 m derinliğinde bir oluk zeminden oyulmuştu. Yerde kireç benzeri bir maddenin izleri vardı, bu da muhtemelen iskeletin orijinal yerini gösteriyordu. Duvarlar iyi işlenmiş ve düzgün kerestelerden yapılmıştır. Yan duvarlar, toplam uzunluğu 3.10 m ve kalınlığı 0.15 m olan, üst üste bindirilmiş iki kirişten oluşuyordu. Alt kerestenin dış ucundaki yüksekliği 0.30 m, üst kerestenin ise 0.40 m idi (düzensiz döşemeyi hesaba katmadan toplam yükseklik, 0.70 m). Uç duvarlar, toplam uzunlukları 2.33 ve kalınlıkları 0.13 ve 0.15 olan ve yükseklikleri 0.40 ve 0.40 olan iki kirişten oluşuyordu (toplam yükseklik 0.80 m). Uç duvarların yanlardan 0.15 m yukarıya doğru uzantısı,

[197] DeVries, 2005, s. 43
[198] Kohler, 1995, s. 35

alt çatının üst kısmıyla aynı seviyede bir yüzey oluşturdu, alt çatı kirişlerini kucakladı ve üst çatının desteğini paylaşmış şekildedir[199] (Res. 11).

Taş dolgu yerleştirilmeden önce bir noktada, güney oda duvarının doğu dış ucuna yakın, oda ile çukurun güney duvarı arasına ayrı bir çömlek grubu yerleştirilmiştir. Az çok yerinde duran dört kabın gövdesi, taş dolguda bir "oyuk" içinde bulunmuştur. Bu oyuk o kadar alçaktaydı ki, başlangıçta tamamen çukurun tabanına oturmuş olmaları gerekirdi. Oda ve çukur duvarı arasında bir "çömlek deposu" olarak tanımlanabilir. Alt çatı kirişleri yerleştirilmeden önce ölmüş olan kişi ve hediyeleri yere serilmiştir. Odanın toprak dolgusunun tamamında insan kemiği kalıntılarına rastlandı, bu nedenle yukarıda bahsedilen "tebeşir benzeri madde" dışında cesedin orijinal konumu belirsizdir. Merkezde yaklaşık olarak ezilmiş bir kaval kemiği ve baldır kemiği seti bulunmuştur ve bununla ilişkili kumaş kalıntıları da vardır. Buluntular bronz fibulalar, bronz kaplar ve çömleklerden oluşuyordu. Kuzeybatı köşesinde bulunan veya batı ucundaki dolgu malzemesinden elenerek çıkarılan fibulalar, omuzlarda veya omuzlara yakın bir konumda oldukları düşünülürse, vücut için doğu-batı yönelimini, başın batıda olduğunu göstermektedir. Çömlek kaplar, dolgu malzemesinde farklı yüksekliklerde de olsa, kuzey tarafında bulunmuştur. Tümülüs G'de ele geçen fincan ya da bardak olarak adlanırılan bir kabın gövde kısmındaki sınırlandırılmış bir alan içerisine, içi ağ taralı üçgen dizileri ve bunların aralarında da tekli dalga motifleri görülür[200].

6.8. Tümülüs H

Yassı höyüğün kuzeydoğu sırtının ana kütlesinden güneybatıya uzanan burunlardan birinde, doğu yamacında H Tümülüsü ve batı yamacında I Tümülüsü ikiz gibi yükselmektedir. H Tümüsünün tepesinden görünen manzara, sırttaki J ve K Tümülüslerinden ve Sakarya kıyısındaki Kuş Tepe'den, Şehir Höyüğü, Küçük Höyük ve Güney Sırtının yanından geçerek Çekirdeksiz köyüne kadar uzanmaktadır.

[199] Kohler, 1995, s. 36
[200] Kohler, 1995, s. 37, 38

Tümülüsün çapı yaklaşık 19.30 m, ortalama toplam yüksekliği, kenarlarındaki eğimli yüzeyin üzerinde 2.40 m'dir[201] (Res. 12).

Mezar odası zemin tahtaları, sert zeminin üzerine doğrudan doğu-batı yönünde döşenmiştir. Bu durum, sert zemindeki toz izlerinden anlaşılıyordu ve bu izler bazen tahtaların yaklaşık 0.15-0.18 m genişliğinde olduğunu göstermektedir. Duvarlarda, zemine oturan sağlam kare pervazlar vardır. Kuzey ucundaki doğu tarafında, toplamda 0.28 m yüksekliğinde, 0.15 m kalınlığında, 2.50 m uzunluğunda, üst üste yığılmış iki ahşap kiriş vardır. Bunların üzerinde 0.30 m'lik bir boşluk, 0.24 m yüksekliğinde ahşap, 0.40 m'lik bir boşluk, 0.20 m'lik ahşap, toplamda 1.42 m yüksekliktedir. Doğu tarafının kuzey ve güney uçlarıyla birleştiği yerlerde, kirişlerin iç köşeleri özenle yapılmıştı ve en azından üst ve iç yüzeylerinde kare gibi görünmektedir. Batı yan duvarı, toplam yüksekliği 0.40 m olan üç üst üste dizilmiş kirişe dayandırılmıştır. Alt kirişin kuzey ucu, "kuzey duvarındaki karşılık gelen kirişin seviyesinin üzerindeki köşeye girmektedir" ve her iki yan duvarın alt kirişleri, kuzey ucundaki zemindeki üçlü kirişin ön yüzlerini geçmektedir. anmış yerleşim katmanından sızan su nedeniyle en çok hasar gören kuzey uç duvarı, üst kısımda sadece birkaç tahta parçasıyla temsil ediliyordu; ancak zeminde 0.40 m yüksekliğinde üçlü bir kiriş seti, diğer duvarlardakine benzer bir eşik oluşturmuştur[202] (Res.13).

Son derece kırılgan ve parçalı olan iskelet, taban üzerinde yerinde sadece birkaç kırık parçadan oluşuyordu: leğen kemiği ve üst bacağın başlangıcı kemikleri, ancak bunlar bir genci işaret etmek için yeterlidir. Mezarın temizlenmesi sırasında kuzey duvarı boyunca birkaç kafatası parçası keşfedilmiştir. İskelet üç diş ve bronz fibula kırıntısıyla birlikte, kalın bir çözünmüş mavi macun boncukları tabakasındadır. Leğen kemiği bölgesinde, muhtemelen bir safra taşı olan mükemmel küresel bir taş yer almaktadır. C duvarı olarak adlandırılan duvar, tek taş genişliğinde, uzun ve düzensiz bir duvar olup, 5 numaralı hendekte -2.30 m derinlikte, daha alçak taşların bulunduğu gömü köşesinde sona ermektedir. Yüksekliği 1.40 m olup, 4 ve 10 numaralı hendekleri geçtiği noktada uzanmakta ve yaklaşık 0.50 m modern yüzeyin altında devam etmektedir. Sağlam, L şeklinde bir demir çivi korunmuş halde bulundu; duvara girdiği

[201] Kohler, 1995, s. 43
[202] Kohler, 1995, s. 44, 45

noktada paslanmıştı ve muhtemelen üzerine asılmış bir hediyeyi tutuyor olmalıdır. Odadaki yapı tarzı unsurları, H Tümülüsü'nü daha önceki tümülüslerle ilişkilendirir. Çukur tabanındaki tesviye ve drenaj için çakılın olmaması, yani doğrudan sert zemin üzerine oturan tahta zemin, Kimmer öncesi G Tümülüsü'ndeki uygulamaya benzemektedir. H I Tümülüsü'nde duvar çivisi kullanımı, MM, S-I, S-2 ve Z Tümülleri ile ortaktır. Çatı tahtalarının altında açık bırakılan boşluklara dair kanıtlar, Z-IS Tümülüsü ile tekrar eşleşir. Mezar odasında ele geçen Doğu Yunan Kuş Kasesi[203], çokça incelenen ve sıklıkla yayınlanan bir türe aittir. Özellikle MÖ. 660 ile MÖ. 650 yılları arasına tarihlenmelidir [204].

6.9. Tümülüs I

Oldukça alçak bir tümülüs olup, (gömme) Tümülüs H ile eşleştirilmiştir ve Kuzeydoğu Sırtı'nın güneybatı kıvrımındaki çıkıntılı bir kara parçası üzerinde yer almaktadır. J ve K çiftinin tam güneyinde ve K-II ve K-I'den gelen bir hat üzerinde tam kuzeybatıdadır. Çapı yaklaşık 18 m'dir. 1922'de Sakarya Muharebesi için yapılan hendek kazıları nedeniyle orijinal yüksekliği bilinmemektedir. Tümülüse ait olan yakma işlemi, tümülüs çemberinin güneybatı çeyreğinde, 1. ve 2. hendekler arasındaki birleşme çizgisinin doğu ucuna yakın bir yerde bulunuyordu. Kül birikintisi, doğu-batı yönünde 1.50 m ve kuzey-güney yönünde 0.60 m ölçülerindeydi. Yüzeyin 0.90 m altından başlayıp -1.10 m'ye kadar inen derinlikte, burada üç kömürleşmiş kozalaklı ağaç kütüğü (yaklaşık 1.20 m uzunluğunda) kalın kül tabakasının dibinde yatıyordu. Bunlar yaklaşık 0.08 m aralıklarla (kısmen yandıktan sonra ölçülmüştür) düzenlenmiş olarak bulundu. Kütüklerin üzerinde, toz haline getirilmiş tebeşir kıvamına indirgenmiş iskelet külleri yatıyordu. Bu örnekte, bir çukurun kızarmış kil yan duvarlarından bahsedilmedi. Bu nedenle, yanmış kütüklerin varlığına rağmen ve kaplanan alanın oldukça küçük olması ve çukur kenarlarının yanmamış olması nedeniyle, bu, yerinde bulunan birincil bir yığın olamazdı[205].

[203] Sheftel, 2023, s. 322
[204] Kohler, 1995, s. 45-47
[205] Kohler ve Dusinberre, 2023c, s. 33, 34

Kazıdan çıkarılan küllerden ve bunların daha sonraki eleme işlemlerinden Altından bir çift kayık şeklinde telkari işlemeli küpe, oluklu silindir, büyük küresel boncuk, küçük küresel boncuklar, gümüşten fibula, bronzdan fibula, kilden boncuklar, küresel, boncuk, elips şeklinde boncuk, çift konik boncuk, kesik çift konik, altından telkari işlemeli tekne şeklinde küpe çifti, küçük küresel boncuk, Elektromdan spiral küpeler, fildişinden parçalı sap, çömlek küçük siyah kavanoz, altından oluklu silindir, aplike (baklava dilimi), demirden çiviler, çömlek gri yivli sürahi, siyah cilalı/parlatılmış küresel kavanoz, gri cilalı omuz parçası ve gri cilalı kase parçası ele geçmiştir[206].

Kil boncukların iğ olarak kullanılmış olabileceği ve mezarın altın takılar da içerdiği göz önüne alındığında, bu içeriğin niteliği bir kadının gömüldüğünü gösterebilir. Tümülüs I yaklaşık MÖ. 600 veya belki biraz daha sonrasına tarihlendirilmelidir[207].

6.10. Tümülüs J

J Tümülüsü, K tümülüsünün yakınında, alçak bir batı sırtında yer almaktadır. Batı kenarı, 10 m'lik eş yükselti çizgisinin hemen üzerinde uzanmaktadır. J tümülüsü yaklaşık 22 m çapındaydı ve tümülüs öncesi yüzeyin 1.2 m üzerinde yükseliyordu (Res. 14). Kazılar sırasında 1 numaralı hendek olarak adlandırılan alanda, yaklaşık MÖ. 625-620 yıllarına ait bir çocuk mezarı ortaya çıkarılmıştır. Ana mezarın tabanı, çatı çökmesiyle kısmen odaya kaymış olan taş kenar dolgusuyla karışmış kapaktan gelen taşlarla kaplıdır. Parçalara ayrılmış ve batı ucunun tepesinden yoksun olan oda, aşınmış sırtın eğimine gömülmüştü. Çatı kaybolmuş ve taş kapak da odaya düşmüştür. Frigyalılar tarafından odayı içine almak için kazılan çukur neredeyse kare şeklindeydi, doğal çakıl tabakasından ve 1.95 m sert zemine kadar alçaltılmıştır. Doğu-batı yönünde 4.25 m ve kuzey-güney yönünde 4.08 m ölçülerindedir. Çukurun düzensiz düzleştirilmiş tabanında yaklaşık olarak iri çakıl tabakası bulunuyordu. Zemine 0.04 m kalınlığında kaplama yapılmıştır. Zemin, sert toprak yüzeyinin 1.90 m altında (-3.64 m) bulunuyordu ve dört duvarın altından geçen kuzey-güney yönlü tahtalardan oluşmaktadır. Odanın ahşap duvarları yerleştirilirken doldurulan taş yan dolgu,

[206] Kohler ve Dusinberre, 2023c, s. 34, 35
[207] Kohler ve Dusinberre, 2023c, s. 35

değişen genişliklere sahiptir. Bu da odanın çukurunda iyi bir şekilde ortalanmadığını göstermektedir. Taşlar arasında birçok dikdörtgen yüzey örneği ortaya çıkmıştır. Düşmüş iki çatı tahtasının uçları odanın güney duvarı boyunca yüksekte duruyordu ve sadece çatının tek parça olduğunu ve kirişlerin kuzey-güney yönünde uzandığını göstermektedir[208] (Res. 15).

Mezar odasındaki iskelet ve çömlekler, üstteki kapağın düşmesiyle parçalanmıştır, ancak yerdeki bronzlar iyi sağlam ele geçmiştir. Belki de daha önce sızan bir toprak tabakası tarafından korunmuşlardı. İskelet, orijinal doğal sınırlarının biraz ötesine dağılmış halde, kuzey yarısında, kaba çömlek parçalarından oluşan dağınık bir halıyla birlikte yatıyordu. Bronz kaplar parçalara ayrılmıştır, ancak sağlam bronz aletler ve silahlar oldukça iyi durumda kalmıştır. Demir nesneler, paslanmış olsalar da, şekillerini korumuş ve en azından yerinde ölçülebilir durumdaydılar.

J tümülüsünde, çömlek ve çeşitli eserler ele geçmiştir. Özellikle, bir at ağızlığı ve sağ omuzunda küçük, doğrusal dört ayaklı bir at figürüyle süslenmiş bir çömlekçik görülür. Tum J'nin duvar parçalarına yapışık halde bronzdan küçük bir kazanın parçaları, demir halka saplı halka sap ve kazan için bağlantı parçası, döner halka saplı ve bantlı kenarlı kase için bağlantı parçaları, kemer sapından parçalı yay, kabartma aplikler, demirden kepçe (?) sapı bulunmuştur. Diğer buluntular ise, demirden halkalar, orak, çömlek siyah-kırmızı konik şişe, Siyah boyalı dekorasyonlu Doğu Yunan kasesi, cilalı sürahi parçaları, cilalı sürahi veya kavanoz, kulplu kenarlı ve önceden pişirilmiş desenli oymalı cilalı ayaklı sürahi veya kavanoz, cilalı ayaklı kap parçaları, cilalı gövde parçaları, cilalı ayak parçası, cilalı omfalos kase parçaları, cilalı taç yapraklı ve omfalos kase parçasıdır[209].

6.11. Tümülüs Körte I

1900 yılında Alman Gustos ve Alfred Körte kardeşler tarafından açıldığı için Körte Tümlüs I ismi verilmiştir. Körte I Tümülüs, Körte II'nin güneydoğısunda ve Körte III'ün batısında yer alır. Mezar odası yaklaşık olarak 2.5 m derinlikte bir çukurda

[208] Kohler, 1995, s. 55, 56
[209] Kohler, 1995, s. 58

yer alır. Bu çukurda kalınlığı 15 cm, boyu 150x155 cm ölçülerinde kömürleşmiş kil yangın yığıntısı kalıntılar ele geçmiştir. Bu yangın yığıntısı ölü gömme uygulamaları ile ilgilidir. Ölü mezar dışında yakılmış ve sonrasında mezar çukuruna konulmuştur. Mezar içerisinde herhangi bir şekilde kemiklere rastlanılmamıştır. Tabaka halindeki yanmış bu yığıntı ölü ve sunulan kurbanların kalıntıları olmalıdır. Mezar odası içerisinde ince bir tekstilin yanmış kalıntıları, renkli Frig seramik parçaları ve bronz eserler, kataloglanmamış siyah cilalı kap[210] çömlek Korint alabastronu, Korint aryballosu, omuz lekythos (Lidya?), minyatür kaba çay kapları, damgalı, dekorasyonlu kap, eşitli boyalı çanak parçaları, tek renkli kaplar, siyah cilalı çanak parçaları, çanak parçaları, işlenmiş gri çanak parçaları, cam fayans kap, bronz: fibula, fibula iğnesi, çivi (başı eksik), demirden çeşitli parçalar, kurşundan küçük dikdörtgen çubuk parçası, taştan parçalı ve sığ kaplar bulunmuştur[211]. Bir içme kabının yanı sıra minyatür kaplarda vardır. Bu Tümülüs Frig tümülüslerinde bedenin tüm olarak gömülmesi yanında yakarak da konulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tümülüs, MÖ. 6. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilir[212].

6.12. Timülüs Körte II

Körte kardeşler tarafından Körte Tümülüs II olarak adlandırılmıştır. Körte tümülüs I'in kuzeybatısında ve Körte Tümülüs III'ün batısındadır. Mezar odası ana toprak içerisinde bir çukurda yer alır. Ahşap olan mezar odası 330x225 cm ölçülerinde ve 110 cm yüksekliğindedir. Mezar odasının etrafı, büyük ve işlenmemiş taşların üst üste konularak oluşturulan taş yığını ile çevrilidir. Mezara bırakılan ölüye ait iskelet rutubet nedeniyle çok fazla tahrip olmuştur. Mezar odasında alabastron bir şişe ve İon kymationunu andırdan bir parça bulunmuştur[213]. Mezarda hayvan kemiklerinin olması, Friglerin bilindik "ölü yiyeceği" geleneğine kanıt olarak düşünülebilir ve bu geleneğin var oluşunun dolaylı kanıtının, yemek masaları ve tablalarının var oluşunda gösterildiği ifade edilir[214].

[210] Körte, 1904, s. 130-132
[211] Kohler ve Dusinberre, 2023d, s. 61
[212] Körte, 1904, s. 130-132
[213] Körte, 1904, s. 105, 107
[214] Georgiva, 1998, s. 63

Boyut olarak küçük olan bu Tümülüs, Körte kardeşlerce MÖ. 600 yıllarına verilmiştir[215]. Akurgal ise kymation parçasına dayanarak MÖ. 560-550 tarihini vermektedir[216].

6.13. Timülüs Körte III

Körte Kardeşler tarafından Körte Tümülüs III, Gordion nekropolünde büyük tümülüsün güneybatısında yer alır. Yaklaşık 23 m yüksekliğinde ve 75 m çapında oldukça büyük bir tümülüstür. Mezar odası ana toprağa açılan 5-6 m derinliğinde doğu-batı yönünde uzunluğu 5.10 m, kuzey-güney yönünde genişliği 4.50 m olan bir çukur içerisinde ve ahşaptandır. Girişi bulunmayan ve tamamen kapalı olarak yapılan mezar odası, 350x310 cm ölçülerinde ve 190 cm yüksekliğindedir. 11 adet kalın ağaç kalastan yapılan mezar odasının üstü temiz çakıl taşları ile örülmüş ve onunda üzerine toprak doldurulmuştur. Mezar odasının konduğu çukur ufak taşlar ile doldurulmuş ve üzerine mezar odası konulmuştur. Mezar odasının tabanı da kalaslar ile yapılmıştır. Mezarda, iskelet tarzı gömü görülür[217]. Mezar odası içerisinde, kuzey duvarı önüne, baş tarafı batıya yöneltilmiş şekilde yerleştirilmiş ardıç ağacından kapaklı bir ahşap sanduka bulunmuştur[218]. Uzunluğu 2m, eni 80 cm olan bu sandukanın üzerinde, 7.5 cm eninde ve 2.7 cm kalınlığında yatay ve dikey çizgiler ile paneller yapılmıştır. Panellerin köşelerinde ve ortasında bronz çiviler kullanılmış, içerisinde dikey ve yatat şekilde taramalar yapılmıştır. Sanduka üzerinde çeşitli bronzdan kabartmalar görülür. Mezarın üstünde mezarın yerini belirlemek amacıyla yapıldığı sanılan bir direk boşluğuna rastlanmıştır[219]. Mezar odasının yerini belirten bu direk boşluklarına tümülüs P[220] ve Tümülüs W[221] de de rastlanmıştır.

[215] Körte, 1904, s. 123, 129
[216] Akurgal, 1955, s. 85
[217] Körte, 1904, s. 40- 42
[218] Körte, 1904, s. 43, 44
[219] Körte, 1904, s. 39
[220] Young, 1957, s. 325
[221] Young, 1960, s. 228

Bu tümülüste Çocuk Mezarı'ndaki buluntular gibi yerel yapım birçok bronz kap, yine aynı siyah cilalı çanak çömlek ve boyalı kaplar bulunmuştur[222]. Uzun emzikli boyalı bir kap son derece uzun emziği ve dekorasyonu açısından ilginçtir (Res. 16). Kabın deve tüyü zemini üzerine kahverengiye benzeyen siyah boyalar ile geometrik motifler yapılmış yalnız emzik kısmının başlangıcında oluşturulan bir panel içerisine bir kuş ve değişik bir hayvan stilize şekilde yapılarak yerleştirilmiştir.[54] Bu şekilde son derece uzun emzikli boyalı kaplara Tümülüs W'de de rastlanmış olup bu kabın Frigya'ya özgü bir kap çeşidi olduğu anlaşılmaktadır[223]. Madeni eşyalar grubundan kazanlar önemli yer tutmaktadır. Körte Tümülüs III'te mezar odasında ele geçen bronz kazanların birisi 0.50 m. yüksekliğe sahiptir ve üs çapı 0.54 m'dır. Bu kazanda yer alan demir kulplar kazana levha halinde bir plaka ile perçinlenmiş ve oldukça iyi yapılmıştır. Ölü hediyelerini içine alan bir unsur olarak mezara konulduğu sanılır[224]. Bronz fibulalar Körte Tümülüs III'te bol olarak rastlanan eşyalar arasında yer alır. Ayrıca dıştan kuşaklarla desteklenmiş kulplu bronz taşlarda mezar odasında ele geçirilmiş olup bu taşların benzerine MM Tümülüsü'nde rastlanmıştır[225]. Kaplar arasında çok sayıda ince siyah cilalı eşya bulunmaktadır ayrıca kabartma veya plastik süsleme mevcuttur. Kabartma ve plastik süslemelerle birlikte son derece parlak, genellikle simsiyah eşyalar da ele geçmiştir[226].

Buluntuların zenginliği açısından mezar sahibinin önemli bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bronz kaplar süssüz şekilde dövme tekniği ile yapılmıştır. Bronz kazanlardan bir tanesi, 50 cm yüksekliğindedir. İçine diğer ölü hediyelerinin konulduğu düşünülmektedir. Bu Tümülüs körte kardeşler tarafından MÖ. 8. yüzyıl sonu MÖ. 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir[227].

[222] Akurgal, 1955, s. 86
[223] Young, 1960, s. 230
[224] Körte, 1904, s. 70
[225] Young, 1958, s.151
[226] Kohler ve Dusinberr, 2023, s. 212
[227] Körte, 1904, s. 70; Rose, 2021, s. 56

6.14. Timülüs Körte IV

8 m yüksekliğinde ve 30 m çapında olan Körte Tümülüs IV, Körte Tümülüs III'ün güneybatısında yer alır. Ana toprağa açılan bir çukur içerisine, küçük taşlardan hazırlanmış bir platform üzerine oturacak şekilde, yerleştirilen mezar odası ardıç ağacından yapılmıştır ve tamamen kapalı ve sanki ahşap bir sanduka gibi yapılmıştır. Mezar odası, 370x250 cm ölçülerinde ve 170 cm yüksekliğindedir. Ölü kemikleri tahrip olduğu için ölünün mezara konuluş şekli hakkında bilgi edinilememiştir. Ölü mezara hediyeleri ile birlikte konulduktan sonra mezarın üstü ahşap ile kapatılmış, bunun da üzerine taş yığını ve onunda üzerine toprak yığını konulmuştur. Oda tabanı 4 cm kalınlığındaki ardıç tahtaları ile yapılmıştır. Çukura konulan mezar odasının yanları küçük taşlar ile doldurulmuştur. Oda içerisinde bir insana ait kaftası, omurilik ve kaburga kemikleri ele geçmiştir. Mezar odasında seramik parçaları, odanın güneybatısında 9 tane, batı duvarında 8 tane, iskelet yanında 4 tane, oda içine dağılmış durumda toplam 24 tane fibula ve 15 cm yüksekliğinde kulpsuz ve dövme tekniğinde yapılmış bronz bir kazan bulunmuştur. Yüksekliği 0.15 m. ve ağız çapı 0.225 m. olan bir kazan tamamen onarılmıştır. Kazan kulpsuz olup dövme tekniğinde yapılmıştır[228].

Körte kardeşler tarafından bu Tümülüs, MÖ. 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir[229]. Akurgal ise, mezar buluntularına göre MÖ. 675-650 tarihlerini vermiştir[230].

6.15. Tümülüs Körte V

Körte Tümülüs III ve IV'ün güneyindedir. Ana toprak içine açılan 280x120 cm ölçülerinde ve 50 cm yüksekliğindeki çukur içerisine ölü hediyeleri ile birlikte konulmuş ve yakma işlemi gerçekleştirilmiştir. Farklı bir uygulama olarak ölü ile birlikte hediyelerin de yakılması dikkat çekicidir. Körte kardeşler tarafından MÖ. 550 yıllarına tarihlendirilmiştir[231].

[228] Körte, 1904, s. 100
[229] Körte, 1904, s. 104
[230] Akurgal, 1955, s. 103
[231] Körte, 1904, s. 145

6.16. Tümülüs KY

Küçük Yassıhöyük olarak da bilinen KY tümülüsü, tepesinde 100 metreye varan çapı ve yaklaşık 5 metre yüksekliğiyle etkileyici bir yapıdır. MM, K-III ve P tümülüs gruplarına yakın konumdadır. Kuzey, doğu ve batı tarafları dik, güney tarafı ise daha kademeli eğimlidir. Arkeolojik öneminin merkezinde, ahşap bir yapıdan oluşan bir mezar odası yer almaktadır[232] (Res. 17).

2A numara olarak adlandırılan hendekte, bozulmanın dibinde, iki ortak mezar vardı: Mezar X, -0.20 m'de bir taş sanduka; Mezar Y, Mezar X'in biraz kuzeyinde ve -1.15 m'de basit bir gömme söz konusudur. Çukur kabaca dikdörtgen şeklindeydi ve kuzeyde 4.95 m, güneyde 4.80 m, batıda 4.30 m ve doğuda 4.90 m ölçülerindedir. Bu alan, ahşap oda yükseldikçe yerleştirilen çakıl ve kaya parçalarından oluşan bir kaplama veya dolgu içermektedir. Belirlenmeyen bir seviyede, taş dolgunun arkasındaki kenarlar boyunca doğal toprağın üzerinde yapay toprak bulunmaktadır. Çukurun dibi, drenaja yardımcı olan 0.32 m kalınlığında çakıllarla kaplıydı; ahşap zeminlere dair belirgin bir kalıntı korunmamıştı. Bu taş dolgunun üzerinde, odanın en alt kirişlerinden bir veya ikisi ve düşmüş taş kapak vb. bulunmuştur[233] (Res. 18).

KY tümülüsünde ahşap bir mezar odası ve oda etrafında iki at gömüsü diğer tümülüslerde görülmeyen bir özelliktir[234]. Odanın yapımı sırasında, doğu ucundaki olağanüstü geniş taş yığınının çukurun dibinden 0.90 m yukarıda olduğu bir anda, cesedin ve hediyelerin odanın içine yerleştirilmesinden önce ve muhtemelen doğu duvarı planlanan yüksekliğine kadar inşa edilmeden önce bile, iki dizginli atın kurban edilip çukurun doğu tarafına ve güneydoğu köşesine gömüldüğü sırada faaliyetlerde bir duraklama yaşanmış gibi görünüyor. Atlar doğrudan taş yığınının üzerine, başları birbirine dönük şekilde, sırtları çukurun doğu ve güney duvarlarına dönük olarak yatırılmışlardır. Kemikleri tamamen korunmamış olsa da, iyi bir düzen içindeydiler[235].

Bu atlar, zengin bronz at koşum takımları ve levhalarla birlikte gömülmüştür, başlarında hala demir dizginler ve süs bronz alınlıklar bulunmaktadır. Kanıtlar, atların muhtemelen koşumlarına bağlıyken ritüel olarak öldürüldüğünü göstermektedir (Res.

[232] Young, 1956, s. 266
[233] Kohler, 1995, s. 73
[234] Sivas, 2021, s. 87
[235] Kohler, 1995, s. 74

19). Mezarda atlara ait eserlerin yanı sıra, ikisi bronzdan yapılmış olmak üzere 37 adet eklem kemiği de dahil olmak üzere diğer önemli eşyalar bulunmuştur, bu da onların defin ritüelindeki önemini göstermektedir[236]. Diğer buluntular ise, plaket, çıkıntılı büyük disk, plaketler, çıkıntılı disk, plaketler, düz disk, plaket, çıkıntılı hilal, düğmeler, hilal plaket, yarım daire şerit plaket, dil plaket, düz şerit ve bıçak parçalarıdır[237].

Yakın komşuları olan Kimmer öncesi MM, K-III ve P gibi, KY tümülüsü de dış Kuzeydoğu Sırtı'ndaki ortak mezarlık ve yerleşim alanlarından oldukça uzakta yer alıyordu. Antik yüzeyin üzerinde yapay olarak biriktirilmiş kalın, karemsi bir toprak tabakasından oluşması bakımından istisnai bir özellik taşımaktadır. Bu birikimin amacı net değildir. Ya III. tabakanın birikiminden sonra terk edilmiş planlı bir tümülüsün başlangıcı olabilir ya da yüzeye yakın yonga tabakasıyla kanıtlanan taş kesme işi için bir yer hazırlamak amacıyla ıslak arazinin üzerinde bir alanın yükseltilmesi olabilir[238]. KY tümülüsünün tarihlendirilmesinde değişik öneriler vardır. MÖ. 780-770 yılları[239] ve MÖ. 7. yüzyılın başları[240] verilmektedir.

6.17. Tümülüs M

M tümülüsü, E tümülüsü'nün güneydoğusunda ve K-I tümülüsü'nün kuzeydoğusunda, Kuzeydoğu Sırtı'nın güney yamacında yer almaktadır. Kuzeydoğu Sırtı'ndaki batı tümülüs grubunda önemli bir konumda yer almaktadır. Tek başına bir tepe üzerinde yer alan tümülüs, güneye ve doğu-güneydoğuya doğru vadiye hakim bir manzaraya sahiptir[241].

Kazılarda 15 numara olarak adlandırılan hendek mantonun dibinde sadece küçük bir kap, ortaya çıkarılmıştır. Bu kapta bir bebeğin yakılmış külleri bulunuyordu. İkinci yakma mezarı, Mellink tarafından 16. hendekte keşfedilen, yakılmış kalıntıların bulunduğu bir çukurdu. Oval şeklinde, 1.70x0.90 m ölçülerindeydi ve eski zemin seviyesinden 0.30 m aşağıya, sert zemine doğru inmektedir. Üzerinde, MÖ. 6. yüzyılın

[236] Young, 1956, s. 73
[237] Kohler, 1995, s. 75
[238] Kohler, 1995, s. 76
[239] Erdan, 2016, s. 40
[240] Kohler, 1995, s. 76
[241] Kohler ve Dusinberre, 2023g, s. 87

ikinci çeyreğine ait birkaç nesne bulunuyordu. Toprağın genel boyutu ve dökülen küllerin küçük bir yoğunlaşması (diğerlerinden daha beyaz), buraya yetişkin bir cesedin yatırılmış olma olasılığını ortadan kaldırıyor. İçindeki kalıntıların doğası bir çocuğun gömülmesini ve çukurun kenarları ve tabanı yanma izi göstermediğinden, geriye belki de başka bir yerde çok sıcak bir odun yığınında yakılmış bir yetişkin için ikinci bir mezar kalıyor. Bulunduğu haliyle, bazı eserler (kuzey yarısında) kapak taşlarıyla korunmuş, bazıları ise açıkta kalmış ve korumasız güney yarısında diğerlerinin biraz üzerinde yatıyordu[242].

İkincil yakma gömme ile ilgili, yakma gömme sırasında önemli bir ziyafet verilmiş ve büyük çaplı yaban domuzu katliamı yapılmış gibi görünüyor. Bronz kaplar, bronz bir sürahi ve kase, güneydoğu kadranındaki sert zemine yapılmış birçok düzgün kesik (çoğunlukla 8, 8A ve 9 numaralı hendeklerde), bronz üç yapraklı sürahi, halka kulplu kase, kenar bantları, çömlek Lidya tarzı geniş gövdeli bantlı lekythos, tek kulplu kullanışlı kap, açık kahverengi geniş boyunlu amfora, insan küllerinin döküldüğü yerin yakınında ise, ayaklı bir tabağın gri seramik kasesi ele geçmiştir. Yuvarlak gövdeli lekythos ve saplı kap, lekythos ve kiremit ile birlikte, mezar ve tümülüs yapımının tarihini yaklaşık MÖ. 550 olarak belirler[243].

6.18. Mamaderesi Tümülüsü

Ankara İli, Polatlı İlçesi sınırları içerisindedir. Tümülüs, Polatlı ilçesinin Beylikköprü köyü, Mamaderesi içinde yer almasından dolayı bu ismi almıştır. Tümülüs aynı mevkide birbirine çok yakın 5 tümülüs içinde ikinci büyük olanı olup, mezar üzerindeki yığma nispeten iyi korunmuş bir şekilde günümüze gelmiştir. Tümülüs, 30-35 m, çap, 4.10 m yükseklik ölçüsüne sahiptir[244].

Diğer tümülüslerdeki teknik ile kazılmış olup tümülüsün batı eteğinden doğu eteğine doğru bir yarma ile mezar odasına ulaşmak hedeflenmiştir ancak 13. m'de kum-çakıl karışımı bir dolguya rastlanılması üzerine, tümülüsün tepesinden kazı çalışmaları yürütülmüş üstten 2.10x2.20 m. derinlikte de kum-çakıllı dolguya

[242] Kohler ve Dusinberre, 2023g, s. 88
[243] Kohler ve Dusinberre, 2023g, s. 91
[244] Temizsoy, 1992, s. 3

rastlanmıştır. Bu malzemenin her yerde aynı kalınlıkta olmadığı, kenarlarda ince bir tabaka halinde iken, merkeze doğru kalınlığın gittikçe arttığı görülmüş, buradan yığmanın merkezden kenara doğru yapıldığı anlaşılabilir. Bu kumlu – çakıllı dolgunun altında tepe noktasından ortalama 2.60 – 2.80 m derinlikte ve yarmanın etekteki başlangıç noktasından 14.50 m. mesafede ana toprak tabakası üzerine gayrı muntazam olarak yerleştirilmiş taş örtüsüne tesadüf edilmiştir[245]. Taşların şekilsiz ve büyük olması dikkat çekici olup, aynı husus daha önceki Körte IV Tümülüs'ünde de görülmüş, mezar odasının çevresi iri taşlarla doldurulmuştur[246].

Mezar çukuru açılmış ve ağaçtan mezar odası yapılmıştır ve kuzey-doğu yönündedir. Mezar odası kareye yakın bir form taşır ve ağaç kalaslar birbirlerine dik açılarla kertilerek geçme şeklinde birleştirilmişlerdir. Ahşap mezar odasının tavan ve taban döşemeleri hakkında net bir bilgi yoktur. Mezar tabanında bir parça ele geçirilmesi sonucu taban tahta döşeme olabilir diyebiliriz, tavan ise çökmüştür. Yanmış kemik parçaları, odun kömürü ve hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Mezar odası kareye yakın bir formdadır. Mezar çukuru kuzey-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Mezar odası üzerinde altın bir diadem bulunmuştur[247].

6.18. Tümülüs MM

Tümülüsler arasında en görkemli olanı şüphesiz Gordion'da yer alan MM Tümülüsü'dür. Yaklaşık 300 m çapında, 53 m yüksekliğinde olan tümülüs bilim dünyasında uzunca bir süre Friglerin ünlü kralı Midas'ın mezarı olarak düşünülmüştür[248] (Res. 20).

Tümülüs'te yer alan mezar odası, diğer mezar odalarının tam tersine zemin seviyesi altındaki bir çukur içinde değil direk zemin seviyesinde yapılmıştır. Etrafını kaba şekilde poros taşı bloklarla yapılmış duvar çevirmektedir. Bu duvar ile ahşap mezar odası arasındaki mesafe moloz taşlarla doldurulmuştur. Mezar iki odadan oluşmaktadır. Özenle bir araya getirilen ve köşelerde geçmeyle birleştirilmiş dörtköşe

[245] Temizsoy, 1992, s. 5
[246] Özgüç ve Akok, 1947, s. 51
[247] Özgüç ve Akok, 1947, s. 51
[248] Muscarella, 2013, s. 562

kirişlerden içyapı ile moloz taşlarının yükünü karşılamak ve mezarın duvarlarını bu basınçdan korumak amaçlı kütüklerle dizilerek yapılan bir dış kaplama yer almaktadır. Ardıç ya da sedir ağacından kullanılan kütükler aşağıdan yukarıya doğru doğal konik yapısı göz önünde bulundurularak değişik yönlerde birbiri üzerine konulmuştur. Bunlar hiçbir şekilde birbirlerine bağlı olmadıkları için yapının her yanından moloz taşlarla desteklenmişlerdir. Mezar çatı seviyesine kadar önceden inşa edilmiş dışından etrafına molozlar yığılmış, tümülüsünde dış çevresinde mezar seviyesinden daha yükseğe kadar doldurulmuş olduğu düşünülmektedir. Kıralın ölümünden sonra cesedi ve ölü eşyaları mezara yerleştirilmiş, sonra üzerine inşa edilip mezar kapatılmıştır. Üçgen çatı üzerine oturtulmuş çift eğimli tavan iki yanındaki ve ortadaki kirişlerle taşınmaktadır. Çatının dış kenarlarındaki molozlar üzerinde ahşap molozlar dizilmiş ayrıca mezar çevresindeki dolgu molozlar üzerine daha çok ahşap kütük yerleştirilerek düz bir dış çatı yapılarak asıl mezar çatısına gelen ağırlık hafifletilmiştir. Bunların tamamının üstüne 4 m. kadar yükseklikte taş tabaka yığılmıştır. Bu taş yığını mezarın etrafını çeviren poros duvarın hudutlarını aşmakta ve dıştaki bu duvarın yüksekliğine ulaşan kili üzerine dayanmaktadır. Görünüşüne göre kilin konulduğunda biraz nemli olduğu sanılmaktadır. Zaman ve basıncın etkisiyle öyle sağlam ve sıkı bir hal almıştır ki mezarın üzerindeki taşlar kaldırıldığında esas taş profilini gösteren kalıplaşmış şekilde bir kubbe halinde kalmıştır[249] (Res. 21-22).

Mezar odasının içerden uzunluğu 620 cm genişliği ise 515 cm boyutundadır. Mezar odasında büyük bir yatak bulunmaktadır, yatağın üzerinde ise 60 yaşından fazla ve boyu 159 cm boylarında kısa bir erkek iskeleti bulunmuştur. Mezar içine dokuz adet asa konulmuştu ve doğu duvarı karşısında iki adet tahta perde yer almaktaydı. Güneydeki duvarın önünde daire biçimli demir üç ayaklılar üzerinde oturan üç büyük kazan durmaktadır. Bu kazanlar içine önceden yiyecek armağanlar konmuş olan siyah cilalı kaplarla doluydular. Tamamı 166 parça olan bu küçük bronz kaplar masalar üzerine sıralanmış ya da demir çivilerle duvara asılmıştı[250] (Res. 23).

[249] Bekar, 2018, s. 56
[250] Bekar, 2018, s. 56

Tümülüste 1950-1973 yılları arasında R. S. Young başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarında önemli buluntulara rastlanmıştır[251]. Tümülüsü'nden çok sayıda mezar armağanı ele geçmiştir[252]. Buluntular açısından en zengin tümülüs olarak tanımlanan MM Tümülüsü'nde yer alan pek çok eser, Frig tümülüslerinde ölünün genel olarak ne tür armağanlarla mezara konulduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir[253]. Bu tümülüste ithal ağaçlardan yapılmış, fildişi kakmalı mobilyalar[254], bronz kaplar ve süs eşyaları ve Tümülüs MM'de kraliyet cenaze ziyafetinin kalıntıları bulunuyordu[255]. Bu armağanlar arasında bronz, demir ve ahşap eserler ile seramikler bulunmaktadır. Mezar odasından ele geçen bronz eserler geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Farklı tip ve eklentili geniş kazanlar, halka tutamaklı küçük kazanlar, emzikli sürahiler, yonca ağızlı büyük testiler, yonca ağızlı küçük testiler (Res. 4), situlalar, kepçeler, kaseler, kemerler, takılar ve fibulalar zengin bronz buluntular arasındadır[256]. Gordion'un en büyük tümülüsü olan MM mezarında da, en az 15 parça mobilya açığa çıkarılmıştır[257]. Bu mobilyalar oymalı ve kakmalı bir masa ile 2 adet yine kakma tekniğiyle yapılmış servis sehpası (Res. 25), 8 yemek masası, bazı tabureler ve bütün bir tomruktan Oyulmuş, üstü açık bir tabuttan oluşuyor. Mezar odası yıkılmadan bugüne kadar kaldığı için, mobilyalar oldukça sağlam durumda bulunmuştur[258]. Mezar odasındaki ahşap sedye parçasının üzerinde hayvan figürlü ve hafif oyulmuş panolar bulunmuştur[259].

MM Tümülüsü'nde ele geçen mezar armağanları arasında seramik grubu, yalnızca dinos ve küçük amphoralardan oluşmaktadır. Söz konusu tümülüste bulunan seramiklerin, taban üzerine yatay biçimde yerleştirilebilecek özellikte olmalarına rağmen, geniş kazanlar içerisine dik konumda yerleştirildikleri tespit edilmiştir[260].

[251] Güleç ve Açıkkol, 2004, s. 4-10
[252] Rose, 2016a, s. 11
[253] Young, 1981, s. 156
[254] Carstens, 2019, s. 176
[255] Marston, 2012, s. 380
[256] Young, 1981, s. 156-172, Cat. No: MM. 1-356
[257] Young, 1974, s. 9
[258] Young, 1981, s. 187-190
[259] De Vries, 1983, s. 265
[260] Young 1981, 175, s. 176

Tümülüs içerisinde, ölü hediyeleriyle birlikte bir insan iskeletine rastlanmıştır. Rodney S. Young'un 1957 tarihli Gordion kazı raporunda, söz konusu iskeletin yaklaşık 60 yaşlarında, 159 cm boyunda bir erkeğe ait olduğu belirtilmiş ve bu bireyin Kral Midas olabileceği yönünde bir değerlendirme ortaya konulmuştur[261]. İskelet üzeri kumaş yığını ile kaplı, ahşap bir karyola üzerinde bulunmuştur. Tabutun baş ve ayak kısmında ve bronz kazan MM'de bulunmuştur. Yataktan çıkan parçalar, daha ağır battaniyelerin altındaki çarşaflar olabilir. Kazandan çıkan kumaş ise muhtemelen tanımlanamayan yiyecekler, muhtemelen tahıllar içeren bir torbaydı. S yönünde çift katlı bu Z-iplik, sarı-kahverengiden turuncu-kahverengiye kadar değişen bir renktedir ve tiftik olarak tanımlanmıştır, ancak bitkisel bir elyaf olarak da tanımlanmıştır. İplik çapı 0.1 ile 0.6 mm arasında değişmektedir. Kumaş ilginçtir çünkü kenarlarında, iki başka kumaşta bulunan ayrı olarak dokunmuş bir bant görülmektedir. Bant, çözgü ağırlıklı tezgaha yerleştirildiğinde nihai tekstilde çözgü iplikleri olarak işlev gören uzun ilmekli atkı iplikleriyle ayrı olarak dokunmuştur. Kumaş, dengeli bir düz dokumadır, yani santimetre başına çözgü ipliği sayısı atkı ipliği sayısıyla aynıdır; birin üstünde, birin altında. Ortalama olarak santimetre başına 16 ila 24 iplik vardır. Çözgü ipliklerinin bazıları oldukça sıkışıktır ve bu da kumaşta hafif çizgili bir görünüme neden olur.[262].

Son araştırmalar kralın üzerinde yatırıldığı mobilyanın gerçekte bir karyola olmayıp, büyük bir tomruktan oyulmuş tek parça üstü açık bir tabut olduğunu ortaya koymuştur[263].

Gordion'dan elde edilen yazılı kanıtlar doğrultusunda, MÖ. 8. yüzyılın son çeyreğinden MÖ. 4. yüzyıla kadar bölgede Frigce konuşan toplulukların yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır[264]. MM Tümülüsü'nden beş yazılı metin ele geçirilmiştir. Bu metinlerden biri MÖ. 8. yüzyılın sonu ile MÖ. 7. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Söz konusu erken örneklerin, doğrudan Yunan alfabesinden uyarlanmış 17 harf içerdiği tespit edilmiştir. Tek sesli temel Yunan karakterleri ile arkaik Yunan F ve digamma harflerinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca İyonik sesli harfler (H, Ω) ile

[261] Güleç ve Açıkkol, 2004, s. 4
[262] Burke, 2010, s. 155
[263] Girginer, 1996, s. 50
[264] Voigt ve Henrickson, 2000, s. 332

bazı bileşik ve aspirasyonlu ünsüzlerin (Z, Θ, X vb.) Frigce yazı sisteminde yer almadığı belirlenmiştir. Gordion'da ele geçen metinlerden hareketle, MÖ. 8. yüzyılın sonu ile MÖ. 7. yüzyılın başında Friglerin Yunan dünyasıyla ya da Yunan yazı geleneğiyle sınırlı bir temas içinde oldukları düşünülmektedir. Buna karşın, Frigce metinlerde Smyrna ve Aeolis bölgesindeki erken Yunan yazıtlarında da görülen bazı karakteristik unsurların kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Roller'e göre, Frig ve Yunan alfabeleri arasında belirli bir uyum süreci gelişmiş olup, bu durumun yalnızca ticari ilişkilerden kaynaklanmadığı, daha çok Yunan kültürüyle bilinçli ve seçici bir etkileşim sürecinin sonucu olduğu ileri sürülmektedir[265].

Tümülüs'te ele geçen ve M.Ö. 700'den önceye tarihlenen bir bronz kap üzerine Frig alfabesiyle yazılmış, Frig dilinde balmumundan kısa bir yazıt bulunduğu bilinmektedir. Asur'da kullanılan balmumu kaplı yazı tabletlerinin Friglerce de kullanıldığının tespit edilmiştir. Frig alfabesinin Fenike alfabesinden çıkartıldığı tahmin edilmekte ve Hellen yazılarında kullanılan harflerle, satırları değişik yönde yazma sisteminin Frigya yoluyla Hitit hiyerogliflerinden türetildiği belirtilir. Frig alfabesinin bir ebeveyni ve Gordion'un ise MÖ. 7. yüzyıl ortalarında bu alfabenin keşif yeri olduğu bilinmektedir[266].

Mezarın biçimi içinde bulunan eşyaların zenginliği ve üzerine yığılan toprakla tümülüsün büyüklüğü bize buranın krala ait bir mezar olduğuna inandırmakta ve içine gömülmüş olan kıralın kim olduğunu düşünmeye zorlamaktadır. Bu denli önemli bir yapıya Kimmer istilasından sonra başlanamayacağı kesin bir düşüncedir, buna göre mezar bu istiladan önceye ait olmalıdır. Eski kaynaklara göre, Kral Midas Kimmerler tarafından öldürülmüş ya da onların gelişinden hemen sonra intihar etmiştir. Bu nedenle mezarın Kral Midas'a ait olma ihtimali çok düşüktür. Ancak öncesinde tahtta bulunan Kral Gordios'a ait olabileceği daha yüksek bir ihtimaldir[267]. Yapılan tarihlendirme çalışmaları, MM Tümülüsü'nün Kral Midas'a ait olma ihtimalini büyük ölçüde zayıflatmaktadır. Kral Midas'ın yaklaşık MÖ. 740–696 yılları arasında yaşadığı kabul edilmektedir. Bu kronolojik çerçeve dikkate alındığında, söz konusu tümülüsün, Midas'ın yaklaşık 60 yaşında öldüğü varsayılan babası Kral Gordias için

[265] Roller, 1989, s. 57
[266] Barnett, 1987, s. 64
[267] Bekar, 2018, s. 56

inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir[268]. Buna karşın, mezar odasından alınan örnekler üzerinde son yıllarda gerçekleştirilen dendrokronolojik çalışmalar, MM Tümülüsü'nün MÖ. 740 yılları civarında inşa edildiğini göstermektedir[269]. Gordion kazı ekibi tarafından MM Tümülüsü'nde defnedilen bireyin, MÖ. 740 civarında tahta çıktığı kabul edilen Kral Midas değil, onun babası Kral Gordios olabileceği ileri sürülmektedir[270].

6.19. Tümülüs N

KY'nin kuzeyinde, Tumulus MM'nin batısında ve Tumulus K-III'ün kuzeybatısında yer alan Tumulus N, nispeten küçüktü ve armut biçimli bir tepe üzerinde yer almaktadır. Sırt batıya doğru daha keskin bir eğriye sahipti ve burada sırt incelerek dar bir geçide dönüşmüştür. Tumulus N'nin kuzey-güney çapı yaklaşık olarak 17 ila 18 m olarak adlandırılabilir. Yüksekliği, ölçümcünün tarihinin üzerinde sadece 2.99 m'dir. Bu tarih, güney tarafında, Tumulus N ve KY arasında uzanan düz bir yolun kaldırımının tepesine karşılık gelen alçak bir sabit noktadır (Res. 26). Mezar odası çukuru (uzunluk 3.60 m doğu-batı, genişlik 2.70 m kuzey-güney) sert eski yüzeyden geçirerek ve ardından sert zemine doğru kazarak toplam 2 m derinliğe ulaştırdılar. Çukurların kenarları hafifçe eğimli olduğundan tabanı biraz daha küçüktü (uzunluk 3.40 m, genişlik 2.65 m). Çukurların çıplak sert zemin tabanı, araya çakıl kaplama veya tahta döşeme olmadan odanın tabanı gibi görünüyordu[271].

Mezar odasının iç boyutları 1.90x1.05 m, iç yüksekliği, 1.38 m'dir (Res. 27). Odanın duvarları yükseldikçe, çukurun yan ve uç boşlukları yuvarlak, yumurta ve yumruk büyüklüğünde taşlarla, çeşitli türdeki çakıllarla ve kabaca kırılmış kireçtaşıyla doldurulmuştur. Çatı kirişlerinin kırık uçları hala görünür haldedir. Kuzey yan duvarın üst kısmında yerinde tutuluyordu ve bir tanesi doğu duvarının üst kısmında yerinde yatmaktaydı. Bazı uzun parçalar zeminin üzerinde düz ve paralel olarak uzanıyordu. Kirişler sadece çapraz olarak yerleştirilmiş ve hem uç kirişler hem de yan kirişler tarafından desteklenen kare tahtalardır. Mezar odasında bulunan kapak taşları, çanak

[268] Kaya, 2023a, s. 195
[269] Muscarella, 2013, s. 562
[270] Kealhofer, 2005, s. 7
[271] Kohler, 1995, s. 83

şeklinde çökmüş ve yan paketlerin üstündeki küçük kalıntılar dışında neredeyse tamamen odanın içinde yer almaktaydı. Bu kalıntılar hala odanın duvarlarından daha yüksekte duruyordu. Kapak, yan paketlerdekilerle eşleşen küçük yuvarlak taşların bir karışımından oluşmuş, ancak daha büyük kireçtaşı parçaları da eklenmiştir[272].

Ceset ve birkaç hediye, duvarlardan ve çatıdan kopan ince bir kıymık tabakasının ve yaklaşık 0.10 m kalınlığındaki toprak ve küçük taşların altında bulunmuştur. Bu toprak ve taşlar, çatı kirişleri kırılmadan önce içeri girmiş olmalıdır. Hediyelerin doğrudan sert zemine bırakıldığı anlaşılmaktadır. İskelet yalnızca yerinden oynatılmış bir kemik parçası, bir uyluk kemiğinin üst ucu ve sert zeminde beyaz taneli kireç maddesinin lekeleriyle ele geçmiştir, bu da kalıntının tamamen parçalandığını göstermektedir. Odanın küçük boyutunu göz önünde bulundurursak, kemikler bir ergene ait olabilir. Bronz bir çift fibula, bronzdan sade kase parçaları, 8 çömlek: gri seramik boyunlu kavanoz ele geçmiştir. Ayrıca, zeminin yaklaşık 0.10 m yukarısında, kuzey duvarı boyunca sekiz adet fibula bulunmuş, yaylar batı ucuna, pimler doğuya doğru, sanki bir giysiyi tutturmak içinmiş gibi sıralanmıştı. Bazılarının kalın patinasında 10 adet tekstil izi görülebiliyordu[273].

Mezar odasında ele geçen fibula tipine dayanarak Tümülüs N, MÖ. 7. yüzyıla tarihlendirmiştir[274].

6.20. Tümülüs O

Gordion'un iki kilometre batısında, Sakarya Nehri'nin karşı kıyısında bulunan bu en yeni tümülüsün Galatlar dönemine belki de MÖ. 1. yüzyıla yani Augustus Dönemine aittir. Bu tümülüs çok önceden açılmış ve talan edilmiştir. Ancak içindeki eşyalara ait birkaç parça elde bulunmaktadır. Bunlar bir cam şişe parçası ile cesedin konulmuş olduğu pişmiş toprak lahdin parçalarıdır. Fakat mezarın kendisi büyük önem taşımaktadır, itina ile yontulmuş ve birleştirilmiş poros taşlarından yapılmıştır. Kare şeklinde bir iç oda ve bir dış oda olmak üzere iki odadan oluşmaktadır. Odalar bir kapı ile birbirine bağlanmıştır ve dış odada bir dış kapı ile dışarıya açılmaktadır (Res. 28).

[272] Kohler, 1995, s. 85
[273] Kohler, 1995, s. 85
[274] Young, 1956, s. 266

Frig mezarlarının aksine bu mezarın tekrar açılmış ve içine başka gömüler yapılmış olması düşünülmektedir. İki odanın damları da ayrı öneme sahiptir. Köşeler arasında diyagonal biçimde ve sıra halinde, aradaki açıklık bir kapak taşı ile kapatılacak şekilde küçük bir delik halini alıncaya kadar iri taşlarla aşırtmalı olarak dizilmiştir (Res. 29). Dış odanın kapak taşı 1954'de bir çoban köpeğinin toprağı kazması sonucu ortaya çıkmış ve çobanlar tarafından alınmıştır. Mezar 1955'de kazıldığı zaman iç odanın kapak taşının uzun zaman önce büyük ihtimalle mezarı talan edenler tarafından alındığı görülmüştür. Bulgaristan'da ve Trakya'da Galat devrine ait MÖ. 3. ve MÖ. 1. yüzyıla tarihlenen yapıda da benzer mezarlar yer almaktadır. Fakat Ankara'nın kuzeyinde Karalar'da bulunan ve üçlü mezar grubuna dahil olan mezar Gordion yapısının en iyi örneğini oluşturmaktadır. Bu gruptaki öteki iki mezardan birinin MÖ. 40 yılında ölen Galatya Tetrarkhı Deiotarus'un mezarı olduğu bir yazıt yardımıyla tespit edilmiştir[275].

Tümülüs O'da demir çiviler, pişmiş toprak bir larnaks veya lahit (Res. 30) dışında bir buluntunun ele geçmemişti. Ancak güncel çalışmalar, tümülüs yığması içerisinde tespit edilen pişmiş toprak, devetüyü renkli, yerel üretim bir kap parçası ve Gordion'un MÖ. 189'dan sonraki iskân durumundan hareketle, Tümülüs O kronolojisi hakkında, MÖ. 275-189 yılları önerilmektedir[276]. Tümülüs O, ana höyüğün (eski kale) MÖ. 189'da terk edilmesi ile MS 1. yüzyılda oraya yeniden yerleşilmesi arasında inşa edilmiş gibi görünüyor[277].

6.21. Tümülüs P

P Tümülüsü'nün önemi, boyutlarından ziyade mimari özellikleriyle ilişkilidir. Nitekim yaklaşık 70 m çapında ve 12 m yüksekliğe sahip olan bu tümülüsün, MM Tümülüsü, W Tümülüsü ve Körte III Tümülüsü ile karşılaştırıldığında daha küçük ölçekli olduğu görülmektedir. Yapının inşasında ana toprağa bir çukur açılmış, bu çukur ahşap bir mezar odasıyla döşenmiştir. Mezar odası ile çukur arasındaki boşluk taşlarla doldurulmuş, bu dolgu kil tabakasıyla kapatılmıştır. Tümülüsün üst örtüsü ise

[275] Akurgal, 1955, s. 105
[276] Stewart 2010, s. 96-97
[277] DeVires, 1988, s. 52

iki katmanlı olup ahşap döşeme sistemiyle oluşturulmuştur[278]. Mezar odası üstten ve yanlarından taşlarla kapatılmıştır (Res. 31). Üzerinin kil veya topraktan oluşan dolgu ile kapatılmasıyla tümülüs formu oluşturulmuştur. Bu yönüyle P Tümülüsü, genel Frig tümülüs geleneği için karakteristik bir örnek teşkil etmektedir. Mezar odasında, ölü bireyin kuzeybatı köşesindeki sedir üzerine yatırıldığı tespit edilmiştir. P Tümülüsü'nü özel kılan en önemli unsur ise mezara gömülen bireyin bir çocuk olmasıdır. Mezar içinde yapılan incelemelerde, yaklaşık 4–5 yaşlarında, cinsiyeti belirlenemeyen bir çocuğa ait diş kalıntıları ile birlikte, sanatsal değeri yüksek çok sayıda oyuncak ele geçirilmiştir. Mezarın öncelikle bir çocuk için mi yoksa başka bir birey için mi inşa edildiği sorusu kesinlik kazanmamıştır. Mezarın başlangıçta farklı bir kişi için hazırlandığını, ancak kraliyet ailesine mensup bir çocuğun ani ölümü üzerine bu alana defnedilmiş olabileceğini ileri sürülmektedir.[279]. "Krali çocuk"[280], "prens"[281] olarak tanımlanan mezar sahibi, oldukça özenli hediyeler ile uğurlanmıştır. Mezar armağanları içinde ünik sayılabilecek olan ahşap oyuncak hayvanlar, minyatür bronz quadriga, çeşitli kuş ve hayvan formlu boyalı-siyah perdahlı seramikler ve bronz kemerler çocuğun yaşamında sahip olduğu zenginliği göstermesi açısından oldukça önemlidir[282]. Kaplar arasında çok sayıda ince siyah cilalı eşya bulunmaktadır ayrıca kabartma veya plastik süsleme mevcuttur. Kabartma ve plastik süslemelerle birlikte son derece parlak, genellikle simsiyah eşyalar da ele geçmiştir[283]. Tümülüs'te çok değişik işlevleri olan ahşaptan yapılmış pek çok eşya ele geçmiştir. Bu eşyalar arasında tabaklar, kaseler, küçük hayvan heykelleri ve en az 16 mobilya ya ait parçalar bulunmuştur[284]. Söz konusu mobilya grubu; kakma tekniğiyle yapılmış bir servis sehpası, bir tabure, bir masa ve oymalı bir yataktan oluşmaktadır. Ayrıca buluntular arasında iki yemek masası, bir üç ayaklı servis masası ve farklı ölçülerde 23 adet tabure ayağı ile çeşitli mobilyalara ait çok sayıda parça da yer almaktadır. Mezar odasının tavanının çökmesi nedeniyle mobilyaların büyük bir kısmı kırılmış ve tahrip olmuştur. Bununla birlikte bazı parçaların oldukça iyi korunmuş durumda olduğu da tespit

[278] Young, 1957, s. 328
[279] Young, 1981, s. 7
[280] Sams, 2012, s. 249
[281] Young, 1981, s. 10.
[282] Young, 1981, s. 51-56, 21-26, 33-46
[283] Kohler ve Dusinberr, 2023, s. 212
[284] Young, 1981, s. 1076; Carstens, 2019, s. 176

edilmiştir[285]. Güney duvarda ağaç bir masa veya taht arkalığı durmaktadır. Çoğunlukla bir çocuğun hoşlanacağı türden eşyalar bu mezara bırakılmıştır. Çatının yıkılması sonucunda 3 ayağı üzerine çökmüş vaziyette bulunan tunç bir kazan içinde, ağaçtan yapılmış objeler yer almaktadır. Bu ağaç nesneleri, boğaya saldıran aslanlar, tek bir aslan figürü, beslenen kanatlı at, boyunduruklu öküz figürü ve balık yiyen grifon figürü oluşturmaktadır. Ağaç objelerin dışında, bronzdan yapılmış bir araba, kaz ve keçi biçimli kaplar, ascoslar, kemer, üzeri panellere ayrılmış hayvan tasvirleriyle süslü maşrapa, tek renkli seramikler, Kıbrıs işi bir lekythos, ithal malı mavi fayanstan lotüs biçimli bir kap, camdan göbekli bir kase ve benzeri birçok eşya bırakılmıştır. Bu ağaç objelerinin çocuğun oyuncağı olma ihtimali yüksektir[286]. Ağaçtan yapılmış bu eşyalar son derece incelikle oyulmuş ve detaylar çok iyi şekilde belirlenmiştir. Özellikle 7 cm yüksekliğinde ve 10 cm. boyundaki tek aslan figüründe; saçın, dişin, yelelerin, omuzların ve bıyıkların en ince detayları dahi verilmiştir. Kaideli beslenen ağaçtan at figürü ile Körte Tümülüs III'de bronz kazanın ağzına yerleştirilen at figürü benzerlik gösterir[287].

Mezar eşyaları arasında önemli bir yer tutan objelerden biri de önceleri taht olduğu sanılan akçaağaç ve porsuk ağacından yapılmış paravandır. Parçalar halinde ele geçmiştir. Bu parçaları ayaklar ve iki panel oluşturmaktadır. Panellerden birisi de oyma ve kakma tekniği kullanılmış ve diğerlerine nazaran ince işçilikle dekore edilmiştir. Geniş panel merkezi, bir gül merkezi içerecek şekilde süslenmiş ve onun her yanı kare bloklar biçiminde yapılmıştır. Akçaağaç içine porsuk ağacıyla kakma yapılması sonucu açık ve koyu renklerden çarpıcı bir görünüm oluşturulmuştur. Kakmaların tamamı geometrik olup bu oyuklar Midas şehrindeki kaya fasatlarını hatırlatır[288].

Yatak alanında birkaç bronz fibula[289] ve bronz kemer parçaları ele geçirilmiştir. Kemer parçalarının bir araya getirilmeleri sonucunda 50 cm uzunluğa sahip olduğu ve bu kemerin 4-5 yaşlarındaki çocuklara uygun boyutlarda bir kemer olduğu anlaşılmaktadır. Kemer parçaları üzerinde ince işçilikle yapılmış geometrik süsler yer

[285] Young, 1974, s. 9
[286] Young, 1957, s. 326
[287] Körte, 1904, s. 68
[288] Young, 1957, s. 329
[289] Sams, 2011, s. 64

alıyordu[290]. Doğu Yunan Kuş kasesi de diğer bir buluntudur[291]. Mezarda bronzdan yapılmış ve koşumlanmış atları olan bir savaş arabası modeli bulunması önemlidir[292].

Buluntular aracılığıyla mezarın tahrip tabakasında hemen önce, MÖ. 760'lerde[293] inşa edildiği bilinse de yapılan son dendrokronolojik çalışmalar sonucunda tahrip tabakası artık MÖ. 835-820 ya da MÖ. 805-795 yılları arasına yerleştirmektedir[294].

6.22. Tümülüs R

Doğuda Tümülüs P ile batıda K-III arasında, her ikisine de neredeyse eşit uzaklıkta, çok alçak bir tümsektir. O kadar alçak ve yayılmıştı ki, merkezini belirlemek zordu. Çevredeki araziden 0.50 m'den biraz daha yüksektedir. Gömü, küçük taşlardan oluşan dikdörtgen bir alanla işaretlenmiştir. Doğu-batı yönünde 3.40 m uzunluğunda ve kuzey-güney yönünde 2.20 m genişliğinde olan bu alan, çıplak modern yüzeye çok yakın bir toprakta küçük taşlarla doldurulmuş bir mezarın örtüsünü oluşturuyordu. Kuzeybatı köşesindeki iki noktada küllü toprak ve büyük cüruf parçaları görülmüştür. Taşlı dolgu, korunmuş taş örtüyü içerdiği anlaşılan ana kayadaki bir çukura 075 m. derinliğe kadar iniyordu. Muhtemelen orijinal örtü küçük taşlardan oluşuyordu ve yağmalama sonrasında bunlar dikkatsizce toprağa karıştırılarak çukura geri atılmıştır. Mezar zemininde ciddi bir yanma izine rastlanmadığından, ceset başka bir yerde yakılmış ve kalıntıları burada ikincil olarak gömülmüş olmalıdır. Yakınlardaki antik yüzeyin yakma işlemi için hazırlanmasına dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır[295]. Tümülüste sadece bronzdan bir halkanın bir parçası ve birkaç iri kırık parça çömlek ele geçmiştir. Mezarın genel yapısı dışında, küçük taşlarla örtülmüş bir yakma işlemi olması, Gordion'daki diğer durumlarla kronolojik olarak karşılaştırılabilecek bir özellik taşımamaktadır. Ahşap odalar içeren Orta Frigya tümülüslerinin ortasında yer alması ilginçtir. Kazılan diğer hiçbir yakma işlemi, taş kapaklı olmayan "açık" bir

[290] Young, 1957, s. 326
[291] Sheftel, 2023, s. 322
[292] Young, 1965, s. 45
[293] Rose, 2021, s. 56
[294] Manning ve Kromer, 2011, s. 147
[295] Kohler ve Dusinberre, 2023a, s. 97, 98

yakma işlemi olan Tümülüs F'den (yaklaşık MÖ. 625-610) öncesine ait değildir. Belki de Tümülüs R, konumuna rağmen, taş kapaklı böyle bir yakma işlemi içeren Tümülüs I'e benzetilebilir. O zaman yaklaşık MÖ. 600'lere tarihlenir. Ancak Tümülüs I'in üzerindeki taşlar büyüktü, muhtemelen yakındaki bir evin duvarından çalınmıştır. Yerleşim alanının dışında kalan R'de, küçük oldukları ve muhtemelen yüzeye yakın doğal çakıl tabakasından alınmış ve ana kayaya oyulmuş oldukları düşünülüyor; bu nedenle en çok A Tümülüsü'ne benzeyen bu Tümülüs ve bu nedenle R Tümülüsü'nün tahmini tarihi yaklaşık MÖ. 530-525 yıllarıdır[296].

6.23. Tümülüs Q

Tümülüs Q, Tümülüs P, K-III ve K-IY'nin oluşturduğu üçgenin içinde yer alan üç küçük mezar höyüğünden biridir[297]. Q, en batıda yer alır ve K-III ve K-IY'ye yaklaşık olarak eşit uzaklıktadır. Bölgedeki genel modern yüzeyden sadece 1 m yüksekliğe ulaşır, çapı, modern zemin seviyesinde ölçüldüğünde yaklaşık 20'dir (Res. 32). Mezar odası için zemine yaklaşık 4.50x3 m ölçülerinde dikdörtgen bir çukur kazılmıştır. Bu çukur, muhtemelen küçük taşlarla karışmış temiz kumdan oluşan eski yüzey tabakası olan II. katmandan, sert toprak tabakasının başladığı yaklaşık -1,30 m derinliğe kadar uzanıyordu. Çukurun dibinde (sert toprak tabakasının yaklaşık 1,05 m içinde -2.35 m), üzerine çakıl yerleştirilmiş kum, korunmuş tek zemini oluşturuyordu; duvarlar, bilindiği kadarıyla, doğrudan bunun üzerine inşa edilmişti. Odanın güneydoğu köşesi hala yerindedir, ancak tüm keresteler o kadar çürümüştü ki, dıştaki küçük taş yığını, iç kısım boşaltılır boşaltılmaz yanları içeri doğru itmiştir. Odanın kuzey tarafı daha da az iyi korunmuştur, ancak çekirdeğinin doğu ucunda iki örtü kirişinin kuzey uçları görünüyordu. Bu duvarların batı uçlarında, güney duvarı çok daha alçak bir yüksekliğe kadar korunmuştu ve kuzey duvarı tamamen yıkılmıştı. Batı duvarı ise, birkaç temel parçası dışında tamamen ortadan kaybolmuştur. Mezar odasının iç ölçüleri 2.90x1.50 m'dir. Duvar kirişlerinin sayısı belirsizdir, ancak, çatıyı destekledikleri yerde toplam yüksekliklerini, odanın daha iyi korunmuş doğu ucunda 0.90 m olarak löçülmüştür. Kirişler yükseldikçe, arkalarında çakıl tipi küçük taşlardan

[296] Kohler ve Dusinberre, 2023a, s. 98
[297] Young, 1957, s. 325

oluşan saf bir dolgu oluşmuştur. Yan duvarlar uç duvarların ötesine uzanmaktadır[298] (Res. 33).

İskelet, mezarın kuzey duvarına yaslanmış halde yatıyor haldedir. Sanki oraya itilmiş veya yuvarlanmış gibidir. Alt bacak kemikleri ve bir veya iki ayak parmağı kemiği doğu ucunda doğal bir pozisyonda kalmıştır. Bunların batısında, pelvisin bazı parçaları ve üç omur kavisli bir hat halinde uzanmaktadır. Odada bronzdan 3 fibula ele geçmiştir. Odanın üst kısmından birkaç teşhis edilemeyen gri seramik parçası dışında başka buluntu ele geçmemiştir[299].

6.24. Tümülüs S

Modern zemin seviyesinin üzerinde zar zor görülebilen Tümülüs S, K-IV ve P arasında bir hat üzerinde Q'nun doğusunda yer alır ve son ikisine yaklaşık olarak eşit uzaklıktadır. Tümülüs S o kadar alçak ve yayılmıştı ki, merkezini veya çevre çizgisini belirlemek zordur. Alan notlarında belirli bir çap belirtilmemiştir. Modern yüzeyin üzerindeki ölçülen yüksekliği yaklaşık 0.50 m'dir. Derinliği 0.45 m çukur görülmektedir (Res. 34). Ceset ve hediyelerin gömülmesinden önce özel bir döşeme veya kaplama döşendiğine dair kesin bir kanıt yoktur. İskelet kalıntıları, bir kafatası parçası, ancak onunla birlikte bazı omurlar da dahil olmak üzere kemik parçaları, burada tek bir bireyin gömüldüğünü ve başının muhtemelen doğuya doğru olduğunu gösteriyor. Bir çömlek, çivili açık işleme kemer plakası, çiviler, fibula, ikinci fibulanın sadece iğnesi ve siyah cilalı kapların parçaları ele geçmiştir[300].

Bu mezarın içindekilerin, iskelet de dahil olmak üzere, ciddi şekilde bozulması, tamamen oda, kil örtü ve örtü tabakasının korumasızlığından kaynaklanıyor olabilir. Gömüldüğü andan itibaren su sızıntısına maruz kalmıştır. Bu, Gordion'da şimdiye kadar bilinen tümülüs altında bu tür basit bir gömmenin tek örneğidir, ancak hediyeler olağan türden olduğundan, Erken Frigya döneminde böyle bir adet geleneği olabilir. Boyalı çömlek parçalarına dayanılarak bu Tümülüs MÖ. 7. yüzyıl tarihlidir[301].

[298] Kohler, 1995, s. 92
[299] Kohler, 1995, s. 93
[300] Kohler, 1995, s. 95
[301] Kohler, 1995, s. 96

6.25. Tümülüs S1

Güney sırtında yer alan S-1, tümülüsünün çapı 35.50 m, yüksekliği ise merkezdeki sert zeminin üzerinde 5.22 m'dir. Orta büyüklükte olmasına rağmen, ana sırtın kuzey kısmından batıya doğru uzanan aşınmış bir çıkıntı üzerindeki konumundan derin ve geniş bir manzaraya sahiptir. Tabanı 25 m'lik eş yükselti çizgisinin üzerindedir. Tümülüs yapımında, odanın inşası ve eş zamanlı olarak etrafına sıkıştırılmış su geçirmez bir kil (IV. katman) dökülmesi için hazırlık olarak sert toprak tabakasını temizlemişlerdir (arada hiçbir killi toprak bırakmamışlardır). IV. seviyenin yüzeyine yakın yeni birikmiş kilin içinde, hiçbir hediye içermeyen çevresel bir kerpiç mezar dikkatlice yerleştirilmişti ve çok yakınında küçük bir yakma yeri vardır. Çukur ve oda yaklaşık olarak kuzeybatı-güneydoğu yönündeydi. 0.11 m kalınlığında (yaklaşık -5.20 ila -5.31 m seviyelerinden) çamurlu kilden bir astar görülür. Zeminin üst kısmı, yaklaşık -5.03'te, çoğu yerde toz haline getirilmiş kömür yığınından oluşuyordu, ancak beş ila yedi işlenmiş çapraz tahtadan birinin yaklaşık ölçüleri, uzunluk 3.60, genişliği yaklaşık 0.50 ve kalınlık 0.03-0.05 m'dir. Bu döşeme tahtaları her iki ucuna yakın yerlerde sığ bir şekilde oluk açılmış ve daha sonra ters çevrilerek oluklarının iki alçak yan destek üzerine sıkıca oturması sağlanmıştır[302].

Mezar odasında iskeletin yalnızca seyrek parçaları zemine dağılmış halde bulundu. Zemin üzerindeki beyazımsı pembe tortu, cesedin veya tabutundaki cesedin bir zamanlar üzerinde yattığı bir hasırın kalıntıları olabilir. Bu durumda, hasır ve cesedin odanın içindekilerle birlikte karıştırıldığı ve iskeletin odaya dağıldığı görülmüştür. Mezar odası buluntuları, çoğunlukla bronz ve seramikten oluşuyordu ve odanın her tarafına, zemin tortularının seviyesinden yukarıya doğru, çökmüş kirişler ve düşmüş taş yığını boyunca gevşek kümeler halinde yayılmıştı. Güneydoğu ucunda, düşmüş ahşabın kömürleşmiş kalıntılarının dibinde, büyük bir miktarda ezilmiş seramik ve fibula bulunuyordu. Bir fibula kümesi, güneybatı duvarından düşmüş bir kirişin güneydoğu ucunun altında izole ve yerinde duruyordu, ancak o bölgedeki diğerleri dağınık haldeydi. Odanın merkezinden, dolgu malzemesinin dibinden, tekstile sarılmış bronz parçaları ve halka kulplu bir kaseden kenar bandı ve makara bulunmuştur. 8 adet fibula, halkalı kulplu kaseden kenar bandı, tekstil izleri olan yonga

[302] Kohler, 1995, s. 115, 116

kelepçe parçası, kase parçası, küçük kazandan kulp parçası, kepçe sapı parçaları, yaprak şeklinde kase parçaları, düz göbekli kase parçaları, katı kemer parçaları, açık işlemeli kemer kayışı parçaları ve menteşeler, fibula tipi kemer sapları, çiviler, yama şeritleri, bronz ve deriden disk kemer, küçük gri seramik fincan gri seramik kavanoz gri seramik amfora, yarım küre şeklinde çivi, boyalı çömlek parçası, yan ağızlı elek sürahi, gri seramik kap parçaları, gri açık ağızlı amfora, çömlek parçası, kavanoz kenarları ve kavanoz tabanları bulunmuştur[303].

6.26. Tümülüs S2

S-1 tümülüsünden 600 m yukarıda, güneydoğusunda ve 45 m'lik eş yükselti çizgisinin üzerinde, Z tümülüsü yakınlarında yer almaktadır. Mezar odası çukur tabanında (seviye -4,70 m) açığa çıkan taş gibi sert tabakalı kilin düz alanı, ek bir işleme gerek kalmadan hem çukurun hem de odanın zemini görevi görmekteydi. Odanın iç ölçüleri uzunluğu 3.10 m, genişliği 2.75 m ve yükseklik 1.10 m'dir. Her taraftaki duvarlar, yüksekliği yaklaşık 0.22 m ve genişlik 0.15 m olan beş üst üste bindirilmiş kirişten yapılmıştır. Köşelerde kirişlerin yerleştirilmesinde kademeli düzenleme yapılmadığı için bu yapım yöntemi (bkz. Şekil 5gB), her dört taraflı kiriş sırasını yatay kaymaya yatkın hale getirmiş ve aynı anda çukurun duvarları ile kenarları arasına taş dolgu yapılmasını gerektirmiştir. Tümülüs G'nin alt çatısında bulunan benzer bir kiriş kullanılmıştır[304]. Oda, şekli ve donanımı bakımından en çok H, S-I ve Z tümülüslerine benzemektedir. Hediyelerin asılması için kullanılan demir çiviler, S-2'nin dışında, yalnızca bu üç tümülüste ve MM'de bulunur. Bu üç, MM sonrası odanın ayrıca uç duvarlarının uçları, yan duvarlardaki yuvalara yerleştirilmişti. Batı köşesinde toplanmış halde bulunan insan iskelet kalıntıları olarak, dört kemik parçası bulunmuştur. Mezar buluntuları, odanın merkezinde bronz bantlı kenarlı kase parçaları, doğu köşesinde döner halkalı sap, yaprak şeklinde kase parçaları, 18 çivi ve çömlek olarak Lidya taban parçası bulunmuştur. Tümülüs S2 MÖ.580-545'lere

[303] Kohler, 1995, s. 116, 117
[304] Kohler, 1995, s. 141, 142

tarihlendirilmiştir[305]. Ele geçen mezar eşyalarına göre bu Tümülüs MÖ. 8.yüzyıl sonuna tarihlendirilir[306].

6.27. Tümülüs S3

S-3 tümülüsü, eğimli bir burun üzerinde iyi bir şekilde merkezlenmiştir ve S-2'den yaklaşık 10 m daha aşağıda ve batısında 170 m mesafede yer almaktadır. Kazılardan önce 14 m çap olarak varsayılan bir çapa göre, S-3 kuzeybatı yamacının tabanından 1.24 m yukarıya yükselmektedir. Ele geçen veriler, Tümülüs S-3'ün bir zamanlar kil içindeki selenit tabakasından yeşilimsi lamine kile kadar kazılmış bir çukurda inşa edilmiş bir ahşap mezar olduğunu göstermektedir. Çukurun kuzeybatı-güneydoğu boyutu yaklaşık dibinde 2.25 m ve genişliği en az 2 m'dir. Çukurun küçük boyutu ve içindeki odanın zorunlu olarak daha küçük boyutu, bir çocuğun gömüldüğünü gösterebilir. Mezar buluntusu olarak, kehribar parçası, çift konik boncuk ve küçük bantlı üç çömlek parçası kap bulunmuştur. Bu Tümülüs MÖ. 600 ile MÖ. 550 arasına verilmiştir[307].

6.28. Tümülüs T26

2025 yılında Prof. Dr. Yücel Şenyurt tarafından kazısı yapılan Tümülüs, Yaklaşık 60 metre çapında ve 8 m yüksekliğinde olan tümülüs, orta ölçekli Frig mezar yapıları arasında yer almaktadır. 3.1x2.8 m boyutlarında, ahşap konstrüksiyonlu bu mezar odası, Frig ölü gömme geleneklerine ve Gordion'un siyasi tarihine ışık tutan dikkat çekici buluntular vermiştir. Ahşap konstrüksiyonlu mezar odasının üzerindeki taş ve toprağın baskısıyla zamanla çöktüğünü, ancak içerisindeki çok sayıda eserin şaşırtıcı derecede iyi korunmuş olduğu görülmüştür. Mezar odasında 100'ün üzerinde arkeolojik eser ortaya çıkarıldı. Bunlardan 88'i bronz ve demirden yapılmış olup, müzelik nitelikte değerlendirildi. Eserler arasında büyük kazanlar, üçayaklı çömlekler, tütsülükler ve dikkat çekici bir bronz testi yer alıyor (Res. 35). Bu testinin üzerindeki

[305] Kohler, 1995, s. 144
[306] Kohler, 1995, s. 122
[307] Kohler, 1995, s. 147-149

keten örtü, neredeyse mucizevi şekilde günümüze ulaşmış durumda. Organik ketenin, bronzun korozyon koruyuculuğu sayesinde korunmuş olması, bu eseri eşsiz kılmaktadır. Bulunan eserlerin yapısının ve türlerinin MM Tümülüsü'ndekilere benzer olduğu bunun MÖ. 8. yüzyıla ait tek yakma gömüsü örneği olduğu belirtilmiştir. Bu anıtsal gömüt yapısının, bir kral ya da üst düzey yöneticiye ait olduğu düşünülmektedir[308].

6.29. Tümülüs U

U tümülüsü küçüktür ve vadinin güneyine doğru uzanan küçük bir çıkıntının güney eteğinde yer alır. K-V'nin hemen doğusunda, onunla başka bir büyük, isimsiz tümülüs arasında bulunur. Küçük çıkıntı neredeyse tümülüsün kendisinden gelen akıntıyla oluşmuş gibi görünür, belki de hemen kuzeydoğusundaki daha büyük tümülüsün akıntısıyla genişlemiştir. 1956'da U tümülüsünün yüksekliği yaklaşık 1.50 m ve çapı yaklaşık 24 m olarak ölçülmüştür[309]. Bu Tümülüs U olarak adlandırılmıştır. Küçük ölçülere sahip olup, Tümülüs Körte V'in yanında yer alır. Mezar odası bir çukur içerisindedir. Mezar, yakma gömü uygulamasını içermektedir. Özel bir yakma kalıntısı ele geçmiştir.[310] Tümülüs sadece yakılmış ceset kalıntılarından oluşmaktaydı. Bu alanda bronz birkaç parça, çömlek bir lydion'un birkaç yanmış parçası, büyük bir lydion ve altıncı yüzyıla ait çömlekler bulunmuştur[311].

Bu Tümülüs, MÖ. 6 yüzyıla tarihlendirilmiştir[312].

6.30. Tümülüs W

Tümülüs W, MM Tümülüsü'nün yarım mil üstünde ve şehrin doğusundaki bayırın tepesinde yer alır. 22 m yüksekliğe ve 150 m çapa sahip olan Tümülüs W'de mezara ulaşmak için merkezin güneybatısında büyük bir hendek açılmış ve mezara

[308] Arkeofil, 2025, s. 3-5
[309] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 59
[310] Young, 1957, s. 325
[311] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 60
[312] Young, 1957, s. 325

ulaşılmıştır[313]. Büyük çapta bir tümülüs olduğu için mezar odası merkeze yakın olarak yapılmış ve tümülüs zirvesinden merkeze uzanan, merkezi belirleyecek şekilde 10 cm çaplı bir boşluk saptanmıştır[314]. Bu boşluğun kenarlarından daha önce bu boşlukta ağaç bir direğin var olduğu anlaşılmıştır. Mezarı belirleyecek şekilde yerleştirilmiş ağaç direk boşluğuna Tümülüs P[315] ve Körte Tümülüs III[316] de de rastlanmıştır.

W tümülüsü, büyüklük açısından bölgenin en büyük ikinci tümülüsüdür. W tümüsülü ana toprak içerisine kazılan yaklaşık 1 m derinliğinde bir çukurun içerisine yerleştirilmiş, küçük moloz taşlardan özel olarak hazırlanmış bir zemin üzerine, tamamen kapalı ve girişi bulunmayan ahşap kalaslardan yapılmış bir mezar odasına sahiptir. Mezar odası, Tümülüs yığmasının güneybatı köşesine yerleştirilmiştir. Doğu-batı yönünde yerleştirilen odanın içten içe uzunluğu 4.62 m, genişliği 3.30 m ve yüksekliği 1.55 m'dir. Oda tavanı tek sıra düzgün yüzeyli, 22 – 24 cm kalınlığındaki 13 kalastan oluşturulmuştur. Tabanda ise, 5 cm kalınlığında tek sıra kalaslar kullanılmıştır. Ayrıca oda tabanı alttan, çakıl tabakasının içerisine girecek biçimde yarım daire kalaslar ile desteklenmiştir[317].

Tümülüs genç yetişkin bir erkek bireye aittir. Mezar odasının çatısının düşmesiyle iskelet ezilmiş, vücudun kemikleri iyice parçalanmıştır. Kesin olmamakla birlikte genç bir erkeğe ait olduğu düşünülmektedir. Mezar odasında mezar sahibinin iskeletinden başka bir iskeletin olmadığı saptanmıştır. Cesedin elbiseleri ile başı doğuya gelecek şekilde sağ kolu gergin uzatılmış, sol kolu üzerine kıvrılmış uzanmış bir şekilde bulunmuştur. Boyun kısmında, omzunda ve sol kolun sabit durması için kullanılan fibulaların yanı sıra, bronzdan işlemeli bir kemer bulunmuştur. Mezar armağanları arasında iki boğa başlı kazan ve kuş eklentili iki küçük kazan bozkır hayvan üslubu özelliklerini çağrıştıracak niteliktedir[318]. Bu parça MM Tümülüsü'nde ele geçen parçaya benzerlik göstermektedir[319]. Ağaç mezar odasının doğu ucunda yuvarlak ağızlı bir testi, bikrom tekniğiyle ve geometrik süslemeyle dekore edilmiştir. Kırmızı boya siyahla veya polikrom yapılan yüzey ile yer değiştirmiştir. Tip ve

[313] Young, 1960, s. 227
[314] Young, 1960, s. 228
[315] Young, 1957, s. 325
[316] Körte, 1904, s. 39
[317] Young, 1981, s. 197
[318] Sivas, 2021, s. 86.
[319] Young, 1958, s. 152

dekorasyon Gordion'da bu zamanda şaşırtıcı olup kulpun ve emziğin düzenlenmesi Frig karakterindendir. Ayrıca çok uzun gaga ağızlı bir testi şerit veya hayvan tasvirleri olmaksızın tamamıyla geometrik tasvirlerle süslenmiştir[320].

Mezar eşyası olarak bırakılan emzikli bronz kaplarda Frigya için tipik kaplardır. Bu bronz kapların dövme suretiyle yapıldığı yüzeylerinden anlaşılmaktadır. Kazanların batısında büyük bir tahta mobilya döşeme üzerine yayılmış olarak ele geçmiştir. Kırılmış olarak ele geçen bu mobilya parçasının 0.77 m'lik bir bölümü korunmuştur. Kare şeklinde panellerden oluştuğu sanılan bu ağaç eşyada geometrik süslemeler söz konusu olup bu süslemeler oyma ve kakma tekniği sonucunda oluşturulmuştur[321]. Buluntular arasındaki kemik kolye ucu, Erken Frigya tümülüslerinde kesinlikle bulunmaz. Tümülüs W, zengin ahşap mobilyaları[322], özenli metal kapları ve süslü bronz ve deri kemerleri arasında tek bir fildişi nesnesi, küresel bir kolye ucu içeren tek Erken Frig mezarıydı[323].

Tümülüs W, "Tümülüs P" ve "Körte Tümülüs III" ile paralellik gösterir. Young, Tümülüs W'yi MÖ. 8. yüzyılın son çeyreğine ait bir döneme yani Kimmer istilasından çok önce bir zamana tarihlemiştir. Yine Young'a göre Tümülüs W, Gordion'da bulunan tümülüsler içinde en eski tarihe salip olan tümülüstür[324].

6.31. Tümülüs X

Tümülüs MM'nin yaklaşık 150 m güneydoğusunda yer alan X, Polath köy yolunun kuzeyindeki üç tümülüs grubunun en küçüğü (Çap 35 m) ve en batısında yer almaktadır. Bir sırt üzerinde yer aldığından, kuzeybatıdan bakıldığında daha etkileyici görünmektedir, çünkü eğim kuzey ve batıda tümülüsün tepesinden sırtın dibine kadar süreklidir. Gerçek yüksekliğini (sırt yüzeyinden 3.50 m yukarıda) yalnızca güney ve doğudan bakıldığında gösterir. Köşeleri pusulanın ana noktalarına yaklaşan dikdörtgen bir çukur (uzunluk 4, Genişlik 3 m), 0.50 m'lik steril toprak, düzensiz doğal çakıl tabakası ve ardından 1.50 m sert tabaka içine kazılmıştır. Çukurun dibi düz kildir.

[320] Young, 1960, s. 230
[321] Young, 1960, s. 230
[322] Carstens, 2019, s. 176
[323] Sheftel, 2023, s. 317, 318
[324] Young, 1960, 232

Çukurun üst kısmındaki seviye, çakıl tabakasının üst kısmında bir mesafeye kadar temizlenmiş olmalıdır, çünkü oda çatıyla kaplanırken, çatının üzerinde ve o seviyede çukurun ötesine uzanan fazladan kirişler bırakılmıştır[325].

Ağaç mezar odası tamamen parçalanmış bir durumda olup bu odanın toplam yüksekliği 1.60 m'dir. Kuzeybatı ve güneydoğu yönüne doğru inşa edilmiş mezar odası soyguncular tarafından çok uzun bir süre önce soyulmuştur. Çatı kirişlerinin sonları çukur kenarının üstünde ikili bir çatıyı öneriyordu. Mezar odasının yapımında kullanılan ağacın cinsi ise karaçam olarak belirlenmiştir[326] (Res. 36).

Odanın genel olarak bozulmuş ve harap olmuş hali nedeniyle, ne zeminde ne de dolgu malzemesinde iskelet izine rastlanılmamıştır. Hediyeler, güney köşesinin çatı kirişlerinin altında ve güneydoğu duvarının güney ucunda yer alır. Bunlar 5 adet bronz tırnak, siyah-kahverengi yandan çıkışlı elek, siyah cilalı geniş ağızlı çömlek, yonca yaprağı sürahi (Res. 37), gri cilalı saklama amforası ve tabut çivilerdir. Coğrafi olarak MM, P, Y ve K-III tümülüsleriyle gruplandırılan X tümülüsü, içeriğinden elde edilen kanıtların incelenmesinden önce bile Kimmer öncesi bir tarihi vermektedir[327]. Young, mezarın tarihini M.Ö. 8. yüzyıl sonu veya MÖ. 7. yüzyıl başı olarak belirlemiştir[328].

6.32. Tümülüs Young

Tümülüs X'in yaklaşık 50 m doğu-güneydoğusunda yer alan küçük bir tümülüstür. Üst kısmı düzgün yuvarlak olup, dıştan görünen kenarlarının üzerinde ölçüldüğünde yaklaşık 7.50 m yüksekliğe ulaşmaktadır ve çapı 60 m'dir. Merkezde sert toprak tabakasının 5.20 m üzerinde ve kenarlarda 7,50 m yüksekliktedir. Yine doğal bir tepecik, 2.30 m yüksekliğinde, mezar yeri olarak seçilmiş gibi görünmektedir (Res. 38). Mezar odası için açılan çukurun içinde, düzleştirici ve destekleyici bir tabaka olarak ince beyaz çakıl döşenmiştir. Zeminin altında kırık, topak benzeri beyaz sert toprak parçalarından oluşmuş gibi görünmektedir. Odanın duvarlarının doğrudan

[325] Kohler, 1995, s. 102
[326] Young, 1966, s. 267
[327] Kohler, 1995, s. 103
[328] Young, 1966, 267

hazırlanmış sert toprak zeminin üzerine yerleştirilmiş izlenimi vermektedir. Mezar odası ölçüleri, 2.65x1.40 m, yüksekliği ise, 1.05 m'dir[329].

Mezar odası ana toprak içine açılan çukur içerisine yerleştirilmiştir (Res. 39). Ölü yakılarak gömme yapılmıştır. Yakılan ölünün külleri önceden ince beyaz kille kaplanmış bir döşemeye açılan bir çukur içerisine yanma sonucu artan kemikler ile birlikte yerleştirilmiştir. Elde edilen buluntulara göre bu Tümülüs genç bir kıza aittir. Ölü hediyesi olarak birçok altın ve gümüş karışımı ziynet eşyaları ele geçmiştir. Mücevherlerin çoğu ateşten zarar görmediğinden, ceset yakıldıktan sonra çukura atılmış olmaları muhtemeldir. Ele geçen altın bilezik dikkat çekicidir. Bileziğin bir tarafı açık olup, açıklığın ön tarafında her iki başta arslan başları yer alır. Bilezikte ince bir iş işçilik vardır[330]. Meşe palamudu şeklinde kolyeler bir kolyenin parçası olmalıydı. Çukurda bulunan küpeler, farklı şekillerdeki kolyeler ve sade altın ve elektrum boncuklar da genç kızın yaşamı boyunca onu süslemek için kullanılmış olmalı. Bu mezarda bulunan diğer nesneler arasında gümüş bir ayna, oyma fildişi parçaları, alçıdan yapılmış bir alabastron ve göğsüne bir kuş tutan bir genç kız şeklinde plastik bir vazo bulunmaktadır. Bu vazo muhtemelen kıyıdaki Yunan şehirlerinden birinden ithal edilmiştir[331].

Diğer buluntular ise, çoğunlukla odanın kuzeybatı ucundan elde edilen dağınık bronz ve siyah çömlek parçalarıdır. Gri cilalı geniş ağızlı yonca, yonca sürahi, gri parlatılmış dar boyunlu amfora ve fibulalardır[332].

Mezar içerisinde ele geçen seramiklere göre bu mezar MÖ. 550 yıllarına verilmiştir[333]. Young ise, Tümülüs Y'nin tarihini MÖ. 8. yüzyılın sonu veya MÖ. 7. yüzyılın başı olarak belirlemiştir[334].

[329] Kohler, 1995, s. 107
[330] Young, 1951, s. 17
[331] Young, 1950, Fig. 5
[332] Kohler, 1995, s. 108
[333] Young, 1951, s. 17
[334] Young, 1966, s. 268

6.33. Tümülüs Z

Güney sırtının 35 m'lik kot çizgisinin üzerindeki yamaçta bulunan dört büyük tümülüsten biri olan Z tümülüsü, en güneyde yer alır ve üst seviyeye (+45 m'nin üzerinde) yakındır. Kazı ile belirlenen yüksekliği, sert zeminin üzerinde 9.33 m'dir ve en büyük çapı yaklaşık 60 m kuzeybatı-güneydoğu yönündedir. Güneybatı yamacı diğerlerinden biraz daha diktir ve erozyon belirtileri göstermektedir. Sert zemine dikdörtgen şeklinde kazılan çukur, kuzeybatı-güneydoğu yönünde 8.10 m uzunluğunda ve 3.05 m derinliğindedir. Odayı hazırlamak için tamamlanmış çukurun içindeki ilk yapılan, her iki tarafta dörder adet olmak üzere, kenardan kenara 1.30 m aralıklarla sekiz direk çukuru kazılmıştır. Bunlara, oda için dış, kafes benzeri bir destek çerçevesi oluşturan sekiz ağır direk (Çap 0.30) yerleştirilmiştir. Daha sonra çukurun tabanının yaklaşık 0.25 m kalınlığında küçük taşlarla kaplanması, duvar yapımı için bir drenaj ve tesviye tabakası sağlamıştır. Köşeleri desteklemek için uç duvarların altına yan duvarlara 90° açıyla kısa ahşap bloklar yerleştirilmiştir. Oda duvarların düzleştirilmemiş kütüklerden yapıldığı görülmektedir. Mezar hediyelerinin asılması için bir sıra demir çivi görülmektedir, bir L şeklinde çivi, pasla sabitlenmiş olarak, kayıp kasenin halka sapını hala tutmaktadır[335].

Mezar odasında herhangi bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır. Mezar eşyası olarak en az üç bronz kasenin döner halka kulplu ve kenar bantlı olarak kuzeydoğu duvarındaki çivilerden asılı olduğunun kanıtıdır. Elek ağızlı kase, makaralı kenar bantlarının parçaları, süslemeli bir çift halka kulp, düz halka kulpların parçaları, yaprak şeklinde kaselerin parçaları, fibula püskülünden kalıplanmış soket, yama şeridi, küçük çivi başları, üzerine dövülmüş küpler bulunan çiviler, çivi (bükülmüş), kırmızımsı-açık kahverengi üzerine siyah renkli dağınık çömlek parçaları, siyah cilalı yuvarlak ağızlı yivli sürahi, gri ila siyah cilalı çömlek parçaları ve kavanoz kenarları, gri cilalı parçalar ve kenarlı kapların parçaları bulunmuştur. Tümülüs MÖ. 670 yıllarına verilmiştir[336].

[335] Kohler, 1995, s. 151, 152
[336] Kohler, 1995, s. 154-156

7. SONUÇ

Frigler, MÖ. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun siyasi tarihinde görünürlük kazanmaya başlamış ve özellikle MÖ. 1. binyılda Anadolu tarihinin önemli aktörlerinden biri hâline gelmişlerdir. Frigler, daha önce Hititler tarafından iskân edilmiş olan büyük ölçüde aynı coğrafi alanlara yerleşmişlerdir. Her iki devletin de yerleşim alanları benzerlik göstermekle birlikte, Frig Devleti'nin ortaya çıktığı dönemdeki politik ve kültürel koşullar farklılık göstermiştir. Bu nedenle Friglerin, Hititlerin aksine doğuya değil batıya yöneldiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, Asurlularla mücadele içinde olan Friglerin Yunan dünyasıyla daha çok dostane ilişkiler geliştirdiği düşünülmektedir[337].

MÖ. 1. binyıl Anadolu tarihinde önemli bir rol üstlenen Frigler, kendilerine özgü bir kültürel yapının da yaratıcısı olmuşlardır. Frig dini ilk bakışta tek tanrılı bir görünüm izlenimi verse de, gerçekte çok tanrılı bir inanç sistemine dayanmaktadır. Bu inanç sisteminde başlıca tanrılar arasında, Ana Tanrıça Kybele ve Ay Tanrısı Men öne çıkmaktadır. Ölü gömme gelenekleri bağlamında, Frig kültürünün en özgün yansımalarından biri olarak kabul edilen tümülüsler, Anadolu kültür tarihinde Friglerle birlikte yaygınlık kazanan mezar tipleri arasında yer almaktadır. Friglerin ana yurtları olarak kabul edilen Güneydoğu Avrupa'da Tunç Çağı'ndan itibaren bilinen tümülüs benzeri gömü geleneklerinin, Frigler aracılığıyla Anadolu'ya taşınarak burada yeni bir kültürel unsur hâline geldiği düşünülmektedir[338].

Frig beyleri, ölülerini ya kayalara oyulmuş mezarlara ya da tümülüslere gömerlerdi. Tümülüs mezar geleneği Anadolu'nun farklı bölgelerinden görülen ancak yoğunluğun Frigya ve Lidya'da görüldüğü bir ölü gömme biçemidir. Batı Anadolu'da Lidya dışında Karia Bölgesi'nde de görülebilmektedir[339]. Karia'da Frig etkilerinin Gordion'un en görkemli olduğu döneme uzanmış ve Frig mezarlarının doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bölgeyi etkilemiştir. Karia'da tümülüs mezar geleneği Geç Geometrik Dönem'den Hellenistik Dönem içlerine kadar devam etmekte, özellikle Bodrum Yarımadası, çevresi ve İç Karia'da görülebilmektedir[340]. Tümülüs geleneği

[337] Herodotos, I.13.
[338] Sams 2012, s. 245
[339] İl, 2009, s. 18.
[340] Henry, 2009, s. 10, 101

Karia Bölgesi'nde, Geometrik Dönem sonrasında Leleg taş tümülüsleri aracılığıyla izlenebilmektedir. Bu bölgede, Frig örneklerinden farklı olarak piramidal çatı ve dromos gibi mimari unsurların kullanıldığı görülmektedir. Karia'daki Leleg tümülüslerinde, Frig örneklerinde olduğu gibi hem inhumasyon hem de kremasyon uygulamalarına rastlanmakla birlikte, birçok örnekte Frig geleneğinden farklı olarak lahit içi defin uygulamasının tercih edildiği de tespit edilmiştir[341].

Tümülüslerin köken ve yapısal form olarak kurgan, megalit anıt ve dolmenler ile yakın benzerlikler taşıdığı görülür. Kurgan, Türkçe "korumak" fiilinden gelen, mezarı koruyan anlamını taşımaktadır. Kurgan, kist mezar (sanduka/sandık mezar) veya mezar odası üzerine geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığılarak oluşturulan tümsek olarak tanımlanmaktadır[342]. Megalit anıt, etimolojik (kelime kökeni) olarak; Helence "mega" ve "lithos" kelimelerinden türetilmiş olup, "büyük taş" anlamını taşımaktadır. Dolmen kavramı ise, "tolmen", "dolmin" kökenli olup, "taş masa" anlamına gelmektedir. Bu yapılar, kısa aralıklarla dikey şekilde dikilmiş (genellikle dikdörtgene yakın) taşların üzerine bir ya da birden fazla sayıda taşın yatay olarak yerleştirilmesiyle ve böylece bir çatı görevi üstlenmesiyle oluşturulan odalardır. Genel olarak mezarı örten her türlü yükselti tümülüs olarak nitelendirilmekle birlikte, tepenin biçimi, mezar odasının niteliği, yapım dönemi ve ölen kişinin gömülme şekli gibi unsurlara bağlı olarak tümülüsler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır[343]. Mezar tepeleri biçimsel olarak konik, küresel, yarım küresel ve düzensiz formlarda inşa edilmiştir. Bununla birlikte, en yaygın formun konik biçim olduğu görülmektedir. Ancak bu konuda yeterli sayıda arkeolojik çalışma bulunmaması, tümülüsler için kesin bir biçimsel tipoloji ve kronoloji oluşturulmasını güçleştirmektedir[344]. Tümülüsler biçim olarak farklı tiplerde yapıldığı gibi içerisinde yer alan mezarlarda da farklı tipler bulunmaktadır[345].

[341] Gümüş, 2013, s. 48-66, 97
[342] Belli, 2003, s. 11
[343] Özdoğan, 1999, s. 6, 7
[344] Yıldırım, 2012, s. 34
[345] Stoyanova, 2015, s. 158-160

Boyutlarıyla ait oldukları bireylerin statülerini yansıtan tümülüsler, aynı zamanda altlarında bulunan gömüt ya da gömütlere işaret eden mezar anıtlarıdır. İçerdikleri mezarları, değerli eşyaları, sunuları ve hediyeleri koruma işleviyle antik dönemin anıtsal mezar yapıları arasında yer almaktadırlar. İnşalarının önemli ekonomik kaynaklar gerektirmesi nedeniyle genellikle seçkin kesimlere hitap eden bu yapılar, antik toplumlarda sosyal sınıflar arasındaki derin farklılıkların görünür birer göstergesi olarak değerlendirilmektedir[346]. Zengin sınıflar tarafından adeta bir gösteriş ve rekabet unsuru hâline getirilerek kullanılmaları, bu ölü gömme geleneğinin antik kaynaklarda da sınırlamalarla birlikte ele alındığını göstermektedir. Nitekim Atina'da dahi bu tür anıtsal gömü uygulamalarına yalnızca belirli kısıtlamalar çerçevesinde izin verildiği, antik kaynaklarda ifade edilmektedir[347]. Tümülüslere ve altlarında sakladıkları gömütlere gösterilen saygının, gerek anıtın ilk sahibi/sahipleri ve yakınları ve gerekse sonraki kullanıcıları için her dönemde önemli bir güdü oluşturduğunu öğrenmekteyiz. Öyle ki daha sonraki dönemlerde yığma üzerine ve eteklerine gerçekleştirilen gömütlerin, sık karşılaşılan bir gelenek halini alarak, anıtın taşıdığı saygınlığı ve statüyü, kendi bünyesinde barındırdığının bir işareti olarak, tümülüsün ilk sahibiyle paylaştıkları vurgulanmaktadır. Antik toplumda gördükleri saygı, kişilerin ve ailelerinin sosyal statülerinin birer göstergesi olarak kazandıkları anlamlar, tümülüs altı mezar binalarının mimarisinde önemli gelişmelere neden olmuş, bu nitelikler özellikle mezar binalarının inşasında gösterilen özene yansımıştır[348].

Frig tümülüsleri coğrafi olarak başlıca dört bölgede yoğunlaşmaktadır. Bu bölgelerden ilki, Polatlı ilçesi sınırları içerisindeki Yassıhöyük ve çevresidir. İkinci bölge Ankara kent merkezindeki tümülüsleri kapsamaktadır. Üçüncü yoğunlaşma alanı Afyonkarahisar sınırları içerisinde yer alırken, dördüncü bölge Antalya il sınırlarını içermektedir. Frig tümülüslerinin doğu sınırını ise Kerkenes Dağı tümülüsleri oluşturmaktadır[349]. Frig tümülüslerinin en bilindik ve kapsamlı incelenen örnekleri başkent Gordion'da yer almaktadır[350]. Burada yer alan tümülüslerin çoğu sitadeli görür şekilde konumlandırılmıştır. Frig tümülüslerinin yayılım alanı

[346] Steimle, 2010, s. 15
[347] Plato, XII, 958. E- 959
[348] Steimle, 2010, s. 15
[349] Özgüç, 1971, s. 73, Levha.1
[350] Young 1981, 15; Kohler 1995, s. 7-10

geniştir[351]. Tümülüsler, MÖ. 8. yüzyıldan itibaren yaygın olarak görülmektedir. Ancak Gordion'daki 150 kadar tümülüsten 35 tanesinde yapılan araştırmalarda en erken tümülüs MÖ. 9. yüzyıla tarihlenmektedir. Tümülüs gömü geleneğini Orta Anadolu'ya Frigler tanıtmış olmalıdır[352]. Gordion, antik dönemin en önemli yerleşimlerinden biri olup, MÖ. Bin yılın başları süresince Orta Anadolu'da hüküm süren bir medeniyet olan Friglerin politik ve kültürel başkenti ve MÖ. 8. yüzyıl sonlarına doğru hükümdar olan bilinen en ünlü Frig kralı olan Midas'ın egemenlik merkezi olarak bilinmektedir.

Frig tümülüslerinin günümüz coğrafyasıyla dağılımına baktığımızda, ilk olarak Ankara'nın Polatlı ilçesinde yer alan Yassıhöyük ve çevresinde yoğunlaştıklarını görmekteyiz. İkinci olarak Ankara merkezde yer almaktadırlar. Üçüncü olarak Afyon sınırları içerisinde ve son dağılım alanını Antalya il sınırları oluşturmaktadır. Bölgelerdeki tümülüslerin topografik konumları, her dönem aynı olmak üzere, genel itibariyle su kaynaklarının yakınında, ovalara, yollara ve vadiye hâkim, özellikle doğal yükseltiler üzerine oturtulmuşlardır. Erken dönemden, Geç Döneme doğru Tümülüs boyutları ve çaplarında gittikçe bir küçülme gözlemlenir. Phrygia tümülüslerinin üst yığması genel olarak topraktandır. Mezar odasını kapsayan yığmanın ise moloz taş, çakıl taş, iri yassı yerel taşlar vb. malzemeler kullanılmaktadır. Ayrıca kamış, ince kum gibi malzemelerin kullanılmış olduğunu anlamaktayız. Mezar odalarında ise yoğun olarak ahşap kalasların kullanıldığını, aynı zamanda çakıl taşların da kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Phryglerin bu mezar yapılarında; krepis, dromos, ön oda, sundurma gibi yapı elemanları bulunmamaktadır. Phrygia Tümülüs mezarları MÖ. 8. yüzyılın sonu, MÖ. 7. yüzyılın başları ile MÖ. 6. yüzyılın ikinci yarısında, dörtgen ve tek bölümden oluşan tamamen kapalı oda tipindedir. MÖ. 8. yüzyılın sonunda görülen mezar tipi ise dörtgen ve üzeri açık, ahşap kalaslarla tek bölümden oluşan tekne tipi mezarlardır.

Friglerde iki farklı tümülüs gömü geleneğinin uygulandığı, yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Bunlar inhumasyon (cesedin gömülmesi) ve kremasyon (yakma) uygulamalarıdır. Kremasyon geleneğinin, inhumasyon uygulamasından sonra, MÖ. geç 7. yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Gordion, Ankara ve Elmalı Tümülüsleri

[351] İl, 2009, s. 101-103
[352] Sams, 2012, s. 244-245

örneklerinde, girişi bulunmayan ve üzeri çatıyla örtülü ahşap mezar odalarında, ölülerin kline üzerine yatırılarak defnedildiği tespit edilmiştir. Bu uygulamada mezar sahibi, mezar odasının üst örtüsü tamamlanmadan ve tümülüsün tepe dolgusu oluşturulmadan önce, üstten indirilerek mezar odasına yerleştirilmektedir[353].

Frig tümülüslerinde ölüler mezar odalarına inhumasyon ya da kremasyon olmak üzere iki farklı tipte bırakılmaktadır. Bu kapısı olmayan, tonlarca taş, toprak ve kil ile örtülü olan tümülüslerin, ahşap mezar odaları içerisine açılmamak üzere tek defa da gömü yapılmaktadır. İnhumasyon gömülerde her tümülüse bir tek kişi gömülerek şahıs mezarı olarak kullanılmaktadır. Mezar odası ve mezarı örten yığmanın boyutu ayrıca içerisindeki ölünün yanına konulan hediyelerinin sayısı ve niteliği gömülen şahsiyetin değerini belirtmektedir[354].

Gordion tümülüsleri arasında, Körte Tümülüs II, III, IV, Tümülüs A, Tümülüs N, Tümülüs KY, Tümülüs P, Tümülüs W, Tümülüs X, Tümülüs Y, Mamaderesi ve Kızlarkayası tümülüslerindeki mezar odaları ana toprak içine açılan çukurlara ağaç, kalaslardan inşa edilmiştir. Bu tümülüslerde ağaç mezar odasının üstü ağaç kalaslardan oluşan bir çatıyla örtülmüş ve tabanları da ağaç döşeme ile kaplanmıştır. Yalnız Tümülüs P'de mezar odasının tavanı iki katlı ağaç bloklarla örtülmüştür. Gordion'daki ahşap odaların çoğu antik yüzeye basit bir şekilde kazılmış çukurlara inşa edilmiştir. Bu çukurların farklı konumları, Friglerin yüzeyden dibe kadar çeşitli katman kombinasyonlarıyla uğraşmak zorunda kalmasına neden olmuştur. Çukurları sağlam toprak ve/veya kilden kazılmış olan tümülüsler şunlardır; C (küllü toprak, kahverengi toprak, kil); N, Q (kum ve çakılın kazındığı) ve K-III (temiz toprak, kil); G, P, Z (tamamen tek tip kil); S-2, S-3 (farklı bileşimde iki veya üç kil). Bu tür jeolojik durumlar, kolay olmasa da verimli kazmaya olanak sağlamış ve düz veya sadece hafif bir eğimde ise çukurun dayanmasını sağlamıştır[355].

Gordion'daki ve Anadolu'daki Frig tümülüslerinin en büyüğü olan MM Tümülüsü, ağaç mezar odasına sahip olmasına karşın, bu ağaç mezar odası Gordion'daki diğer oda mezarlardan farklı olarak, alışılmış Frig oda mezarları gibi

[353] Sams, 2012, s. 248
[354] Uçankuş, 2012, s. 287
[355] Kohler, 1995, s. 167

çukur içine değil, zemin seviyesi üstüne yapılmıştır. Ayrıca oda mezarın çatısının üçgen çatı biçiminde olması, mezar odasının etrafının poros taşlarından bir duvar ile çevrilmesi, mezar odasını oluşturan ağaçların ikili bir yapı göstermesi bakımından kendine özgü bir takım özelliklere sahiptir.

Gordion'daki ağaç mezar odasına sahip tümülüslerde ağaç cinsi olarak değişik türde ağaçlar kullanılmıştır. Körte III-IV, MM tümülüsünde ağaç türü olarak ardıç ağacı kullanılmış olup, MM Tümülüsü'nde ardıç ağacı ile birlikte sedir ağacı da mezar odasının yapımında kullanılmıştır. Tümülüs X ve Tümülüs P'de bulunan oda mezarlardaki kalaslar ise karaçamdandır. Kral mezarı olan MM Tümülüsü de dahil olmak üzere, ağaçtan inşa edilen Frig oda mezarlarının hepsinde, mezar odasında kapı ve pencereye benzer hiçbir aralığa rastlanmamış olup tamamen kapalı bir oda biçiminde inşa edilmişlerdir.

Gordion'daki tümülüslerin geneli ana toprak içine açılan çukurlara ağaç mezar odaları yerleştirilerek oluşturulmuştur. Bunlardan tek farklı olanı MM Tümülüsü olup, farkı, mezar odasının zemin üzerinde yapılmasıdır. Ayrıca Körte Tümülüs I, Körte Tümülüs V, Tümülüs Young ve Tümülüs U'da açılan çukur içine oda oluşturulmadan gömü yapılması bakımından Gordion mezar odalarından farklıdır. G, N ve S-2 için açılan çukurlar tamamen kilden yapılmıştır. H'deki çukur yukarıdan sızan yanmış malzemeyle karışmış çakıldan yapılmıştır. ümülüs X, temiz bir çakıl tabakasından açılmıştı ve içindeki taşlar yeniden kullanılmamıştır. Yığma toprak tepeciklerle örtülmüş kapı geçitleri olmayan, düz çatılı ahşap mezar odalarıyla ayırt edilen Gordion (W, P, III-IV). Sadece, MM Tümülüsü beşik çatılıdır[356].

Frig Tümülüsleri'nin yapan ustalar ve mühendisler, belli bir kurala uyarak bunları inşa etmişlerdir. Belirlenmiş sınırlara göre yapıldığından ötürü mezarlar daire ve koni şeklindedir. Tümülüsün çevresi pergel kullanılarak belirlenir, sonra, bu çizgi boyunca toprak dolguyu yığacak olan işçilere sınır işareti topraktan bir yükselti oluşturulurdu. Planlanan tümülüsün tam merkezine dikilen ahşap direkler, toprak yığılırken görsel bir işaret sağlayarak, Frig Tümülüsleri'nin tam olarak konik olmasına yardımcı olurdu. Yarıçaplar üzerine yerleştirilen taş sıraları muhtemelen yapılacak işi kısımlara ayırmaya yaramaktadır. Tümülüslerin boyutları, Erken Frig Dönemi'nde 70-

[356] Sams, 2012, s. 249

80m yükseklik ve 250 m'lik çaplara sahipken, Orta Frig Dönemi'nde 2.5-4 m yükseklik ve 30-35m çapa kadar düştükleri görülmektedir. Mezar yapılarında; krepis, dromos, ön avlu, sundurma, ön oda veya giriş gibi yapısal unsurlar bulunmamaktadır. Örneğin; Tümülüs A, Tümülüsler yalnızca tek bölümden oluşan, ya tamamen kapalı mezar odası, ya da üzeri açık ahşap tekne veya taşlarla çevrelenmiş basit mezar yapılarını içermektedir. Tümülüs MM'deki mezar odası, işlenmiş ardıç tahtalarından inşa edilmiş ve işlenmemiş ardıç kütükleriyle kaplanmıştır; her biri en az 20 km uzaklıktan ithal edilmiş ve Gordion bölgesinde artık bulunmayan ölçekteki ağaçları temsil etmektedir[357].

Gordion'daki tümülüslerde gerçekleştirilen kazılarda, NN, KY, B ve Z tümülüsleri ile Altay Dağları bölgesindeki Başadar-2 ve Tuekta-1 kurganları arasında belirgin benzerlikler olduğu tespit edilmiştir[358]. Tümülüslerden ele geçirilen buluntular arasında at iskeletleri ve atlı konargöçer kültüre özgü materyallerin yer alması, Eski Anadolu ile Orta Asya arasındaki kültürel ilişkilerin tartışılmasına imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda Gordion KY tümülüsünde gerçekleştirilen kazılarda tespit edilen iki at gömüsü, söz konusu kültürel etkileşimi destekleyen önemli veriler arasında değerlendirilmektedir[359]. Young, at gömüsünün bulunduğu tümülüste konargöçer kavimler arasında yaygın olan cenaze töreni sırasında atların kurban edildiği görüşündedir. At takımı tasvirleri de Gordion'da bulunmuştur[360].

Gordion Tümülüslerinde çoğunlukla İnhumasyon (iskelet olarak Gömme) görülmesine rağmen, Kremasyon (yakma Gömme) örneklerde yer almaktadır. Gordion tümülüsleri ve diğer Frig tümülüslerindeki oda mezarlara ölü gömme geleneğine göre iki farklı gömme biçimi olup MÖ. 8. yüzyıl sonları ve MÖ. 7. yüzyıl başlarında iskelet olarak göme şekli kullanırken, MÖ. 7. yüzyıl ortalarında kremasyon olarak adlandırdığımız ölü yakma geleneğini kullanarak ölüleri yaktıktan sonra gömmüşlerdir. Gordion Tümülüs A'da, Tümülüs W'de, Tümülüs P'de, Körte Tümülüs III'de, Körte Tümülüs IV'de, Tümülüs Y'de ve Tümülüs N'de iskeletler ele geçmiştir. Kazılar sonucunda elde edilen verilere göre, ölü birey bazı örneklerde mezar odasının

[357] Manning vd. 2010, s. 1572
[358] Çoban, 2013, s.188
[359] Dönmez, 2003, s. 17
[360] Young, 1964, s. 56

önünde gerçekleştirilen törenlerle yakıldıktan sonra, tipik Frig geleneğine uygun olarak inşa edilen ahşap mezar odasına inhumasyon (gömü) şeklinde yerleştirilmiştir. Körte V Tümülüsü örneğinde ise, ölü bireyin açılan çukur içerisinde kurban edilen hayvanlar ve sunulan hediyelerle birlikte kremasyon yoluyla yakıldığı anlaşılmaktadır. İncelenen bir başka tümülüste ise, ölü bireyin farklı bir alanda yakıldıktan sonra küllerinin ince beyaz kil ile kaplanmış bir döşeme üzerine getirildiği, ardından bu yüzeye yayıldığı ve geriye kalan kemik parçalarının döşeme üzerinde açılan küçük bir çukura yerleştirildiği tespit edilmiştir. Tümülüs U'da yakma ile ilgili gömme tarzı söz konusudur. Fakat özel bir yakma depoziti ele geçmemiştir. Bu tür gömme, MÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısında Frigya toplumu hakkında bazı ilginç özellikler ortaya koymaktadır. Tümülüsler artık daha önce insanların yaşadığı yerlere inşa ediliyor, kömürleşmiş eski evlerin kalıntılarını ve bazı elit olmayan kişilerin daha önceki mezarlarını örtüyordu. Tamamen yeni bir gömme tekniği olan yakma işlemi uygulanmaya başlanmıştı; bu işlemde cesetler tahta odalara gömülmek yerine yakılıyordu. Ancak hem gömme hem de yakma tümülüslerinin cenaze törenlerinde yer alan cenaze ziyafeti uygulaması, hem yaşayan toplumla hem de yüzyıllardır süregelen Frigya elitinin cenaze gelenekleriyle bağlantıları göstermektedir. Yakma mezarlığı olan Tümülüs F'deki seramik kaplar, yaşayan toplumun kullandığı kaplara benzerken, metal kaplar ise gömme mezarlıklarındaki kaplara benzemektedir[361].

Tümülüs A, yalnızca Lidya ile olan bariz bağlantıları değil, aynı zamanda Ahameniş İmparatorluğu'nda yaygın olarak paylaşılan elit ikonografisinin ve davranışlarının erken gelişimini de göstermektedir. Tümülüs A'ya gömülen kişi, muhtemelen genç bir kadın, altın ve fildişi, bronz ve seramik, taş, gümüş ve tamamen sökülmüş bir araç da dahil olmak üzere dikkat çekici miktarda nesneyle birlikte gömülmüştür. Tümülüs A, içerdiği zengin eşyalarla, bekar kadınların gömülmesiyle ilişkili yaygın bir uygulamaya katılmaktadır. Birçok eser, Lidya, İyonya ve Levant dahil olmak üzere başka yerlerden ithal edilmiştir. Eserlerin miktarı ve değişen kalitesi, özellikle Anadolu'ya özgü olabilecek ilginç davranışlara işaret etmektedir; bunlar arasında ölüye haraç verme olasılığı da bulunmaktadır[362].

[361] Kohler ve Dusinberr, 2023, s. 208, 209
[362] Kohler ve Dusinberr, 2023, s. 211

Kapısı bulunmayan ve tonlarca taş, toprak ile kil dolguyla örtülen tümülüslerde, ahşap mezar odalarına genellikle tek seferlik gömü gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Her bir tümülüsün çoğunlukla tek bir bireye ait olduğu ve bu nedenle şahıs mezarı niteliği taşıdığı görülmektedir. Mezar odasının büyüklüğü ile üzerini örten yığma toprağın hacmi, ayrıca ölüyle birlikte bırakılan mezar hediyelerinin sayısı ve niteliği, gömülen bireyin toplumsal statüsünü yansıtan önemli göstergeler olarak değerlendirilmektedir[363].

Tümülüslerde yetişkin bireylerin yanı sıra çocuk gömülerine de rastlandığı görülmektedir. Mezar sahiplerinin kadın ya da erkek olabildiği, yaş aralığının ise 4–5 yaşlarındaki çocuklardan yaklaşık 60 yaşlarındaki yetişkinlere kadar değişkenlik gösterdiği tespit edilmektedir[364]. D Tümülüsünde, çeşitli yerlerde dokuz küçük çocuk veya bebek, J tümülüsünde 1 numaralı hendek olarak adlandırılan alanda bir çocuk mezarı ve P Tümülüsü'nde bir çocuk gömüsü görülmektedir.

Gordion'daki diğer tümülüslerin, MM Tümülüsü'ne kıyasla daha küçük ölçekli olduğu görülmekle birlikte, bu yapılarda defnedilen bireylerin de genellikle toplumun üst kesimlerine mensup kişiler olduğu düşünülmektedir. Kazısı gerçekleştirilmiş en erken örneklerden biri olan W Tümülüsü, yaklaşık 150 metre çapı ve 22 metre yüksekliği ile önemli Frig tümülüsleri arasında yer almaktadır. W Tümülüsü, ölçüleri bakımından bölgedeki en büyük ikinci tümülüs olarak değerlendirilmektedir. Tümülüs yetişkin bir erkeğe aittir. Mezar odasının çatısı oda içerisine düştüğü için iskelet ezilmiş, vücudun kemikleri çok tahrip olmuştur. Bu tümülüsler arasında, bazıları belirgin şekilde daha büyüktür ve bu da içlerinde gömülü bireylerin önemini göstermektedir[365]. Bazı tümülüsler, bu bireylerin zenginliğini veya özelliklerini gösteren materyaller içermektedir[366]. Körte III Tümülüsü de W Tümülüsü'ne yakın ölçülerde 120 m çapında ve 23.05 m yüksekliğindedir.

Gordion'da bulunan Frig tümülüslerinde, eşsiz nitelikte ahşap eserler ele geçirilmiştir. MM Tümülüsü'nden çıkarılan 15 eser, ahşap mobilya grubu içerisinde en nadide örnekler arasında değerlendirilmektedir. Ana Tanrıça Matar ile ilişkili dinsel

[363] Uçankuş, 2012, s. 287
[364] Balta, 2010, s. 43
[365] Rose ve Körpe, 2016, s. 376-380
[366] Kohler, 1995, s. 2023

ve koruyucu semboller taşıyan ince işçilikli bu mobilyalar arasında kakmalı masalar, düz masalar, servis standları, kakmalı tabureler, ayaklıklar, yataklar ve tabutlar yer almaktadır[367]. Mobilyaların dışında tümülüslerde görülen ahşap eserler çoğunlukla küçük objeler ve mutfak eşyalarından oluşmaktadır[368]. Ayrıca krali bir çocuğa ait olduğu düşünülen P Tümülüsü'nde, çeşitli hayvalardan oluşan ahşap bir oyuncak grubu yer almaktadır[369]. Friglerin ahşabı ustalıkla işlediğinin bir diğer kanıtı da, tahta platformlar, yarılmış kütük tabutlar ve inşa edilmiş tabutlar üretmelerinde kendini gösterir. Kanıt parçalarını bir araya getirdiğimizde, cesetlerin mezarlara çeşitli şekillerde yerleştirildiğini görüyoruz. Mezara giriş kapısı ve geçit olmadığı durumlarda, ceset çukurun kenarından aşağı indirilmek zorundaydı, bazen de önceden yerleştirilmiş bir desteğin üzerine yerleştiriliyordu. Tümülüs B bize, yatak ve kapaktan oluşan, yerinde eksiksiz bir tabut örneğini sunar. Her ikisi de, üst kısmı aşağı doğru kıvrılmış ve yatağı yukarı doğru kıvrılmış, her iki ucunda ince çıkıntılar oluşturan bölünmüş bir kütüğün dış yüzeylerini takip edecek şekilde düzgünce oyulmuştu. B'deki tabut ayrıca, çok hızlı kurumasına izin verilen yeşil ağaçta oluşan uzun çatlakları doldurmak için kurşun kullanıldığına dair kanıt sağladı. Demir bantlar tabuta eşlik ediyordu, ancak bunların tam olarak nasıl kullanıldığı açık değildir[370].

W, P ve MM Tümülüslerinde de zengin ahşap eserler ele geçmiştir. Bu tümülüslerdeki kazılarda yaklaşık 37 mobilya parçası ve 56 ahşap obje ele geçmiştir[371]. Körte III Tümülüsü'de yine ahşap eserlerin ele geçtiği bir başka alandır[372]. Buradan ele geçen eserler ile birlikte Gordion'da ele geçen Frig ahşap eserlerinin sayısı 100'ün üzerindedir[373]. Ahşap eserlerin tümü Midas ve öncesine, yaklaşık olarak MÖ. 850-750 yılları arasına tarihlendirilmektedir[374]. P Tümülüsü'nden ele geçen ahşap heykelcikler aslanların Frig düşün dünyasındaki yeri ve önemini yansıtan bir diğer grubu oluşturmaktadır[375].

[367] Simpson ve Spirydowicz 1999, s. 5-22
[368] Simpson ve Spirydowicz 1999, s. 19-20, Res. 86-89
[369] Young, 1981, s. 51-56
[370] Kohler, 1995, s. 183
[371] Simpson ve Spirydowicz 1999, s. 1-5
[372] Körte ve Körte, 1904, s. 49-52
[373] Simpson, 2012, s. 334
[374] Simpson ve Spirydowicz 1999, s. 23
[375] Young, 1981, Cat. No: 107-108.

Kremasyon ya da inhumasyon gömütlerden ele geçen ölü armağanları zengin bir çeşitlilik sunmaktadır[376]. Bu hediyeler, inhumasyon tarzı gömü mezarlarda oda içerisine klinenin önüne veya taş, ahşap sehpalar üzerine konulmuştur. İyi korunmuş olan yazılı-yazısız Frig statü eşyaları ile benzerleri Efes Artemis Tapınağı'ndan bilinen figürinler, Çağıltemeller D'de, Köyiçi tümülüslerinde ise yine çağdaşları Lidya'dan tanınan takı/aksesuarların ele geçmiştir[377].

Tümülüslerden, Frigya'ya özgü tasarıma sahip, özenle işlenmiş bronz "emniyet iğneleri" olan birçok fibula ele geçmiştir[378]. Toplamda, Gordion'da Küçük Asya tip xii fibulasının 677'den fazla örneği bulunmuş, bunların 512'si tümülüslerden ele geçmiştir. Bazıları kefene yerleştirilmişken, diğerleri belki de cenaze adakları olarak dokuma torbalarda bulunuyordu. Frigya fibulalarının örnekleri Gordion dışında da bulunuyor ve diğer Frigya eserleriyle birlikte bir dizi Yunan tapınağında adanmış durumdadır. Bu siteler arasında Lindos, Samos, Olympia, Heraeum ve belki de Perachora, Paros ve Sparta yer alır. Benzer şekilde, doğu Yunanistan'dan ithal edilen "sülük tipi" fibulalar, Gordion'daki yıkım katmanında ve ikisinde bulunmuştur[379].

Friglerin ölülerini süsledikleri bilinmektedir. Arkeolojik veriler, ölünün giydirilmesinin ölü gömme töreninin önemli bir aşamasını oluşturduğunu göstermektedir. İskeletler üzerinde tespit edilen kumaş kalıntıları, giysi kenarlarını tutturmaya yarayan fibulalar ve kemerler, bireyin törensel bir kıyafetle defnedildiğine işaret etmektedir. Bu durumun, ölü gömme töreni veya ölünün diğer dünyadaki yaşamı ile ilgili olup olmadığı ise bilinmemektedir. MÖ. 7. ve MÖ. 6. yüzyıllara gelindiğinde, Trakya bölgesinde yoğun olmakla birlikte, Gordion'daki tümülüslerde de hayvan kurbanlarının benzerlerinin uygulandığı görülmüştür. Bu mezarların en erken tarihi MÖ. 7. yüzyıldır ve bu tümülüslerdeki at kurban edilişine dair motifler, Trakya Tümülüsleriyle de benzerlik arz eder[380]. Tekstil olarak, yataklarda veya tabutlarda vücudun altına ve üstüne serilmiş (MM, P, K-III, K-IV), vücudun altına katlanmış (W, S1), eşyalar için torbalar veya yiyecek kaplarının etrafına sarılmış kumaş (MM, P, W,

[376] Özgen ve Özgen, 1988, s. 32-60; Mellink 1975, pl. 59, fig. 7
[377] Özgen ve Özgen, 1988, s. 32-34
[378] Blinkenberg 1926, 204
[379] Burke, 2010, s. 158
[380] Vassileva, 1994, s. 63-67

K-I1I) ve duvarlardan asılı (muhtemelen P) görülmektedir[381]. Tekstillerin Frig kültürel kimliğinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Ticaret malları olmalarının yanı sıra, Midas döneminde Frigya kültürünü yaymanın başlıca yollarından biriydiler. Bu nedenle Midas'ın tekstil üretim merkezini yeni şehrinin gerçekten de tam kalbine yerleştirmeye karar vermiş olması şaşırtıcı değildir. Hala emekleriyle Frigya'nın büyümesine, ününün yayılmasına ve kültürel mirasına bu kadar çok katkı sağlamış olan kadınların hayatlarıyla ilgili çok az şey biliyoruz[382].

Gordion, K-V, M, I ve A Tümülüslerinde görülen kremasyonun, ölü yemeği ve armağanların ardından zemine açılan gömü çukuru içerisinde yapıldığı görülür[383]. Gordion sakinlerinin bazıları, cesedin ölümden sonra değiştirilmesi ve küllerle birlikte gömülen çeşitli ziyafet ve diğer eserlere zarar verilmesiyle birlikte, gösterişli bir cenaze ateşi gösterisini tercih etti; bu durum A ve E Tümülüslerinde gösterilmiştir. Kremasyonla gömülme, daha geniş bir sosyal bağlamda daha fazla konumlanma fırsatı da sağlamış gibi görünmektedir. Tümülüs E, muhteşem zenginliğiyle göz kamaştıran ve değerli eserleri ve hayvanları işlevsiz hale getirme konusunda olağanüstü bir gösteri sunmaktadır[384].

Tümülüs buluntusu olarak ele geçen Yonca ağızlı testiler, kronolojik olarak en erken tümülüslerden biri olan P Tümülüsü'nden başlayarak MÖ. 7. yüzyıl sonlarına görülmüşür[385]. W Tümülüsü'nde görülen omphaloslar çeşitlilik gösterir. En fazla gele geçen, açılan taç yapraklı olanlardır ve MM Tümülüsü'nde 54 tane ele geçmiştir[386]. Yine, 10 tanesi W tümülüsünde, 18 tanesi P tümülüsünde bulunmuştur. Ayrıca, Körte Tümülüs III'te aynı tip taslardan bulunmuştur. MM tümülüsündeki omphaloslar Frigya'ya özgü olup bunlardan bazıları taç yaprağı şeklinde dekore edilmiştir[387]. Körte Tümülüs III'de ele geçen omphaloslar ise süssüz bir şekilde yapılmışlardır[388]. Tümülüs W'de ele geçen omphaloslarda çiçek yaprağı ve Frig omphaloslarında görülen süsler yoktur. Yalnız çam kozaları şeklinde kabartma olarak yapılmış süsler yer alır. W

[381] Kohler, 1955, s. 186
[382] Kim vd, 2016, s. 46
[383] Kohler, 1980, s. 66-90
[384] Kohler ve Dusinberr, 2023, s. 210
[385] Kohler, 1995, s. 201
[386] Vassileva, 2012, s. 321
[387] Young, 1958, s. 150
[388] Körte, 1904, s. 73

Tümülüsü'nün en erken örneği oluşturduğu bilinen süzgeçli kaplar Tahrip Tabakası ve sonrasında da yoğun bir şekilde görülmektedir[389].

Seramik kapların Tümülüslerde dağılımı şu şekildedir;

Boyalı çömlekler; açık ağızlı sürahiler (K-III)

Yan ağızlı elek sürahiler (W, K-III)

Yuvarlak ağızlı sürahiler (P, K-III)

Hayvan figürleri, askoi (P)

Kaseler (P, K-III)

Ayaklı tabaklar (P)

Tek renkli çömlekler, bej ve gri, açık ağızlı sürahiler (K-III)

Yan ağızlı elek sürahiler (P, W, K-III)

Küçük geniş ağızlı yonca şekilli sürahiler (K-III)

Dar boyunlu yonca şekilli sürahiler (P)

Yuvarlak ağızlı kupalar/sürahiler (P, K-III)

Bağlantılı kulplu ikiz kavanozlar (P)

Hayvan figürleri, askoi, rhython (P)

Dinoi ve boyunlu kavanozlar (MM, P, W, K-III, K-IV?)

Amforalar (MM, P, W, K-III)

Boyunlu kavanozlar, saklama (P, W)

İçme kaseleri (P)

Kenar bantlı (K-III), ayaklı (K-III), düz (K-III), ayaklı tabaklar (K-III)

Halka standları (K-III)

[389] Sams, 1994, s. 67

Tek kulplu kullanışlı kaplar, bazıları kapaklı (K-III)[390].

En erken kemer örneklerinden biri W Tümülüsü'nde ele geçirilmiştir. Bronz ve deri malzemeden üretilen bu kemer, mezar odasında iskeletin hemen yanında bulunmuştur. Kemerin merkezinde yer alan yuvarlak aplik unsurunun, Asur veya Kuzey Suriye örneklerinde benzerlerinin bulunmaması nedeniyle Friglere özgü bir tasarım öğesi olduğu düşünülmektedir[391]. Kemerlerin en nadide örneklerini artık MÖ. 780-770'lere tarihlenen P Tümülüsü buluntuları oluşturmaktadır. Burada gerçekleştirilen çalışmalarda mezar odasının kuzeybatısında, mezar yatağı yakınlarında üç adet kemer ele geçmiştir. Biri yatağın orta kısmında bulunan kemerlerden diğer ikisinin defnedilen çocuk tarafından giyilmiş olduğu düşünülmektedir[392].

MM Tümülüsü'nün mezar odasında, güney duvarı önünde dairesel formda demir ayaklar üzerine yerleştirilmiş üç bronz kazan tespit edilmiştir. Bu kazanlardan birinin kulpları deniz kızı ve insan başı biçiminde süslenmişken, diğer kazanın kulpları boğa başı formundadır. Söz konusu kazanların ortak özelliği, sırt kısımlarında yer alan halka delikleri ve bu deliklerden geçirilmiş taşıma halkalarıdır. MM Tümülüsü mezar odasında ele geçirilen bu kazanların benzerlerine diğer oda mezar örneklerinde rastlanmaması, söz konusu buluntuları özgün kılmaktadır. Yakın doğuda büyük kazanlar üreten Urartu ve Kuzey Suriye atölyelerinin yanında Frigya veya Tabal ülkesinde de bir atölye olmalıdır ve MM Tümülüsündeki bu 3 bronz kazanın Gordion'da üretilip, kulp süslemelerinin ise ithal edilmiş olma ihtimali vardır[393]. Körte Tümülüs III'de mezar odasında ele geçen bronz kazanlar ise yuvarlak kulplara sahiptir. Bu kulplar kazana levha halinde bir plaka ile perçinlenmiştir. Tümülüs P'de ele geçen kazan ise ezilmiş vaziyette bulunmuş, içinde ise ağaç objeleri muhafaza ediyordu. Körte Tümülüs IV'de ele geçen bronz kazan ise sonradan tamir edilmiştir. Kazan kulpsuz olup dövme tekniğinde yapılmıştır[394].

Bronz ziyafet kapları ve aletlerin Tümülüslerde dağılımı şu şekildedir;

[390] Kohler, 1955, s. 186
[391] Young, 1981, s. 207
[392] Young 1981, s. 17-20
[393] Young, 1958, s. 151
[394] Körte, 1904, s. 100

Kazanlar (MM, P, W, K-III, K-IV)

Kazanlar için demir halkalı ayaklıklar (MM, P, K-III)

Kkepçeler (MM, P, W, K-III, K-IV)

Bbüyük üç yapraklı ağızlı sürahiler (MM)

Küçük geniş ağızlı üç yapraklı ve küçük dar boyunlu üç yapraklı sürahiler (P, MM)
Yan ağızlı elek sürahiler (MM, W, K-III, K-IV)

Yuvarlak ağızlı kupalar/sürahiler (W, K-III)

Yatay saplı ağızlı kaseler (MM)

Yatay saplı elek ağızlı kaseler (MM)

Döner halkalı ve bantlı kenarlı kaseler (MM, K-III P, W: ahşap üzerine bronz)

Sabit kaldırma saplı kaseler (MM, P, K-III)

Omfalos kaseler, taç yapraklı (MM, P, W), yivli (MM, P, W), düz (MM, P, W, K-III), düz tabanlı (W, K-III), düz kaseler (MM, P, W, K-III)

Bronz kaplarda onarım ve bağlantı parçaları (MM, P)

Ateş yakma aletleri (P: demir; K-III: bronz ve demir)

Kişisel süs eşyaları ve hediyeler, oyuncak dört atlı araba (P)

Kemerler, diskler ve çivili deri (MM, W, K-III, K-IV)

Çift pimli fibula (MM, P, K-IV)

Püsküllü çift pimli (MM) ve tek pimli (MM, P, W, K-III, K-IV)[395].

Tümülüslerde ele geçen Fil fildişi artık özellikle yakma mezarları için tasarlanmış olan mezar hediyelerinde, ayrıntılı süslemeler için sürekli kullanılan bir malzeme olmuştur. Fildişi, Erken Frig mezarlarında neredeyse hiç bulunmazken, Orta Frig tümülüslerinde oldukça rağbet görmeye başladı. Fildişi, MÖ. 6. yüzyılın başlarındaki K Tümülüsü'nde mobilya unsurlarında az miktarda kullanılıyordu, ancak

[395] Kohler, 1995, s. 185

diğer iki yakma tümülüsü olan F (MÖ. 625–610) ve D (MÖ. 560), çeşitli geometrik şekillerde kesilmiş önemli miktarda fildişi kakma ve eklentiye sahipti. B Tümülüsü'ndeki (yaklaşık MÖ. 580–575) bir gömme mezarında, lotus başlığı üzerine yerleştirilmiş bir koç başıyla sonlanan ince oyulmuş bir iğne bulunuyordu. Açıkça fildişi, artık yüksek statülü kişiler için arzu edilen bir malzeme olarak görülmekteydi[396].

Frigya tarzındaki hayvanlara özgü bireysel özellikler arasında baklava şeklindeki gözler, ağır kılıflı gagalar, küçük bir çıkıntı kulağın altında, belirgin omuzlar ve yanlar, belirgin bacak tendonları, balık kılçığı deseninde kısa çizgilerle tasvir edilen tüyler ve kuş başı şeklinde biten bir kuyruk yer almaktadır. Bunlar, özellikle ahşap, bronz ve boyalı seramikten yapılmış hayvanlarda (Tumuli P ve W'de) gösterilen diğer medyada da benzer şekilde görülen üslup özellikleridir[397].

Gordion tümülüslerinde altın ve gümüş eşya ele geçmemiştir. Bu durumun Frig ölü gömme adetleriyle ilgili olduğu düşünülebilir. Buna karşın Gordion Tümülüs Young'da mezar sahibi genç bir kıza ait olduğu anlaşılan, altın-gümüş karışımı takı eşyaları bulunmuştur. İki ucu aslan başlı altın bilezik bunlardan birisi olup ince işçilik gösterir[398].

Tümülüs mezar odaları, mezar eşyaları bakımından da, gömülen kişiye göre farklılık göstermektedir. Mezar odalarına madeni, ahşap ve seramikten eşyalar olarak 3 farklı malzemeden mezar eşyası bırakılmıştır. Mezar eşyaları tarihlemede önemli bir Arkeolojik veridir. Ayrıca, mezar odasına bırakılan ölü hediyeleri olarak kabul gören mezar eşyaların bir tümülüste çok sayıda bulunması, o mezarın bir soyluya ait olduğunu gösterir. Buna örnek olarak MM Tümülüsü, Körte Tümülüs III ve P Tümülüsü gösterilebilir. Bu üç tümülüs, ölüyle birlikte gömülen eşyalara dayanarak, MÖ. 8. yüzyıl sonlarına tarihlenir ve mezar sahiplerinin üçü de muhtemelen Frig kraliyet ailesinin üyeleri olup birbirleri ile bağlantılıdırlar[399].

[396] Sheftel, 2023, s. 323
[397] Young, 1981, Şek. 31–32, Pl. 17C
[398] Young, 1951, s. 16
[399] Sams ve Temizsoy, 2007, s. 82

Frigyalıların arpa birası kullanımına dair kanıtlar, özel seramik bira kaplarında[400] ve Tumulus MM'nin mezar odasındaki kaplardan elde edilen kimyasal izlerde[401] görülmektedir. Arpa, antik çağda alt sınıfların temel tahılıydı ve eski pazarda buğdaydan daha düşük bir fiyata satılıyordu[402].

Asur üslup etkileri, Gordion'da MÖ. 9. yüzyılın ortası ile MÖ. 8. yüzyılın ortası arasına tarihlenen çeşitli nesnelerde açıkça görülmektedir. Tümülüs W'den çam kozası kabartmalı bronz bir omphalos kase[403], Tümülüs P'den cam bir mesomphalik kase[404] ve Tümülüs MM'den aslan ve koç başı situlae[405] eserler en iyi örneklerdir.

Yakma yöntemiyle yapılan sekiz mezarda büyük hayvanların kesilmesine dair kanıtlar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının tüketim amaçlı olduğu anlaşılıyor, ancak bazılarının kesinlikle öyle olmadığı görülüyor. Gordion'da, daha önceki KY mezarında iki at bulunuyordu[406], ancak bunun dışında büyük ölçekli hayvan kurbanlarının tamamı yakma yöntemiyle yapılanlarla ilişkilidir. Bu listede yaban domuzları, sığırlar ve atlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür büyük hayvanların kemiklerinin, bulunmuş olma olasılığının en yüksek olduğu kabul edilmelidir, o dönemde kullanılan kazı teknikleri göz önüne alındığında, ancak Körte kardeşler tarafından kazılan ve kemiklerin akıbeti konusunda emin olabileceğim şekilde kaydedilmeyen K-I hariç, tüm tümülüsler belirli kesim alanlarını ve hayvanların makul bir şekilde kesin bir kurban olarak kabul edilebilecek şekilde gömülmesini göstermektedir. Bu bağlamda, yaban domuzları ve atların yaygınlığı özellikle ilgi çekicidir. Her iki hayvan da Yunanistan'da elit erkek gücüyle ilişkilendirilir ve muhtemelen burada da aynı durum geçerlidir. Eklemeli iskelet olarak tanımlanmayan yaban domuzları büyük olasılıkla tüketilmişti, bu nedenle belki de ziyafetlerle ilgili olabilirler, ancak en azından bazıları görünüşe göre bütün olarak gömülmüştü. Gordion'daki gömme tümülüslerinden sadece KY (yaklaşık MÖ. 780/770) kazılan kısımda at gömmelerini içeriyordu. Diğer gömme tümülüslerinin kazılmamış kısımlarında at gömmelerini içermesi mümkündür, tıpkı yakmaların (örneğin,

[400] DeVries, 1990, s. 375; Voigt vd. 1997, s. 5
[401] McGovern vd. 1999, s. 865
[402] Gallant, 1991, s. 395
[403] Young, 1981, s. 234, 204, pl. 89E
[404] Young, 1981, s. 32, pl. 15A
[405] Young, 1981, s. 121–123
[406] Kohler, 1995, s. 74, 237–44

Tümülüs A) dış çevrede veya kazılmamış bir alanda at içermesi mümkün olduğu gibi. Ancak, at gömmeleri ve diğer hayvan kurban etme kanıtları içeren yakma tümülüslerinin yüzdesi önemli olabilir; Bu durum, onları aynı dönemdeki gömme yöntemlerinden ayırıyor. En ilginç ve belki de dikkat çekici olanı, Tümülüs E'nin hayvan çukuruna, hayatlarının en güzel çağındaki genç atlarla birlikte, bütün genç ineklerin de dahil edilmesidir. Böylesine gösterişli bir güç gösterisi, cenaze ateşinin ateşli gösterisiyle birlikte çok daha sansasyonel olurdu. Büyük hayvanların kesimi, yenilip yenmemelerine bakılmaksızın, açıkça bir güç gösterisi işlevi görebilirdi. Atlar, İskitya'daki mezarlarda güç gösterisinin önemli bir parçasını oluşturur[407].

Gordion Kuzeydoğu Sırtı'nda MÖ. 700 civarındaki yangından sonra ortaya çıkan tümülüs mezarları, bu özellikle çalkantılı dönemde meydana gelen çeşitli sosyal değişimleri aydınlatmaktadır. Bunlar arasında daha önceki mezarlardaki temel muhafazakarlıktan, son iki tümülüsteki dönüşüme kadar bir kayma da bulunmaktadır. Bu mezarlar, bir bakıma yakma ve gömme tümülüslerini birbirine bağlayan, ancak diğer bakıma gömmeyi seçenlerle yakmayı seçenlerin radikal olarak farklı fikirlerini, değerlerini ve davranışlarını aktaran bir dizi uygulamayı göstermektedir. Tümülüsler, MÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısında Frigya toplumu hakkında bazı ilginç özellikler ortaya koymaktadır. Tümülüsler artık daha önce insanların yaşadığı yerlere inşa ediliyor, kömürleşmiş eski evlerin kalıntılarını ve bazı elit olmayan kişilerin daha önceki mezarlarını örtüyordu. Tamamen yeni bir gömme tekniği olan yakma işlemi uygulanmaya başlanmıştı; bu işlemde cesetler tahta odalara gömülmek yerine yakılıyordu. Ancak hem gömme hem de yakma tümülüslerinin cenaze törenlerinde yer alan cenaze ziyafeti uygulaması, hem yaşayan toplumla hem de yüzyıllardır süregelen Frigya elitinin cenaze gelenekleriyle bağlantıları göstermektedir. Cenaze törenlerinde kullanılan malzemeler, geleneksel gömme yöntemleriyle ilişkilendirilen cenaze davranışlarının aynısını sergilemektedir. Yakma yöntemiyle gömmenin getirilmesiyle cesede uygulanan muamele tamamen farklı olsa da, cenaze ziyafetlerinin önemi büyüktür[408].

[407] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 219
[408] Kohler ve Dusinberre, 2023, s. 208

Gordion tümülüsleri yalnızca mezar yapıları olarak değil aynı zamanda mimarlık tarihi, sosyal ve kültürel yapı, inanç sistemleri, ölü gömme gelenekleri ve kültürel geçişler üzerine çok farklı ve önemli arkeolojik veriler sunan bilgi merkezleri oldukları anlaşılmaktadır.

8. KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Herodotos, (2002). *Herodot Tarihi,* Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Homeros, (2023). *İlyada*, Çev.: Azra Erhat-A. Kadir. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Paus. (=Pausanias, Periegesis tes Hellados). Kullanılan Metin ve Çeviri: Pausanias, Description of Greece, Volume II, translated by A. R. Shilleto, London: George Bell & Sons, 1886.

Plato, Leges-Laws, Trans.: R. G. Bury, Ed.: E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, London, William Heinemann, 1926.

Modern Kaynaklar

Akurgal, E. (1955). *Prygishe Kunst,* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi,* Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Arkeofili, (2025). *https://arkeofili.com*/gordionda-2-700-yillik-kraliyet-mezari/

Balta, S. (2010). *Gordion Yassıhöyük Arkeolojik Sit Alanı Üzerindeki Tarihsel Dokunun Korunması,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Ankara.

Barnett, R. D. (1986). "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri", (Çev. Ömer Çapar), *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31: 1-2, 43-73.

Bekar, A. B. (2018). *Gordion Mimarisi,* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Aydın.

Belli, O. (2003). *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Berndt Ersöz, S. (2012). "Frig Krallığı: Kökenleri, Tarihi ve Politik Gelişimi", *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, Eds: T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas, İstanbul, 16-44.

Blinkenberg, C. (1926). *Lindiaka v. Fibules Grecques et Orientales*, København Publishe, Paris.

Birecikli, F. (20109. " Ana Hatlarıyla Friglerde Din", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7: 215-232.

Bora, A. (2015). *Bithynıa Bölgesi Tümülüsleri*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, , İstanbul.

Bresson, A. (2010). "Tatarlı – Metropolis (Frigya)", *Tatarlı: Renklerin Dönüşü / The Return of Colours,* Rückkehr der Farben, İstanbul, 196-204.

Buluç, S. (1993). "Anadolu'da Kremasyon-Ölü Yakma Geleneği", *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 84-95.

Burke, B. (2005). "Textile Production at Gordion and the Phrygian Economy." *In The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*, edited by L. Kealhofer, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 69–81.

Burke, B. (2010). "Gordion and Phrygian Cloth Production", *From Minos to Midas, Ancient Cloth Production in the Aegean and in Anatolia,* Oxbow Books.

Çapar, Ö. (1978). "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt XXIX, sayı: 1-4: 191-210.

Çevik, N. (2000) *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları No: VI. Ankara.

Çoban, H. (2013). *Anadolu'da Kimmer-İskitler ve Orta Anadolu'daki İzleri,* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.

Çoban, H. (2018). "Eski Çağ Türklerinin Anadolu'daki İzleri Kurganlar", *Current Debates in History & Politics,* Volume 6: 285-307.

Claerhout, I. ve Devreker, J. (2008). *Pessinus: Ana Tanrıça'nın Kutsal Kenti*, Çev. Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul.

Çoban, H. (2013). *Anadolu'da Kimmer-İskitler ve Orta Anadolu'daki İzleri,* Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.

Çoruhlu, Y. (2004). "Eski Türklerde Ölüm", *Cogito,* Sayı 40: 244-268

Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar,* Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Darbyshire, G. ve Pizzorno, G. H. (2009). "Gordion in History", *Expedition,* 51/2: 12-22.

De Vries, K. (1983). "Gordion 1982", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı,* T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 265-268.

De Vries, K. (1988). "Gordion and Phrygia in the Sixth Century B.C", *Notes in the History of Art,* Vol. 7, No. 3/4: 51-59.

De Vries, K. (1990). "The Gordion Excavation Seasons of 1969-1973 and Subsequent Research", *American Journal of Archaeology,* Vol. 94, No. 3: 371-406.

De Vries, K. (2005). "Greek Pottery and Gordion Chronology" *in The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work at Gordion*, ed. L. Kealhofer, Philadelphia, 36-55.

Dietrich, B. (2007). *Caroline Henriette Emilie Haspels ve Frigya, Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Doğancı, K. (2019). "Eski Roma Dininde Mezopotamya Kökenli Unsurlar", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı,* Ed.: L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, 609-640.

Dönmez, Ş. (2003). "Pazırık 5. Kurgan Halılarının Işığında Geç Demir Çağı Anadolu-Orta Asya Kültürel İlişkileri Üzerine Yeni Gözlemler", *Sanat Tarihi Yıllığı,* Sayı 16: 9-28.

Dörtlük, K. (1995). "Antalya Müzesi Kazı ve Alan Düzenleme Çalışmalarına Topluca Bir Bakış", *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 97-109.

Durmuş, İ. (2008). *Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı, Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

De Vries, K. (1983). "Gordion 1982", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı Bildiri Kitabı*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 265-268.

Erdan, E. (2016). "Başlangıcından Demir Çağı Sonuna Kadar At Gömme Geleneği ve Anadolu'daki Uygulamaları", *Arkeoloji ve Sanat,* Sayı 153: 39-58.

Erdan, E. (2018). *Frig Kültürü ve Uygarlığı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Erhat, A. (2000) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul

Fedak, J., (1990), *Monumental Tombs of the Hellenistic Age: A Study of Selected Tombs From The Pre-Classical to The Early Imperial Era*, University of Toronto Press, Toronto.

Gallant, T. W. (1989). "Crisis and Response: Risk-Buffering Behavior in Hellenistic Greek Communities." *Journal of Interdisciplinary History* 19, 3: 393–413.

Georgiva, R. (1998). "Burial Rites in Thrace and Phrygia" *Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism, Proceeding of an International Symposium on The Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia Ankara***, 3**-4 June 1995 Dedicated to The Memory of Sevim Buluç, N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch (Ed.), Ankara, 61-64.

Girginer, S. (1996). *M.Ö. 1. Binin İlk Yarısında Anadolu Tasvir Sanatında Mobilyalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Goldman, A. L. (2000). *The Roman-Period Settlement at Gordion, Turkey,* Ph.D. diss., University of North Carolina, Chapel Hill.

Gökçek, L. G. ve Abacı, O. (2019). *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi,* Değişim Yayınları, İstanbul.

Güleç, E. ve Açıkkol, A. (2004). "Midas: Gordion MM Tümülüsünden Çıkarılan Kafatasının Paleoantropolojik Analizi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi,* Sayı 19: 1-15.

Gümüş, Ş. (2013) *Pedasa Leleg Tümülüsleri,* Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Aydın.

Harris, C. M. (2006). *Dictionary of Architecture And Construction*, Ed. C. M. Harris, New York, The Mcgraw-Hill Companies Inc.,

Henry, O. (2009) *Tombes de Carie; Architecture Funéraire Et Culture Carienne VIe-IIe s. A.C.*, PUR, Rennes.

Işık, F. (2012). "Elmalı Tümülüsleri. Düşündüren Gömütler", bk.: N. Karul (ed.), *Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Cilt 2: 57.

Işık, F. (2012a) *Uygarlık Anadolu'da Doğdu*, Ege Yayınları, İstanbul.

İl, Ö. (2009) *Tumuli Asiae Minoris: Untersuchung zu den phrygischen und lydischen Tumulusgräbern der Eisenzeit im zentralen und westlichen Kleinasien*. Ph.D. thesis, Heidelberg

Kaya, M. A. (2023a). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Kaya, M. A. (2023b). *Ege ve Yunan Tarihi,* Cilt I, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Liebhart, R. (2012). "Phrygian Tomb Architecture: Some Observations on the 50th Anniversary of the Excavations of Tumulus MM", *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas*, ed. C.B. Rose, Philadelphia, 128-147.

Glendinning, M. (2007). *Frig Pişmiş Toprak Mimari Levhaları*, Friglerin Gizemli Uygarlığı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kealhofer, L. (2005). "Recent Work at Gordion", *The Archaeology of Midas and Phrygians: Recent Work at Gordion*, Philadelphia, 1-10.

Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Koçak, K. (2015). “Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz’deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* Sayı 25: 66-78.

Kohler, E. L. (1980). “Cremations of the Middle Phrygian Period at Gordion”, bk.: K. de Vries (ed.), *From Athens to Gordion:* The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young, 65-89.

Kohler, E. L. (1995). *Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports: The Lesser Phrygian Tumuli, Part 1 The Inhumations. The University Museum, ABD.* Philedelphia

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023). *Conclusion,* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 208-228.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023a). *Tumulus R (ca. 530–525? BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 97-98.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023b). *Tumulus E (ca. 530–525 BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 99-159.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023c). *Tumulus I (ca. 600 BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 33-45.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023d). *Tumulus K-I (ca. 575–550 BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 60-67.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023e). *Tumulus F (ca. 625–610 BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 8-32.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023f). *Tumulus U (ca. 600–550? BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 59-60.

Kohler E. L ve Dusinberre E. R. M. (2023g). *Tumulus M (ca. 550 BCE),* The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part 2 The Cremations, Published by The University Museum. Pennsylvania, 87-96.

Koşay, H. Z. (1933). "Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler", *Türk Tarih ve Arkeoloji Dergisi*, Sayı I: 5-19.

Körte, G. ve Körte, A. (1904). *Gordion,* Ergebnesse der Ausrabungen im Jahre, Berlin.

Liebhart, R. - Darbyshire, G. - Erder, E. ve Marsh, B. (2016). "A Fresh Look at the Tumuli of Gordion", *Topoi Berlin Studies of the Ancient World,* Ed. Excellence Cluster Topoi, 627-651.

Makridi, T. (1926). "Ankara Höyüklerindeki Hafriyata Dair Rapor", *Maarif Vekaleti Mecmuası*, Sayı. 6: 35-45.

Mandaloğlu, M. (2024). "MÖ. 7. Yüzyılda Gordion ve Çevresinde Kimmerler", *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 6/1: 319-339.

Manning, S. W. ve Kromer, B. (2011). "Radiocarbon Dating Iron Age Gordion and the Early Phrygian Destruction Particular", *The New Chronology of Iron Age Gordion: Gordion Special Studies VI*, Eds: C. B. Rose, G. Darbyshire, Philadelphia, 123-155.

Manning, S. W. -Kromer, B. -Ramsey, C. B. -Pearson, C. L. -Talamo, S. - Trano, N. ve Watkins, J. D. (2010). "14C Record and Wiggle-Match Placement for the Anatolian (Gordion Area) Juniper Tree-Ring Chronology ~1729 to 751 Cal BC, and Typical Aegean/Anatolian (Growing Season Related) Regional 14C" *Offset Assessment Radiocarbon* 52, 4: 1571-97.

Mansel, A. M. (1938). *Trakya'nın Kültür Tarihi,* Edirne ve Yöresi Eski Eser. Sev. Kurumu Yayını, İstanbul.

Marston, J. M. (2012). “Agricultural Strategies and Political Economy in Ancient Anatolia”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 116, No. 3: 377-403.

McGovern, P.E. -Glusker, D. L. -Moreau, R. A. -Nuñ ez, A. -Beck, C. W. -Simpson, E. -Butrym, E. D. -Exner, L. J. ve Stou, E. C. (1999). “A Funerary Feast Fit for King Midas”, *Nature* 402: 863–64.

Mellink, M. J. (1974). “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1974”, *AJA* 79.4: 349-355.

Mellink, M. J. (1976). “Symbolic Doorway of the Tumulus at Karaburun, Elmalı”, *Türk Tarih Kurumu*, VIII, 1: 383-387.

Mellink, M. J. (1983). *Comments on a Cult Relief of Kybele from Gordion*, Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens: Festschrift für Kurt Bittel, Band I/II, Ed.: R. M. Boehmer - H. Hauptmann, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Memiş, E. (2005). *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?),* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Ekrem, M. (2005a). *İskitlerin Tarihi,* Çizgi Kitabevi, 2. Baskı, Konya.

Memiş, E. (2009a). *Eskiçağda Türkler,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Memiş, E. (2009b). *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Ekrem, M. (2009c). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, 8. Bask, Konya.

Memiş, E. (2019). “Ege Göçleri’nin Tetiklediği Diğer Göç Hareketlerine Kısa Bir Bakış”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* 7/19: 148-162.

Memiş, E. (2020a). *Eskiçağ Türkiye Tarihi,* Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Memiş, E. (2020b). “Frig Göçlerinin Zamanı Üzerine Bazı Öneriler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3: 1914-1930.

Memiş, E. (2022). “Eski Anadolu Tarihinde Frigler ve Çözüm Bekleyen Bazı Sorunlar”, *Near East Hıstorıcal Revıew,* 12/1: 1-14.

Memiş, E. ve Bülbül, C. (2019). *Eskiçağda Göçler,* Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Munn, M. (2006). “The Mother of the Gods and the Sovereignty of Midas”, The Mother of the Gods, Athens, and the Tyranny of Asia, *A Study of Sovereignty in Ancient Religion,* University of California Press.

Muscarella, O. W. (2013). *Archaeology, Artifacts and Antiquities of the Ancient Near East: Sites, Cultures and Proveniences*, Brill, Leiden.

Mutlu, G. (2016). “Antik Dönem’de Phrygia”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 32:185-193.

Özdoğan, (M). (1999). “Anadolu’dan Avrupa’ya Açılan Kapı: Trakya, Gerçekleşen Çalışmalar ve Beklentiler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* Sayı: 90: 2-36.

Özdoğan, M. (2012). *Demir Kayalar*, Son Tunç Çağından Hellenistik Döneme Anadolunun Arkeoloji Atlası, 1: 146-149

Özgen, İ ve Özgen, E. (1988). *Antalya Museum, Turkish Republic Ministery of Culture and Tourism,* Ed. Parpola, S. Ankara.

Özgüç, T. (1971), *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özgüç, T. ve Akok, M. (1947). “Türk Tarih Kurumu Adına Anıtkabir Alanında Yapılan Tümülüs Kazıları”, *Belleten,* Vol. XI, No. 41: 27-56.

Özhanlı, H. B. (2020). *Kuzey Psidia Tümülüs Mezar Geleneği,* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Burdur.

Parmaksız, R. (2024). *Zooarchaeological Analysis of Equids at Gordion from The Early İron Age to the Early Hellenistic Period (1100 BCE-330 BCE),* Department of Ecology an d Evolution Geoanhtropology Programme, İstanbul Tecnich University. İstanbul.

Parman, E. (2002). *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri,* Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Payne, S. (1985). “Animal bones from Aşıklı Hüyük”, *Anatolian Studies,* 35: 109-122.

Payne, S. (1995). “The equids from Tumulus KY”, *Gordion Final Excavation Reports,* 2: 37-244.

Pekyaman, H., (2008). *Frig Uygarlığı Seramik Sanatı ve Kişisel Yorumlar,* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

Pizzorno, G. H. ve Darbyshire, G. (2012). "Mapping Gordion. In C. Brian Rose (Ed.) The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas", *Gordion Special Studies,* 7: 23-38.

Prag, A. J. N. W. (1989). "Reconstructing King Midas: A First Report", *Anatolian Studies,* Vol. 39: 159-165.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası,* Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Rapp, W. (1884-1890). *Attis, Ausführliches Lexikon Der Griechischen Und Römischen Mythologie,* C. I, Ed.: W. H. Roscher, Druck Und Verlag Von B. G. Teubner, Leipzig, ss.715-727.

Ratté, C. (2011). *Lydian Architecture: Ashlar Masonry Structures at Sardis. Archaeological Exploration of Sardis,* 5. Archaeological Exploration of Sardis, Cambridge.

Reyhan, E. ve Cengiz, T. (2015). *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı,* Grafiker Yayınları, Ankara.

Roller, E. L. (1989). "The Art of Writing at Gordion", *Expedition* 31, 1: 54-61.

Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, Homer Yayınevi, İstanbul.

Roller, L. E. (2007). *Frig Dini ve Kült Uygulamaları, Friglerin Gizemli Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Roosevelt, C. H. (2009). *The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rose, C. B. (2016). "Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013–2015", *American Journal of Archaeology,* Vol. 121, No. 1: 135-178.

Rose, C. B. (2016a). “The Golden Age of King Midas”, Gordian and the Penn Museum, Exhibition Catalogue, *University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*, 3-15.

Rose, C. B. (2021). “Midas, Matar, and Homer at Gordion and Midas City”, *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 90, No. 1: 27-78

Rose, C. B. ve Darbyshire, G. (2016). *The Golden Age of King Midas-Kral Midas’ın Altın Çağı* (Exhibition catalogue- sergi kataloğu), The University of Pennsylvania Press: Pennsylvania, USA.

Rose, C. B. ve Körpe, R. (2016). *The tumuli of Troy and the Troad. Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC*, Edited by. Olivier Henry, Ute Kelp. Part 1. De Gruyte

Kim, P. -C. Rose, C. B -Holzman, S ve Morgan, K. R. (2016). *The Legacy of Phrygian Culture, The Golden Age of King Midas, Exhibition Catalogue*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.

Salzmann, D. (1982). *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken*, Gebr. Mann, Berlin.

Sams, G. K. (1994) *The Gordion Excavations 1950-1973: Final Reports: The Early Phrygian Pottery*, Philadelphia.

Sams, G. K. (2005). “Gordion: Explorations over a Century”, *The Archaeology of Midas and the Phrygians*, Ed. Lisa Kealhofer,University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 10-21.

Sams, G. K. (2011). “Artifacts”, *The New Chronology of Iron Age Gordion*, Ed. C. Brian Rose and Gareth Darbyshire, Pennsylvania, 59-78.

Sams, G. K. (2012). “Frig Tümülüsleri”, *Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, Eds: T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas, İstanbul, 244-260.

Sams, G. K. ve Temizsoy, İ. (2007). *Gordion Müzesi Rehberi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sevin, V. (1982). *Lydialılar,* Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2, Görsel Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2003). *Başlangıçtan Persler'e Kadar Anadolu Arkeolojisi,* Der Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2007). *Anadolu nun Tarihi Coğrafyas I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Seyrek, B. (2019). *Le Dehus Dolmenleri Işığında Anadolu-Avrupa Dolmen İlişkisi,* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Sheftel, P. A. (2023). "Bone and Ivory at Gordion: Sources, Subjects, and Styles", *The Bone and Ivory Objects from Gordion*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 317-324.

Simpson, E. (2010). *The Gordion Wooden Objects*, Vol. 1, The Furniture from Tumulus MM. Brill, Leiden.

Simpson, E. (2012). "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri", *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, Eds: T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas, İstanbul, 334-360.

Simpson, E. ve Spirydowicz, K. (1999). *Gordion Wooden Furniture: The Study, Conservation and Reconstruction of the Furniture and Wooden Objects from Gordion, 1981-1998,* Anadolu Medeniyetleri Müzesini Koruma ve Yaşatma Derneği, Ankara.

Sivas, H. (2012) "Frig Kaya Mezarları", *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, Eds: T. Tüfekçi Sivas, H. Sivas, İstanbul, 260-288.

Sivas, H. (2021). *Phrygler Kral Midas'ın Savaşçı Halkı,* Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Steimle, C. (2010). *Tumulus*, BNP, 15, Ed.: Hubert Cancik, Helmuth Schneider, Boston, Brill,

Stewart, S. M. (2010). *Gordion After the Knot: Hellenistic Pottery and Culture*, University of Cincinnati, Doktora Tezi, Cincinnati.

Tonkova, M. (2016). *A Fifth Ceuntry BC Tumulus Wıth A Wooden Sarcophagus, Tumulus As Sema, Space, Politics, Culture and Religion in The First Millennium BC,* Ed. O. Henry-U. Kelp, Part I, Berlin.

Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Temizsoy, İ. (1992). "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Ankara Polatlı İlçesi Beylik Köprü Köyü", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1991 Yıllığı*, 3-23.

Tuna, C. (2002). *Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tüfekçi Sivas, T. (1999) *Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Tüfekçi Sivas, T. (2007). "Frigler ve Frig Uygarlığı", Edt. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas, "*Friglerin Gizemli Uygarlığı",* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Türe, A. (2009). *Lydia/ Uşak Karun Hazinesi ve Bulundukları Tümülüsler,* RK Medya Yapım ve Tanıtım, İzmir.

Uçankuş, H. T. (2000). *Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, KB. Yayınları, Ankara.

Uçankuş, H. T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia,* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Uğur, H. (2012). *Garipler Tümülüsü*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Bilge, B. (2008). *Phrygia*, İnkilâp Yayınları, İstanbul.

Ünsal, V. (2017). Demir Çağ'da Kırşehir ve Çevresinin Siyasal Görünümü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10, 52: 459-473.

Woodcock, R. (1989). *The Hamlyn Dictionary of Geography*, Hamlyn Pub.Ltd, London.

Voight, M. M. (2007). *Gordion Kazıları*, Ed. Hakan Sivas ve Taciser Tüfekçi Sivas, Friglerin Gizemli Uygarlığı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Vermaseren, M. J. (1966). *The Legend of Attis in Greek and Roman Art*, E. J. Brill, Leiden.

Vassileva, M. (1994). "Phrygian Tumuli an Argument for Thracian-Phrygian Kindship Sethopolis", *Burial Tumuli in the South East of Europe. First International Symposium,* 63-67.

Vassileva, M. (1997). King Midas, Between the Balkans and Asia Minor, *Dialogues d'histoire ancienne, Année,* 23-2: 9-20.

Vassileva, M. (2012) "Frig Tunç İşlemeciliği", *Frigler, Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments*, İstanbul, 310-334.

Voigt, M. M. (2009). "Tree Rings, Kings and Old World Archaelogy", Manning, S., Bruce, J. J., (Editörler). *The Chronology of Phrygian Gordion* içinde (319–327). Cornell University Press, Ithaca.

Voigt, M. M. -DeVries, K. -Henrickson, R. C. -Lawall, M. -Marsh, B. -Gürsan-Salzman, A. and ve Young, T. C. (1997). "Fieldwork at Gordion: 1993–1995." *Anatolica* 23:1–59

Yıldırım, R. (1996). *Eskiçağ'da Anadolu*, Meram Yayıncılık, İzmir.

Yıldırım, Ş. (2012). *Doğu Trakya Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yıldırım, Ş. ve Işın, M. A. (2007). *Askertepe Tümülüsü Kurtarma Kazısı*, Kazı Raporu, Tekirdağ Müzesi Arşivi.

Young, R. S. (1950). "The Excavations at Yassıhuyuk-Gordion, 1950", *Archaeology*, Vol. 3, No. 4: 196-201.

Young, R. S. (1951). "Gordion 1950", *University Museum Bulletin*16: 3-19.

Young, R. S. (1956). "Gordion Excavations, 1955 Preliminary Report", *American Journal of Archaeology*, 60, 3: 249-266.

Young, R. S. (1957). "Gordion 1956, Preliminary Report", *American Journal of Archaeology*, 61, 4: 319-331.

Young, R. S. (1958). “Gordion Campaigne of 1957, Preliminary Report”, *American Journal of Archaeology* 62: 139-154.

Young, R. S. (1960). “The Gordion Campaigne of 1959, Preliminary Report”, *American Journal of Archaeology*, 64: 227-244.

Young, R. S. (1964). “The Nomadic Impact: Gordion”, *Dark Ages and Nomads c. 1000 B.C.,* Nederlands Hıstorıcsh Archaeologisch Instıtuut, İstanbul, ss. 52-57.

Young, R. S. (1965). *Gordion Kazıları ve Müzesi Rehberi, Turizmi*, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları, Ankara.

Young, R. S. (1966). “The Gordion Campaigne of 1965”, *American Journal of Archaeology*, 70: 267-278.

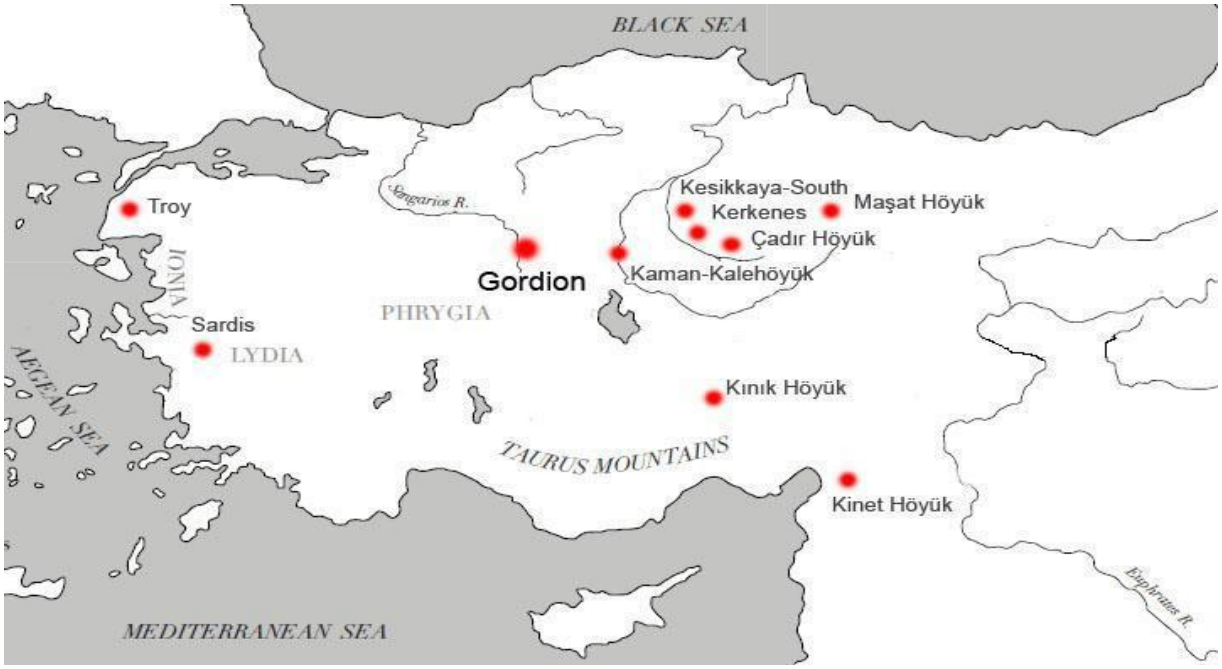
Young, R. S. (1974). “ Frigian Furniture from Gordion” , *Expendition*, 16/3: 2-13.

Young R. S. (1981). *Gordion Excavations Reports, Vol. I: Three Great Early Tumuli, The Gordion Excavations Final Reports, Vol. 1*, Phila

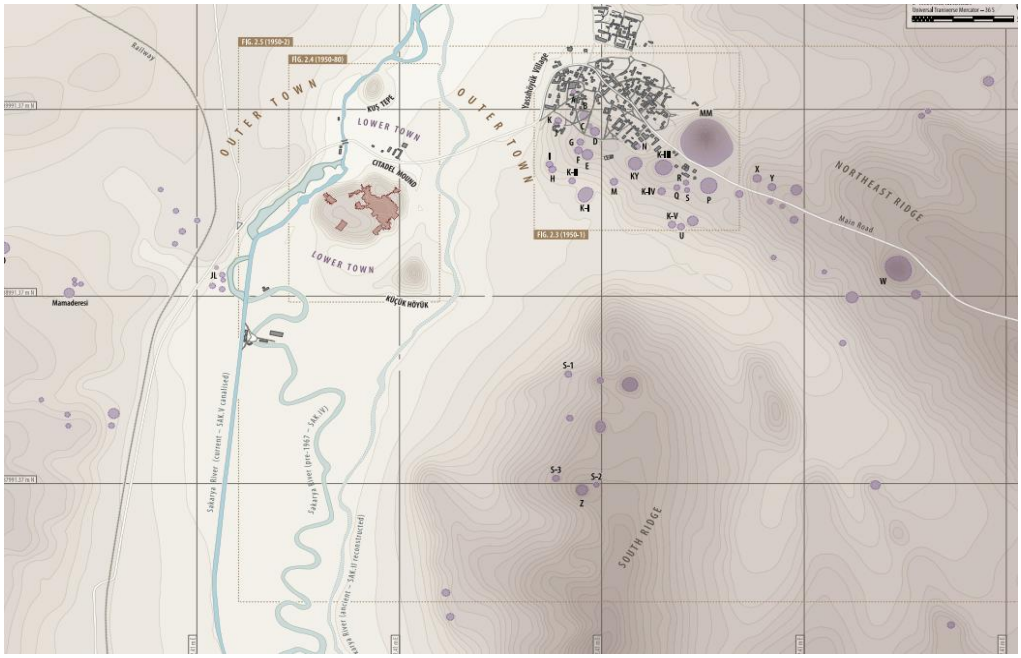
RESİMLER

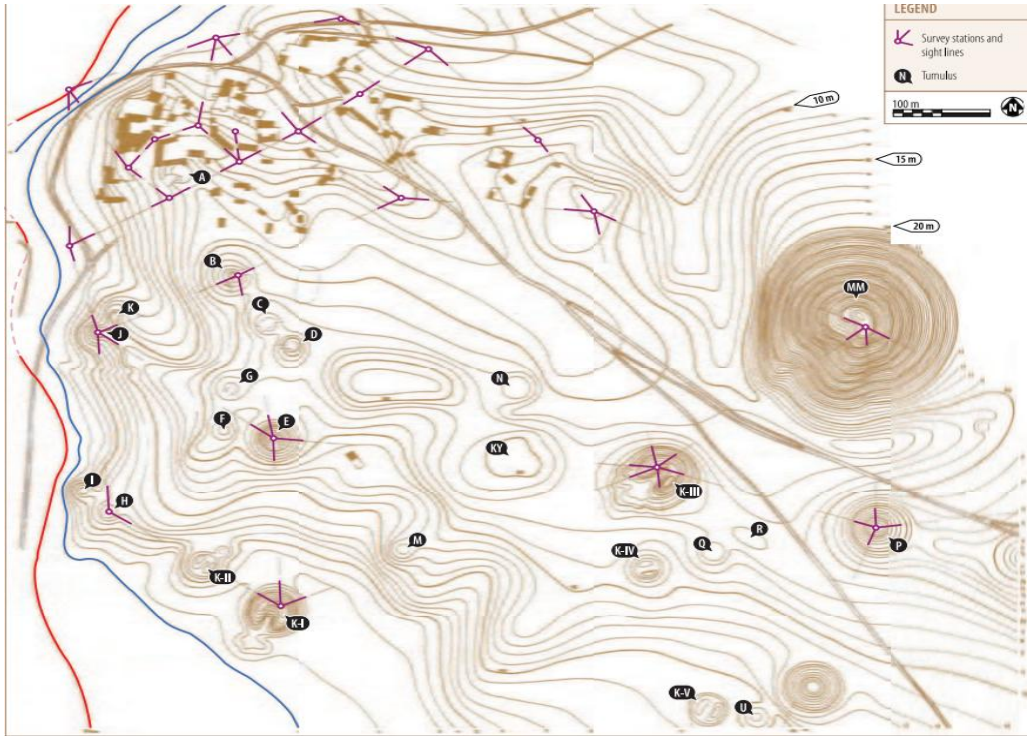
Harita 1: MÖ. 8. Yüzyılda Frigya Bölge Haritası (Rose, 2017, Fig. 1).

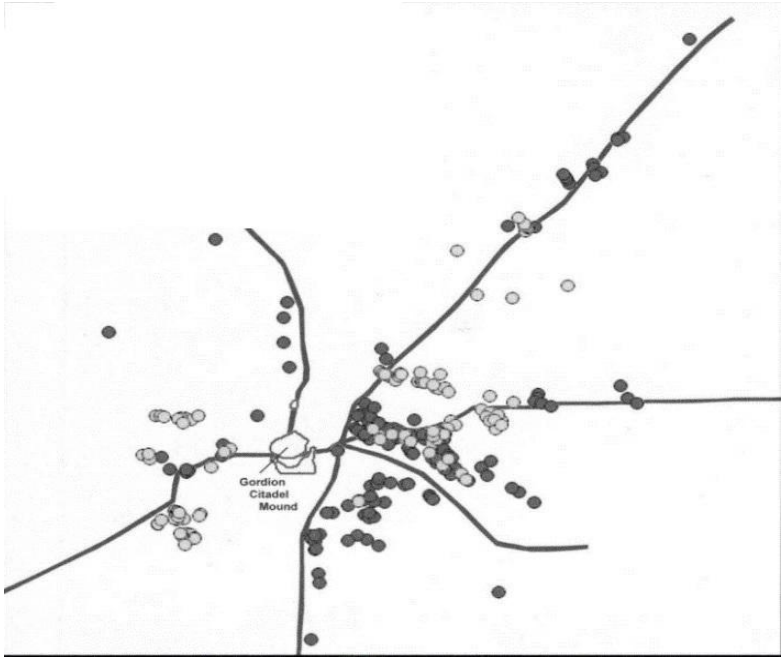
Harita 2: Demir Çağı Yerleşimleri (Parmaksız, 2024, Fig. 2.1).

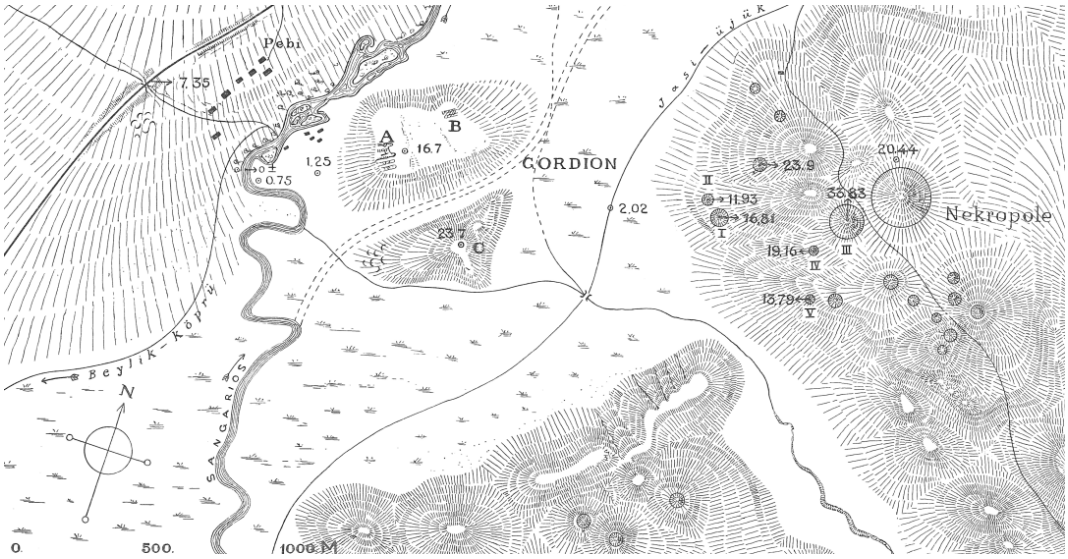
Resim 1: Tümülüslerin Konumu (Pizzorno ve Darbyshire, 2012, Fig. 2.1).

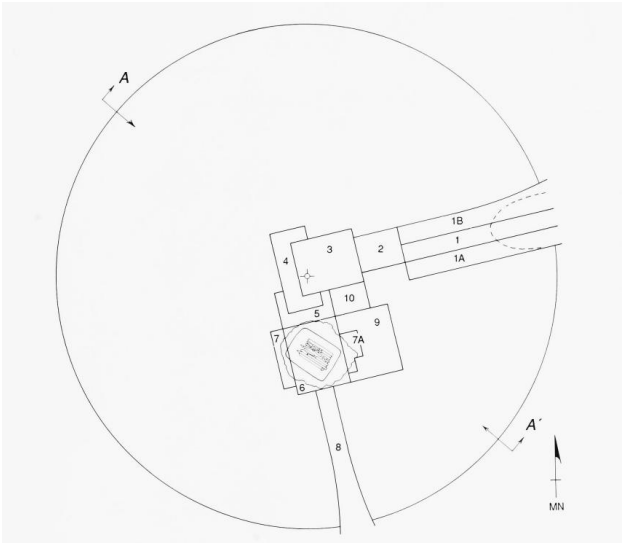
Resim 2: Yassıhöyük'ün Kuzeydoğu Sırtı'ndaki Tümülüsler (Pizzorno ve Darbyshire, 2012, Fig. 2.3).

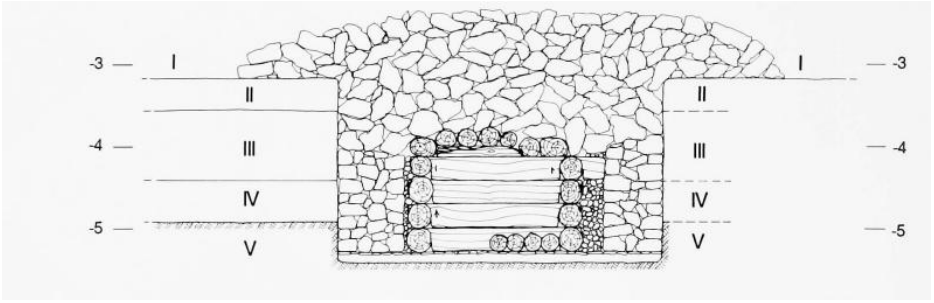
Resim 3: Gordion Tümülüslerinin Dağılımı (Liebhart vd. 2016,Fig. 4).

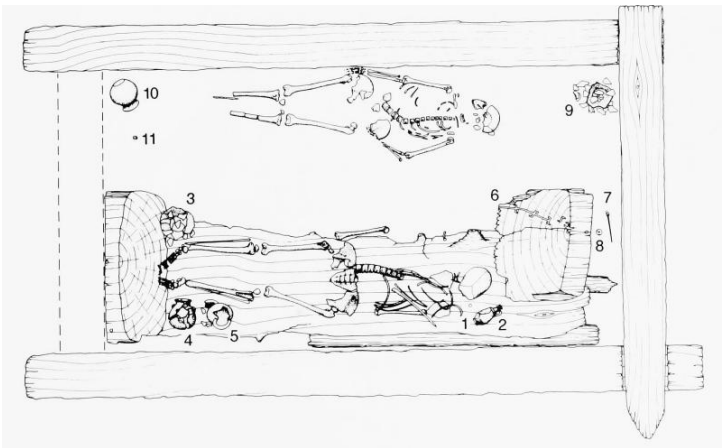
Resim 4: Körte Kardeşlerin Kazı Alanlarını Gösteren Harita (Körte ve Körte, 1904, Pl. 1).

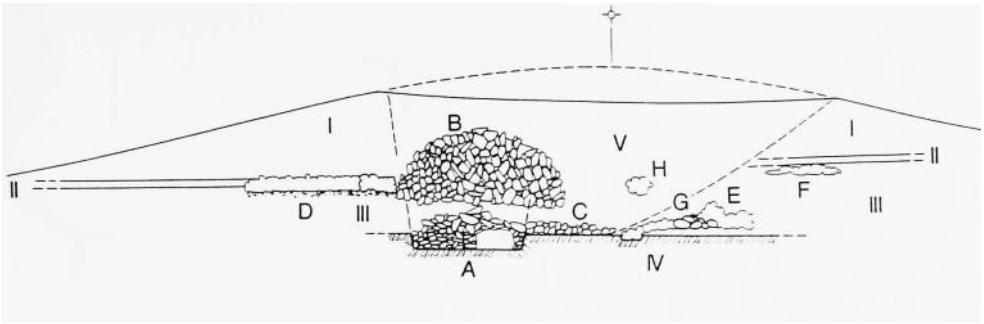
Resim 5: Tümülüs B (Kohler, 1995, Fig 3).

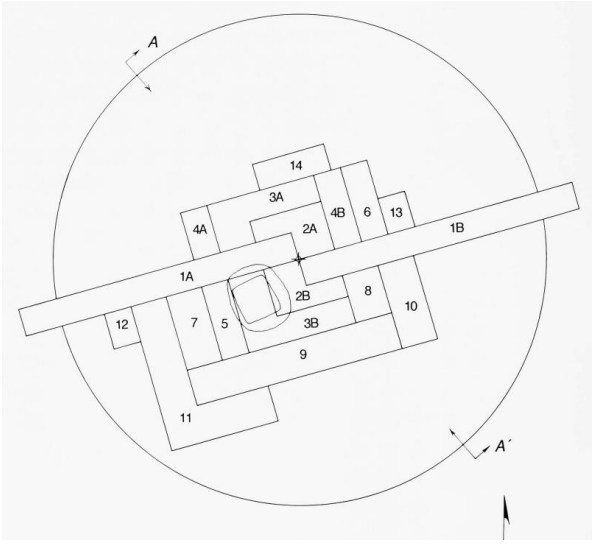
Resim 6: Tümülüs B (Kohler, 1995, Fig. 6).

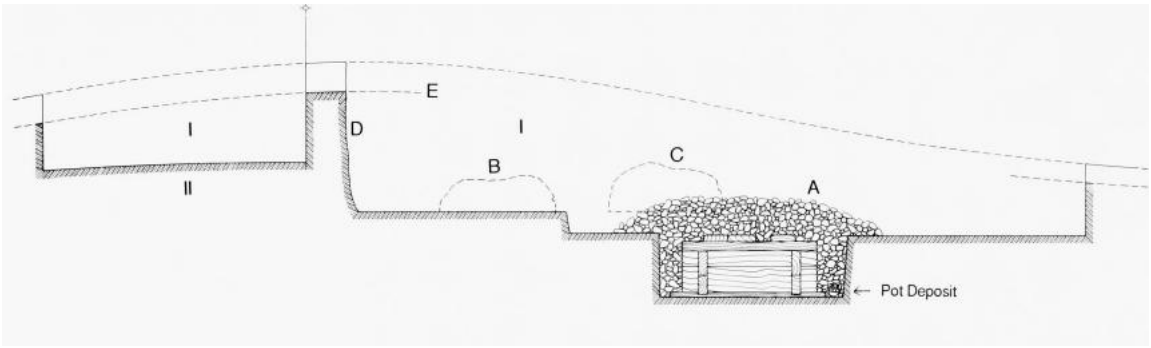
Resim 7: Tümülüs B Mezar Odası (Kohler, 1995, Fig. 7B).

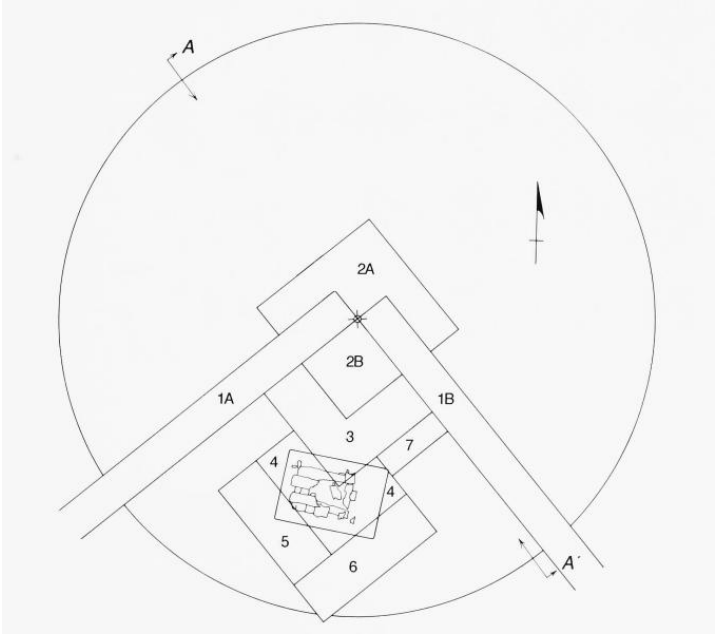
Resim 8: Tümülüs C (Kohler, 1995, Fig. 11).

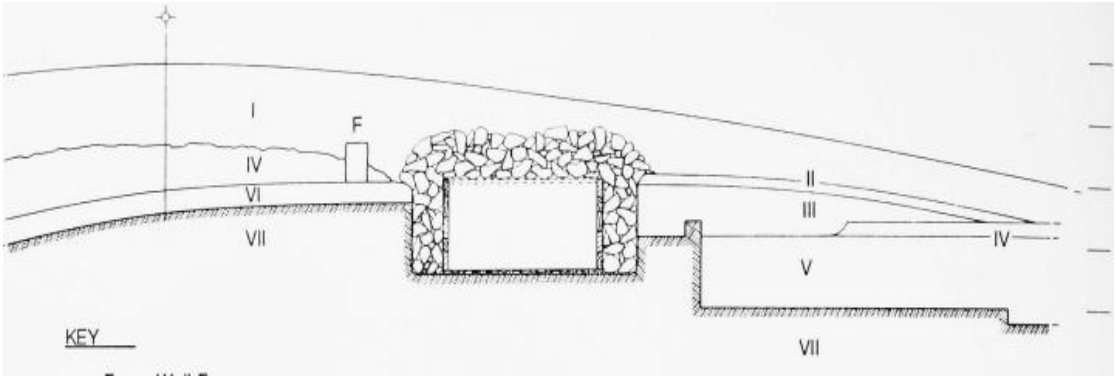
Resim 9: Tümülüs C (Kohler, 1995, Fig. 10).

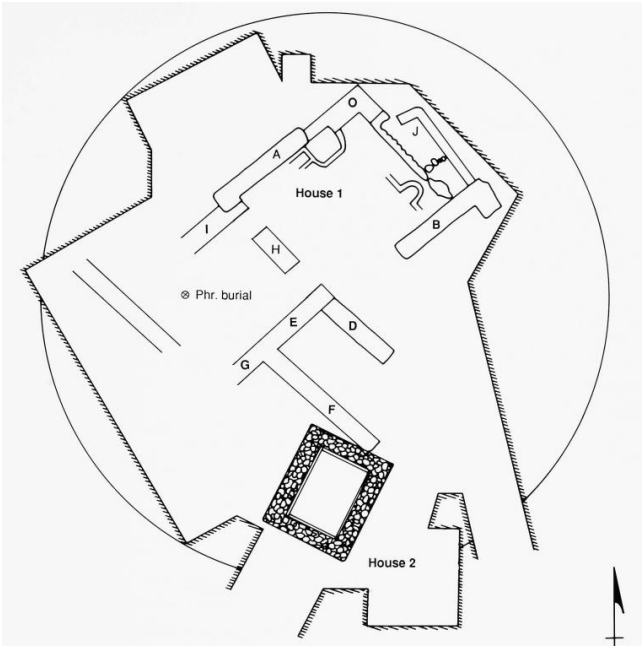
Resim 10: Tümülüs G (Kohler, 1995, Fig. 15).

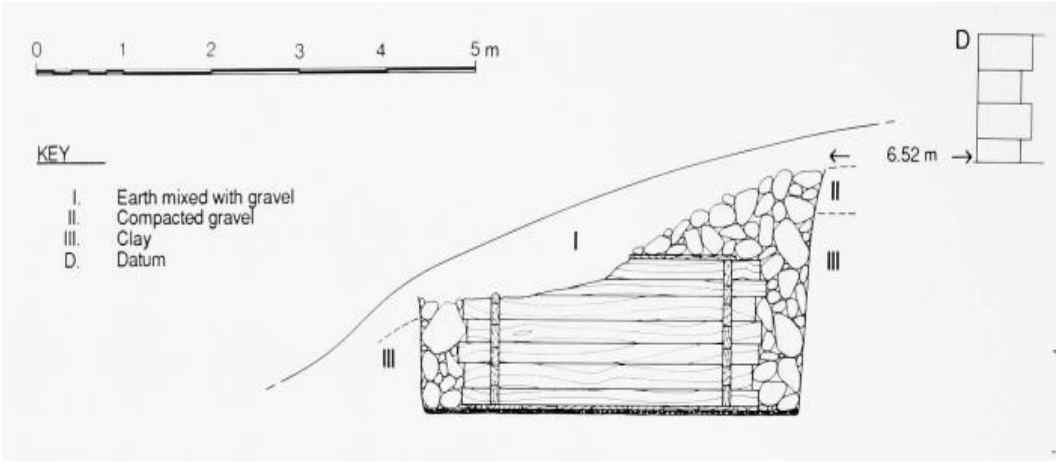
Resim 11: Tümülüs G (Kohler, 1995, Fig. 13).

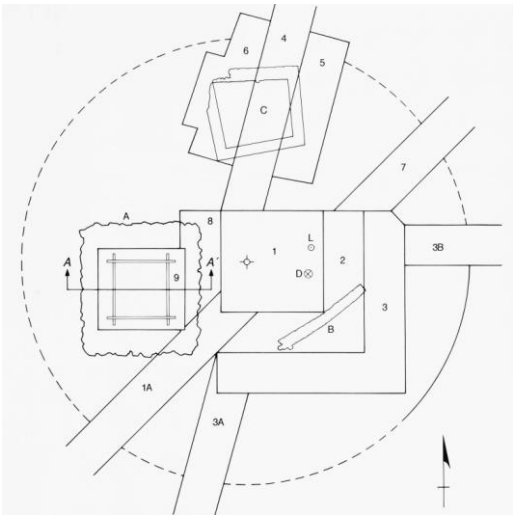
Resim 12: Tümülüs H (Kohler, 1995, Fig. 20).

Resim 13: Tümülüs H (Kohler, 1995, Fig. 19).

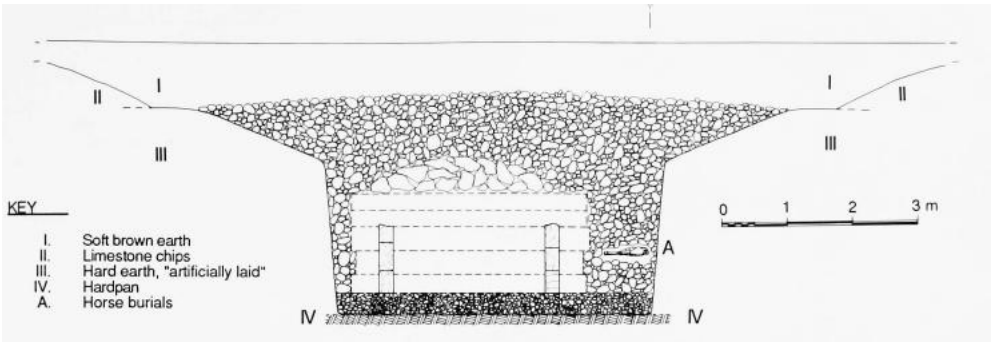
Resim 14: Tümülüs J (Kohler, 1995, Fig. 24).

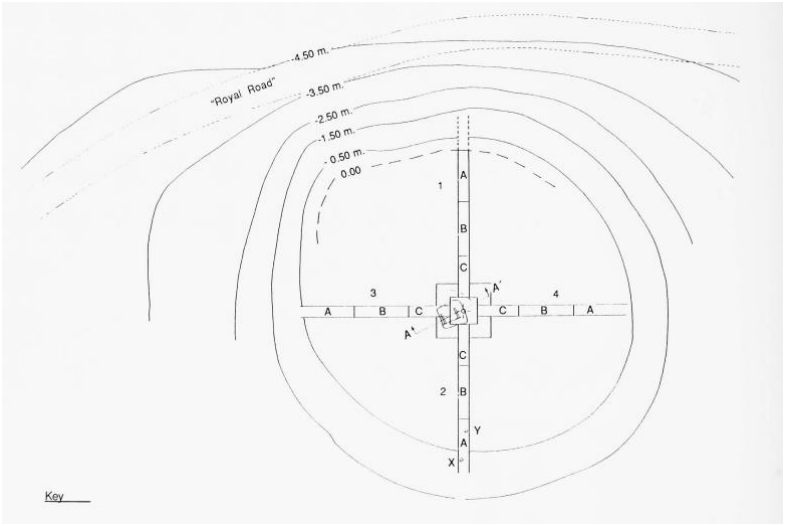
Resim 15: Tümülüs J (Kohler, 1995, Fig. 23).

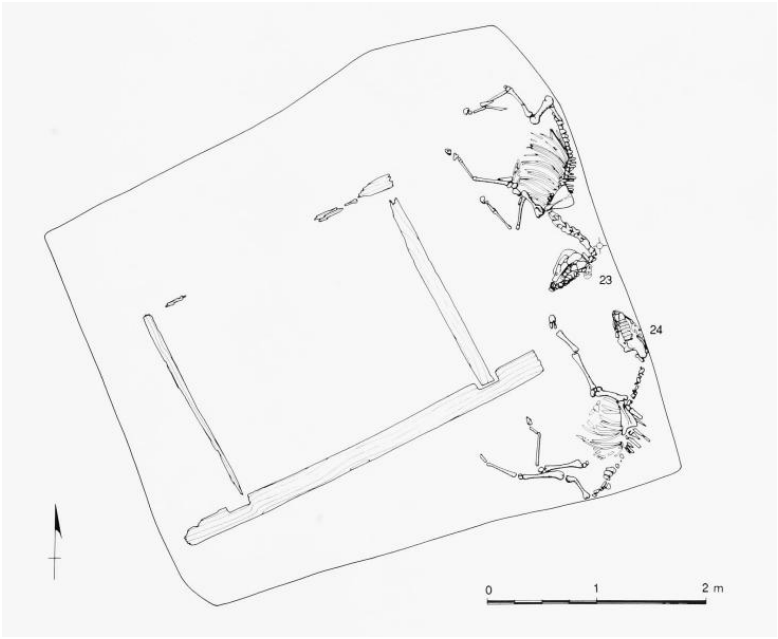
Resim 16: Tümülüs Körte III'ten Erken Frig Emzikli Kap (Körte ve Körte, 1904, Lev. 3).

Resim 17: Tümülüs KY (Kohler, 1995, Fig. 29A).

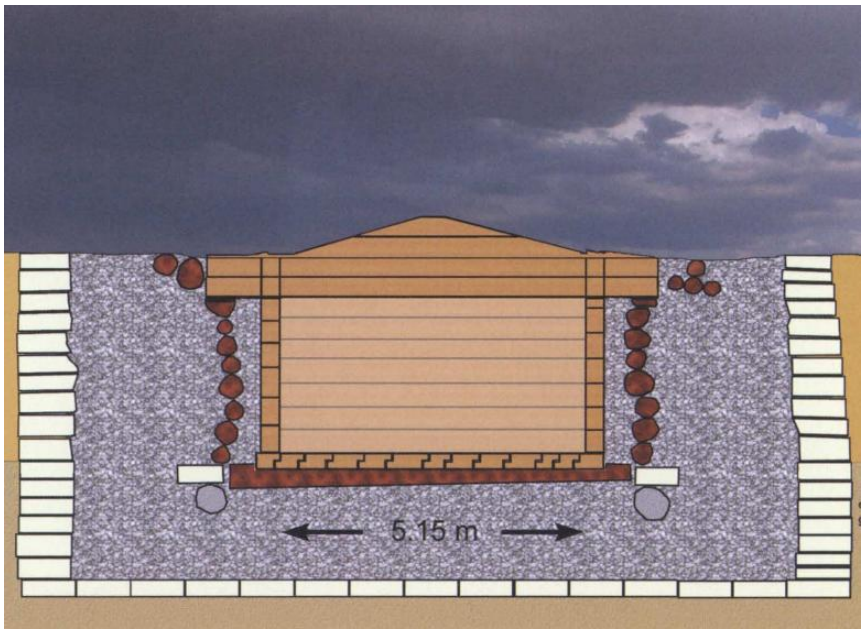
Resim 18: Tümülüs KY (Kohler, 1995, Fig. 28).

Resim 19: Tümülüs KY At İskeletleri (Kohler, 1995, Fig. 29B).

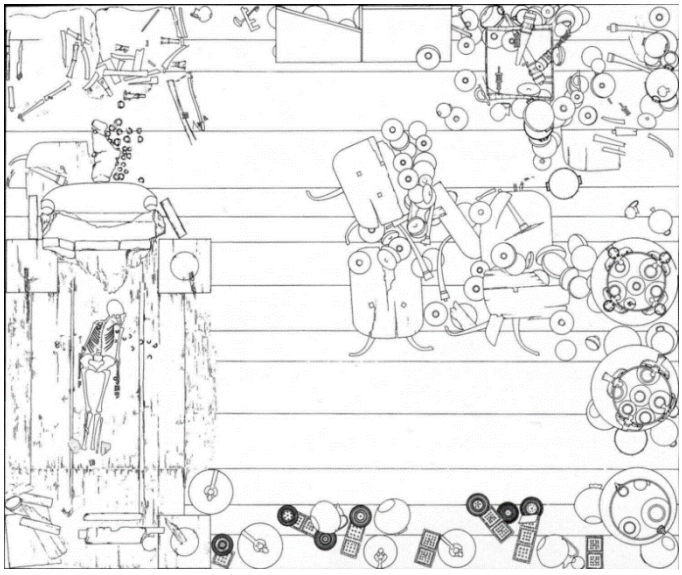
Resim 20. Tümülüs MM ve sağında Tümülüs W (Parmaksız, 2024, Fig. 2).

Resim 21. MM Tmülüsü (Liebhart vd. 2016, Fig. 17).

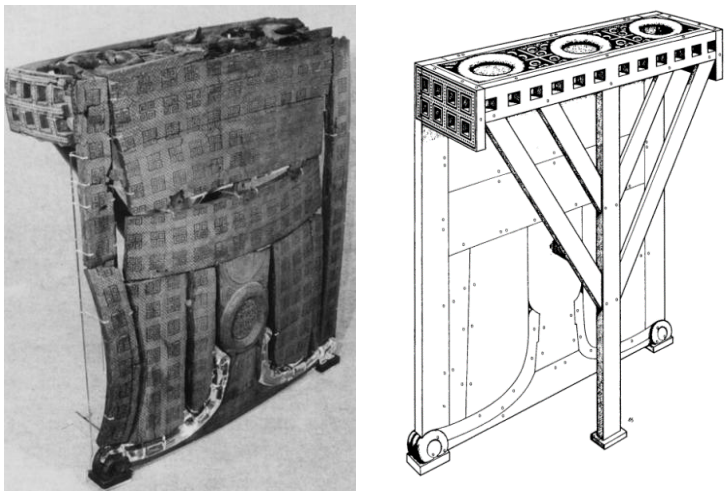
Resim 22: Tümülüs MM (Liebhart vd. 2016, Fig. 9).

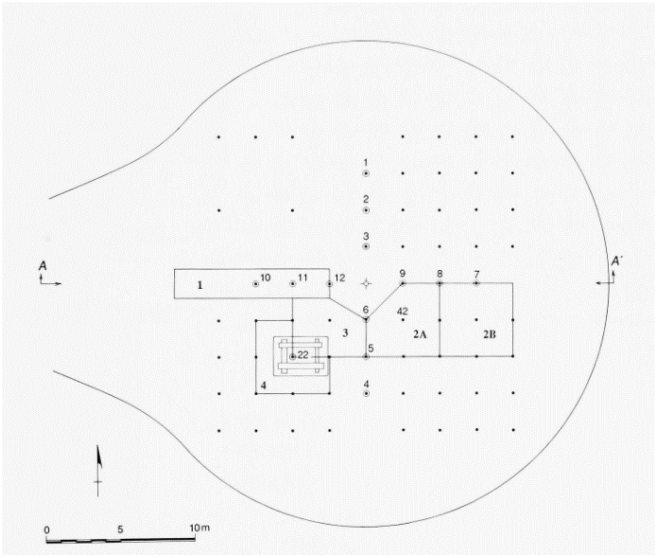
Resim 23: Tümülüs MM Mezar Odası (Liebhart vd. 2016, Fig. 7).

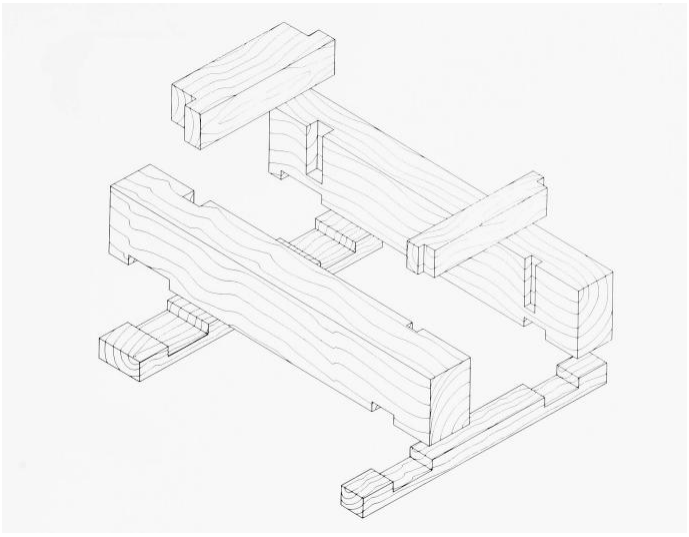
Resim 24: MM Tümülüs Yonca Ağızlı Testi (Rose, 2016a, xviii).

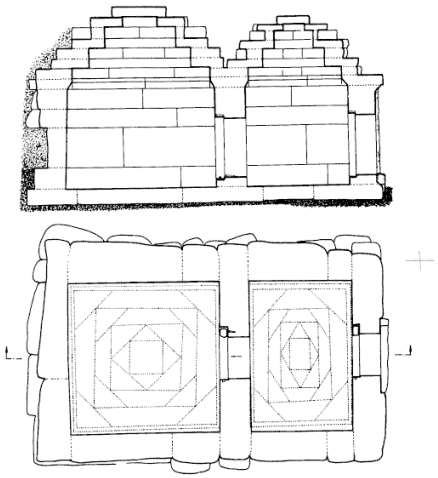
Resim 25: MM Tümülüs Servis Sephası (De Vries, 1990, Fig. 23-24).

Resim 26: Tümülüs N (Kohler, 1995, Fig. 33).

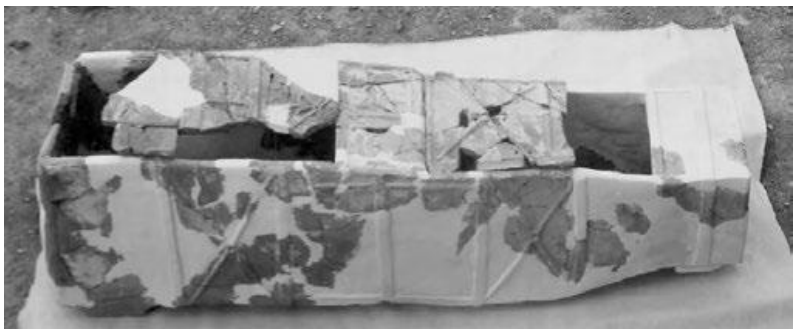
Resim 27: Tümülüs N Mezar Odası (Kohler, 1995, Fig. 35).

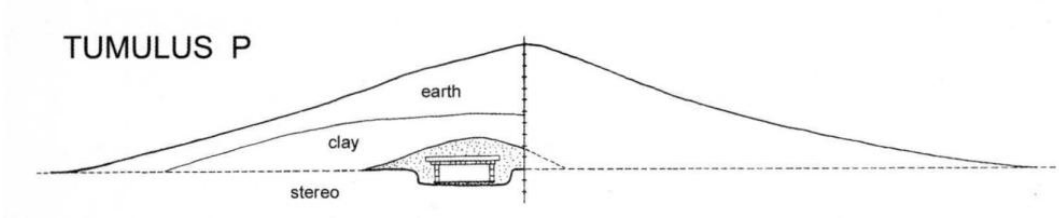
Resim 28. Tümülüs O Plan (Young 1956, Lev. 81 Fig. 4).

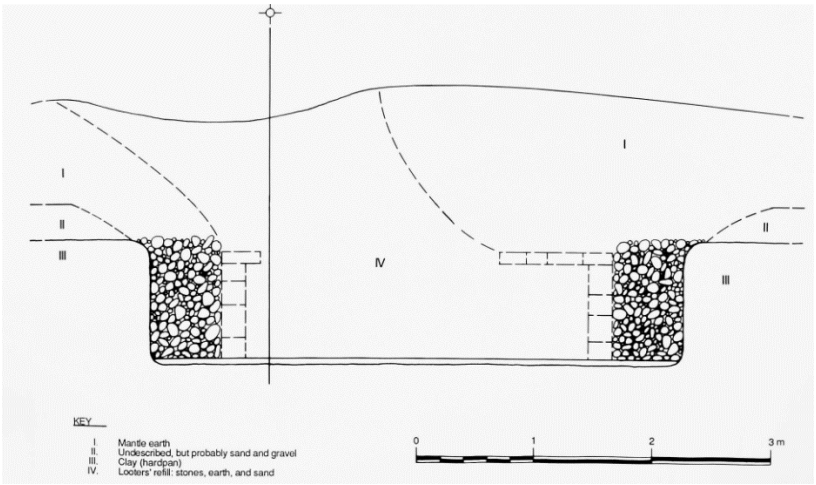
Resim 29: Tümülüs O mezar Binası (Darbyshire-Pizzorno, 2009, s. 21).

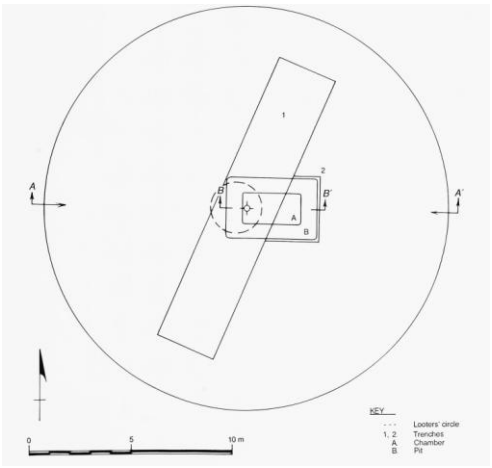
Resim 30: Tümülüs O mezar binası, Terrakotta Lahit (Stewart 2010, Fig. 52).

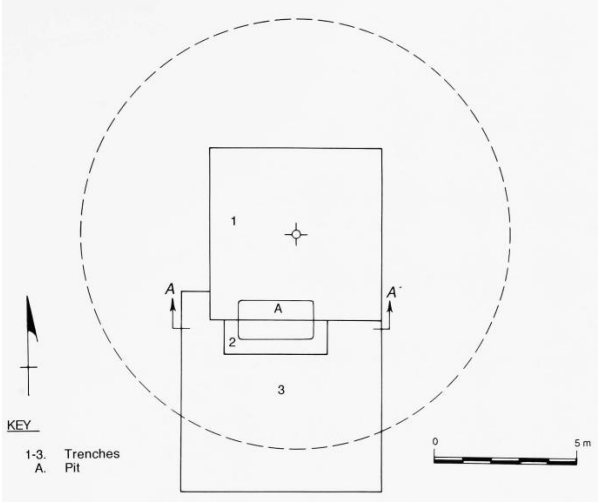
Resim 31: Tümülüs P (Liebhart vd. 2016, Fig. 5).

Resim 32: Tümülüs Q (Kohler, 1995, Fig. 38).

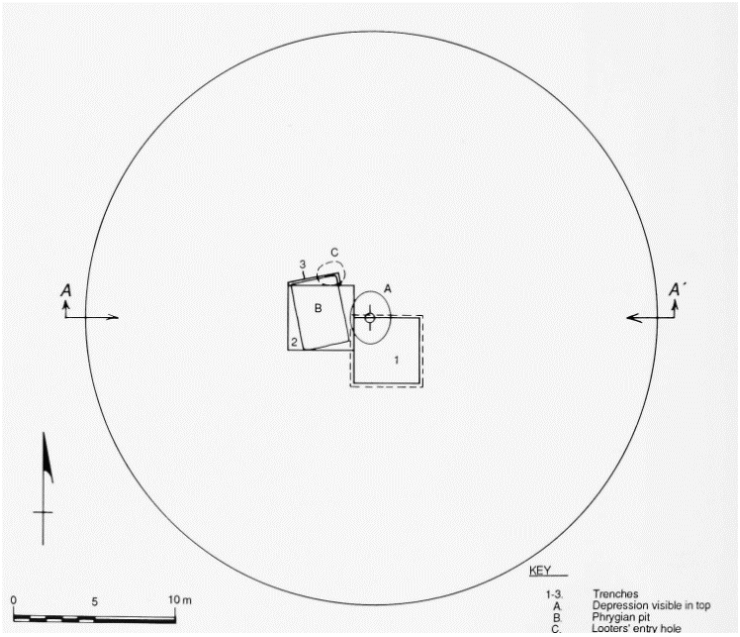
Resim 33: Tümülüs Q (Kohler, 1995, Fig. 37B).

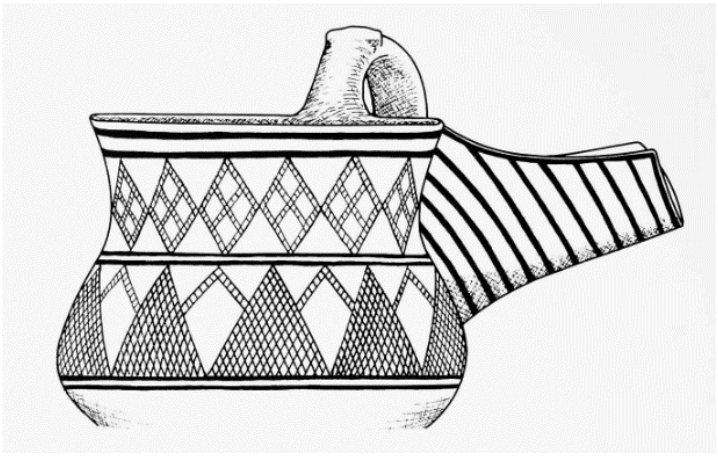
Resim 34: Tümülüs S (Kohler, 1995, Fig. 39).

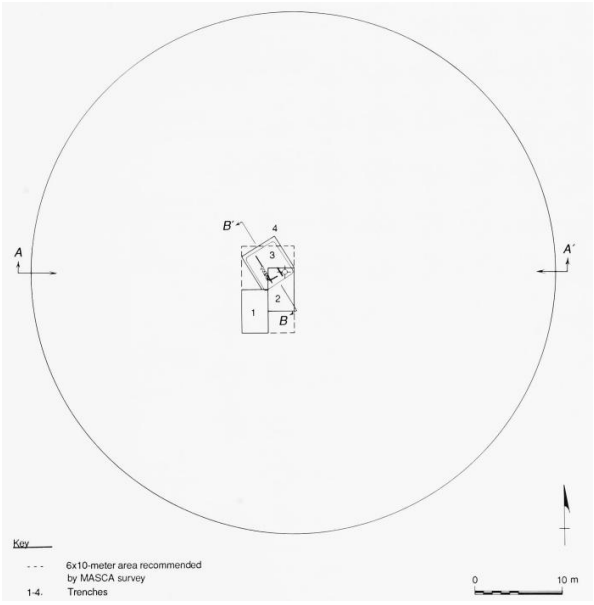
Resim 35: T26 Tümülüsü Buluntuları (Arkeofili, 2025).

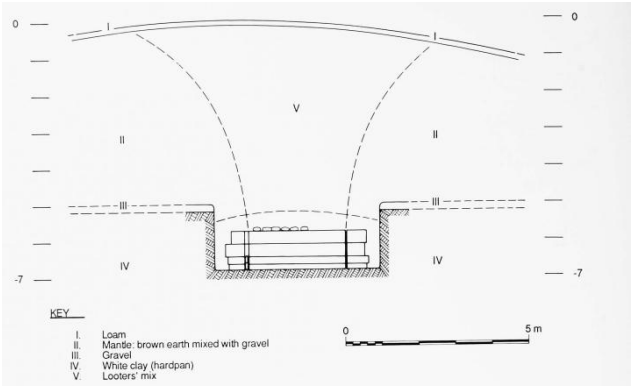
Resim 36: Tümülüs X (Kohler, 1995, Fig. 40).

Resim 37: Tümülüs X (Kohler, 1995, Fig. 42A).

Resim 38: Tümülüs Young (Kohler, 1995, Fig. 43).

Resim 39: Tümülüs Young (Kohler, 1995, Fig. 44A).